ISSN 2413-7189

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ІМ. В. М. КОРЕЦЬКОГО
ІНСТИТУТ ЗАКОНОДАВЧИХ ПЕРЕДБАЧЕНЬ І ПРАВОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ
ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «МІЖНАРОДНА ЕКОЛОГІЧНА АКАДЕМІЯ»

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

науково-практичний журнал

Випуск 3–4

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

РЕДАКЦІЙНА РАДА

Гетьман А.П., доктор юридичних наук, професор, лауреат Державної премії, Заслужений діяч науки та техніки України, ректор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, академік Національної академії правових наук України ***(Голова Редакційної ради)***;

Костицький В.В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії права і держави Київського національного університету імені Тараса Шевченка, заслужений юрист України, академік Національної академії правових наук України, президент ГО «Міжнародна екологічна академія» ***(головний редактор)***;

Наливайко Л.Р., доктор юридичних наук, професор, помічник ректора Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, віце-президент Асоціації українських правників;

Шемшученко Ю.С., доктор юридичних наук, професор, директор Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, академік Академії наук України та Національної академії правових наук України**.**

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Андрєйцев В.І., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри господарського та цивільного права Національного гірничого університету, академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України; **Анісімова А.В.,** доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри екологічного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; **Балюк Г.І.,** доктор юридичних наук, професор, професор кафедри екологічного права Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка; **Бобкова А.Г.,** доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України; **Гривцова Р.Ю.,** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри службового та медичного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка; **Єрмоленко В.М.,** доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В.З. Янчука Національного університету біоресурсів і природокористування України; **Захарченко П.П.,** доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії права та держави Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка; **Кобецька Н.Р.,** доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри трудового, екологічного та аграрного права Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника; **Коваленко Т.О.,** доктор юридичних наук, професор, професор кафедри аграрного та земельного права Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка; **Кулинич П.Ф.,** доктор юридичних наук, професор, завідувач сектору проблем аграрного та земельного права Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України, член-кореспондент Національної академії правових наук України; **Мироненко І.В.,** доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника; **Нагребельний В.П.,** кандидат юридичних наук, член-кореспондент Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України, старший науковий співробітник, заступник директора Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України; **Новицька Н.Б.,** доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри цивільного права та процесу Університету державної фіскальної служби України; **Носік В.В.,** доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри земельного та аграрного права Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член-кореспондент Національної академії правових наук України; **Перейра Андре,** доктор юридичних наук, професор Центру біомедичного права Юридичного факультету Коїмбрського університету (Португалія); **Розовський Б.Г.,** доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, професор Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля; **Романко С.М.,** кандидат юридичних наук, доцент, завідувачка відділу Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи; **Сидор В.Д.,** доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Київського інституту інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»; **Соколова А.К.,** доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри екологічного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; **Суходольська А.А.,** доцент, доцент Національного авіаційного університету; **Харитонова Т.Є.,** доктор юридичних наук, доцент, завідувачка кафедри аграрного, земельного та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія»; **Шульга М.В.,** доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри земельного та аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, член-кореспондент Національної академії правових наук України; **Юнгер В. І.,** кандидат медичних наук, заступник головного лікаря з поліклінічної роботи Клінічної лікарні "Феофанія" Державного управління справами, старший викладач кафедри менеджменту охорони здоров'я Національного медичного університету імені О. О. Богомольця, доцент кафедри національної безпеки, публічного управління та адміністрування ДУ «Житомирська політехніка».

Редакція журналу не завжди поділяє позиції авторів з приводу висловлюваних проблем і не несе відповідальності за зміст авторських публікацій.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Журнал рекомендовано до друку Рішенням Вченої ради Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи (протокол № 7 від 12 грудня 2024 р.).

На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020 р. (додаток 4) збірник включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право»).

© Інститут держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України, 2024
© Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи, 2024
© Громадська організація «Міжнародна екологічна академія», 2024

ISSN 2413-7189

ISSN 2413-7189

V.M. KORETSKY INSTITUTE OF STATE AND LAW
INSTITUTE OF LEGISLATIVE PREDICTIONS AND LEGAL EXPERTISE
NON-GOVERNMENTAL ORGANISATION “INTERNATIONAL ENVIRONMENTAL ACADEMY”

ENVIRONMENTAL LAW

scientific and practical journal

Issue 3–4

Publishing House
“Helvetica”
2024

EDITORIAL COUNCIL

Hetman Anatolii, Doctor of Legal Sciences, Professor, Laureate of the State Prize, Honored Figure of Science and Technology of Ukraine, Rector of Yaroslav Mudryi National Law University, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine ***(Chief of the Editorial Council)***;

Kostytsky Vasyl, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor at the Department of Theory and History of Law and State of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Honored Lawyer of Ukraine, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, President of NGO "International Ecological Academy" ***(Editor-in-Chief)***;

Nalyvaiko Larysa, Doctor of Law, Professor, Assistant to the Rector of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Vice-President of the Association of Ukrainian Lawyers;

Shemshuchenko Yurii, Doctor of Legal Sciences, Professor, Director of V.M. Koretsky Institute of State and Law of NAS of Ukraine, Academician of the Academy of Sciences of Ukraine and National Academy of Legal Sciences of Ukraine.

EDITORIAL BOARD

Andreitsev Volodymyr, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor at the Department of Economic and Civil Law of National Mining University, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine; **Anisimova Hanna,** Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Environmental Law of Yaroslav Mudryi National Law University; **Baliuk Halyna**, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor at the Department of Environmental Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv; **Bobkova Antonina**, Doctor of Legal Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine; **Hryvtsova Radmyla**, Ph.D. in Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Service and Medical Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv; **Yermolenko Volodymyr**, Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Agrarian, Land and Environmental Law named after V.Z. Ianchuk of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine; **Zakharchenko Petro**, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor at the Department of History and Theory of Law and State of the Institute of Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv; **Kobetska Nadiia,** Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Labor, Environmental and Agrarian Law of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University; **Kovalenko Tetiana,** Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor at the Department of Agrarian and Land of the Institute of Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv; **Kulynych Pavlo,** Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Sector of Agrarian and Land Law of V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine; **Myronenko Ihor,** Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Civil Law of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University; **Nahrebelnyi Volodymyr,** Ph.D. in Law, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Senior Researcher, Deputy Director of V.M. Koretsky Institute of State and Law of NAS of Ukraine; **Novytska Nataliia,** Doctor of Legal Sciences, Senior Researcher, Professor at the Department of Private Law of State Tax University of Ukraine; **Nosik Volodymyr,** Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Land and Agrarian Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine; **Pereira Andre,** Doctor of Legal Sciences, Professor, Center for Biomedical Law, Law Faculty of the Coimbra University; **Rozovskyi Borys,** Doctor Of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University; **Romanko Svitlana,** Ph.D. in Law, Associate Professor, Head of the department of the Institute of Legislative Provisions and Legal Expertise; **Sydor Viktoriia,** Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor at the Department of Constitutional, Administrative and International Law of Kyiv Institute of Intellectual Property and Law of the National University "Odesa Law Academy"; **Sokolova Alla,** Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Environmental Law of Yaroslav Mudryi National Law University; **Sukhodolska Anastasiia,** Associate Professor, Associate Professor of the National Aviation University; **Kharytonova Tetiana,** Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Agrarian, Land and Environmental Law of the National University"Odesa Law Academy"; **Shulha Mykhailo,** Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Land and Agrarian Law of Yaroslav Mudryi National Law University, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine; **Yunher Vitalii,** Candidate of Medical Sciences, Deputy Chief Physician for Polyclinic Work of Feofaniya Clinical Hospital of the State Administration of Affairs, Senior Lecturer at the Department of Health Care Management of Bogomolets National Medical University, Associate Professor at the Department of National Security, Public Management and Administration of Zhytomyr Polytechnic State University.

The Editorial Board may not share the authors' opinion and assumes no responsibility for the content of manuscripts.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

The journal is recommended for printing by the Academic Council of the Institute of Legislative Predictions and Legal Expertise (Protocol № 7 dated December 12, 2024).

Based on the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 886 of 02.07.2020 (Annex 4) the journal is included in the List of scientific professional publications of Ukraine of category "B" in the field of legal sciences (081 "Law").

© V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2024
© Institute of Legislative Predictions and Legal Expertise, 2024
© Non-Governmental Organisation "International Environmental Academy", 2024

ISSN 2413-7189

ЗМІСТ

Бондаренко Л. В., Балацький Ю. О., Федорченко М. М., Малина В. В., Гришко В. А.
Державний нагляд та цифрові технології у перевірці біотехнологічних виробництв……**7**

Борщевська О. М., Згурська В. В. Проблематика захисту конституційного права осіб
на безпечне для життя і здоров'я довкілля під час збройної агресії російської федерації в Україні……**14**

Власенко Ю. О. Визначення і законодавче закріплення принципів формування
смарагдової мережі України: актуальні питання……**19**

Демчук Т. І. Діджиталізація земельного кадастру як засіб підвищення екологічної безпеки
у сфері земельного права……**29**

Єрмоленко В. М., Браніцький О. М. Сучасні міжнародно-правові проблеми притягнення винних осіб
до юридичної відповідальності за екологічні воєнні злочини……**33**

Заверюха М. М., Самойленко С. А. Відходи війни як екологічна загроза сучасності:
правові засади управління……**37**

Костицький В. В., Богун В. П., Микитюк М. А. Роль інституцій громадянського суспільства
у формуванні та реалізації державної кліматичної політики……**42**

Лубко І. М., Білокінь Я. М. Проблеми ефективності міжнародних та національних правових механізмів
відповідальності за шкоду, нанесену довкіллю під час збройних конфліктів……**48**

Марич Х. М. Охорона дикої флори і фауни: європейські стандарти та законодавство України……**56**

Паламарчук А. І. Міжнародно-правова регламентація забезпечення права на екологічну безпеку……**60**

Телефанко Б. М. Диверсія та екоцид: критерії розмежування……**64**

CONTENTS

Bondarenko L. V., Balatskyi Yu. O., Fedorchenko M. M., Malyna V. V., Hryshko V. A.

Government supervision and digital technologies in verification of biotechnological industries……**7**

Borshchevska O. M., Zghurska V. V. The problem of protecting the constitutional persons right to an environment safe for life and health during the armed aggression of the russian federation in Ukraine……**14**

Vlasenko Yu. O. Definition and legislative consolidation of the principles for the formation of the emerald network of Ukraine: current issues……**19**

Demchuk T. I. Digitalization of the land cadastre as a means of enhancement of environmental security in the sphere of land law……**29**

Yermolenko V. M., Branitskyi O. M. Modern international legal problems of holding guilty persons legal responsible for environmental war crimes……**33**

Zaveriukha M. M., Samoilenko S. A. War waste as an environmental threat of nowadays: legal basis of management……**37**

Kostytskyi V. V., Bohun V. P., Mykytiuk M. A. The role of civil society institutions in the formation and implementation of state climate policy……**42**

Lubko I. M., Bilokin Ya. M. Problems of efficiency international and national legal mechanisms of liability for environmental damage during armed conflicts……**48**

Marych Kh. M. Protection of wild flora and fauna: European standards and legislation of Ukraine ……**56**

Palamarchuk A. I. International legal regulations ensuring the law of environmental safety……**60**

Telefanko B. M. Subversion and ecocide: criteria for demarcation……**64**

УДК 351.82:004.93:66.09
DOI https://doi.org/10.37687/2413-7189.2024.3-4.1

Бондаренко Л. В.,
кандидат ветеринарних наук, доцент
Білоцерківського національного аграрного університету
ORCID: 0000-0003-3751-9140

Балацький Ю. О.,
кандидат ветеринарних наук, доцент
Білоцерківського національного аграрного університету
ORCID: 0000-0002-3117-9467

Федорченко М. М.,
кандидат сільськогосподарських наук, доцент
Білоцерківського національного аграрного університету
ORCID: 0000-0002-5068-7037

Малина В. В.,
кандидат ветеринарних наук, доцент
Білоцерківського національного аграрного університету
ORCID: 0000-0002-1319-9026

Гришко В. А.,
кандидат сільськогосподарських наук, доцент
Білоцерківського національного аграрного університету
ORCID: 0000-0002-0340-513x

ДЕРЖАВНИЙ НАГЛЯД ТА ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПЕРЕВІРЦІ БІОТЕХНОЛОГІЧНИХ ВИРОБНИЦТВ

GOVERNMENT SUPERVISION AND DIGITAL TECHNOLOGIES IN VERIFICATION OF BIOTECHNOLOGICAL INDUSTRIES

В сучасному світі біотехнологічні виробництва відіграють дедалі важливішу роль, адже вони дають можливість виробляти широкий спектр продуктів, які значно покращують життя людей. До таких продуктів належать ліки, вакцини, ферменти, біопаливо, біокорми та багато інших. Однак, через специфіку цих виробництв, виникає необхідність в їх жорсткому державному регулюванні та контролі.

Біотехнології безперечно відіграють ключову роль у сучасному світі, проте їх розвиток потребує жорсткого державного регулювання. Стаття аналізує роль органів державного нагляду у забезпеченні безпеки та ефективності біотехнологічних виробництв. Розглядаються основні функції цих органів: розробка нормативної бази, ліцензування, контроль за дотриманням законодавства, проведення планових та позапланових перевірок.

Особлива увага приділяється процедурам проведення перевірок, їх меті та результатам. Підкреслюється важливість співпраці між органами державного нагляду та біотехнологічними підприємствами для забезпечення безпеки продукції та дотримання міжнародних стандартів. Стаття також розглядає сучасні тенденції у сфері державного регулювання біотехнологій та перспективи їх розвитку.

Ефективний державний нагляд гарантує, що споживачі отримують безпечну та якісну біотехнологічну продукцію. Система державного нагляду має бути прозорою та підзвітною перед суспільством. Потреба в кваліфікованих фахівцях у сфері біотехнологій та державного регулювання є актуальною задачею, а постійна поява нових технологій та продуктів вимагає постійного оновлення нормативної бази та процедур контролю. Роль органів державного нагляду в цьому процесі є ключовою. Вони повинні не тільки контролювати дотримання існуючих норм, але й активно сприяти розробці нових регуляторних підходів, які відповідатимуть викликам майбутнього.

Ключові слова: *перевірка, біотехнологічні виробництва, державний нагляд, планова перевірка, позапланова перевірка.*

In the modern world, biotechnology production is playing an increasingly important role, as it makes it possible to produce a wide range of products that significantly improve people's lives. These products include medicines, vaccines,

enzymes, biofuels, biofeed, and many others. However, due to the specifics of these industries, there is a need for strict state regulation and control.

Biotechnology undoubtedly plays a key role in the modern world, but its development requires strict state regulation. The article analyzes the role of state supervisory authorities in ensuring the safety and efficiency of biotechnology production. The main functions of these bodies are considered: development of the regulatory framework, licensing, control over compliance with the law, and scheduled and unscheduled inspections.

Particular attention is paid to the procedures for conducting inspections, their purpose and results. The article emphasizes the importance of cooperation between state supervisory authorities and biotechnology companies to ensure product safety and compliance with international standards. The article also examines current trends in the state regulation of biotechnology and prospects for their development.

Effective state supervision ensures that consumers receive safe and high-quality biotechnology products. The state supervision system should be transparent and accountable to the public. The need for qualified specialists in the field of biotechnology and state regulation is an urgent task, and the constant emergence of new technologies and products requires constant updating of the regulatory framework and control procedures. The role of state supervisory authorities in this process is key. They should not only monitor compliance with existing regulations, but also actively contribute to the development of new regulatory approaches that will meet the challenges of the future.

Key words: *inspection, biotechnology production, state supervision, scheduled inspection, unscheduled inspection.*

Біотехнології мають величезний потенціал для розвитку України. Однак, для досягнення успіху необхідно вирішити ряд проблем, таких як недостатнє фінансування, відсутність сучасного обладнання та кваліфікованих кадрів. Завдяки державній підтримці, співпраці з міжнародними партнерами та створенню сприятливого інвестиційного клімату Україна може стати одним з лідерів у галузі біотехнологій. Однак, разом з великими перспективами, біотехнології несуть у собі й певні ризики. Саме тому державний контроль та використання сучасних цифрових технологій набувають особливого значення.

Органи державного нагляду відіграють ключову роль у забезпеченні безпеки та ефективності біотехнологічних виробництв. Їх діяльність охоплює широкий спектр завдань, включаючи розробку та впровадження нормативних актів, моніторинг дотримання стандартів якості та безпеки, проведення інспекцій та контрольних заходів. Вони забезпечують відповідність продукції біотехнологічних компаній міжнародним і національним стандартам, що є критично важливим для захисту громадського здоров'я, навколишнього середовища та підтримання економічної стабільності.

Регуляторні органи також сприяють розвитку інновацій та технологічного прогресу, забезпечуючи сприятливі умови для досліджень та впровадження нових технологій. Водночас вони гарантують, що нові розробки проходять ретельну оцінку ризиків, щоб уникнути потенційних негативних наслідків для суспільства та екосистем.

Постановка проблеми. Незважаючи на значний прогрес у розвитку біотехнологій, існуюча система державного нагляду за біотехнологічними виробництвами в Україні не завжди забезпечує достатній рівень захисту громадського здоров'я та довкілля. Ефективність діяльності органів державного нагляду залежить від їхньої здатності адаптуватися до швидкоплинних змін у біотехнологічній галузі, використання сучасних методів контролю та тісної співпраці з науковими установами, промисловістю та міжнародними партнерами. Лише за умови ефективного функціонування цих органів можна забезпечити стійкий розвиток біотехнологій, що принесе значну користь суспільству та сприятиме підвищенню якості життя населення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про зростаючу актуальність проблеми державного регулювання біотехнологій. Більшість дослідників підкреслюють необхідність балансу між стимулюванням інновацій та забезпеченням безпеки. Однак, існують значні розбіжності в підходах до регулювання в різних країнах. Важливою проблемою залишається адаптація систем державного нагляду до нових технологій. Для вирішення цих проблем необхідно посилити міжнародне співробітництво, розробити нові інструменти регулювання та залучати до обговорення широке коло зацікавлених сторін.

Мета статті проаналізувати роль органів державного нагляду та цифрових технологій у забезпеченні безпеки та ефективності біотехнологічних виробництв, визначити основні функції та завдання цих органів, а також оцінити ефективність існуючої системи регулювання та аналіз основних викликів і перспектив інтеграції цифрових технологій у біотехнологічну галузь.

Виклад основного матеріалу. В умовах швидкого зростання біотехнологічних інновацій особливо важливою стає роль державних органів нагляду, які забезпечують контроль якості, безпеки та ефективності біотехнологічних виробництв.

1. Забезпечення безпеки продуктів

Основною функцією органів державного нагляду є забезпечення безпеки біотехнологічних продуктів для здоров'я людини та довкілля. Це передбачає проведення ретельних перевірок на всіх етапах виробництва – від отримання сировини до випуску готової продукції. Державні органи контролюють відповідність продукції встановленим стандартам безпеки, що включає аналіз можливих ризиків, пов'язаних із

генетично модифікованими організмами (ГМО) та іншими новими біотехнологічними розробками.

2. Ліцензування та сертифікація

Ще однією важливою складовою діяльності органів державного нагляду є ліцензування та сертифікація біотехнологічних виробництв. Ліцензування є обов'язковою умовою для всіх підприємств, що займаються біотехнологією, і забезпечує контроль за дотриманням законодавства. Сертифікація продуктів підтверджує їхню якість та безпечність, що є запорукою довіри споживачів до біотехнологічних інновацій.

3. Моніторинг і контроль

Органи державного нагляду здійснюють постійний моніторинг біотехнологічних виробництв, що дозволяє вчасно виявляти та усувати потенційні проблеми. Цей контроль може включати планові та позапланові перевірки, оцінку виробничих процесів, аналізи сировини та готової продукції. Ефективний моніторинг забезпечує не тільки дотримання стандартів безпеки, але й підвищує конкурентоспроможність українських біотехнологічних компаній на міжнародному ринку.

4. Співпраця з науковими установами

Органи державного нагляду повинні активно співпрацювати з науковими установами та галузевими асоціаціями для забезпечення актуальності та обґрунтованості контрольних стандартів. Взаємодія з науковцями сприяє оновленню методів перевірки та адаптації їх до нових технологічних розробок, що з'являються на ринку.

5. Освіта та інформування

Важливою функцією державних органів є також освіта та інформування споживачів і виробників про біотехнологічні процеси, ризики та переваги. Збільшення обізнаності населення про біотехнології допомагає формувати позитивне сприйняття цієї галузі та сприяє її розвитку.

Органи державного нагляду забезпечують контроль за дотриманням законодавства щодо безпеки продуктів, проводячи перевірки підприємств, які займаються виробництвом і реалізацією продукції. Вони мають право накладати штрафи, призупиняти діяльність підприємств і вживати інші заходи для запобігання правопорушенням.

За допомогою планових та позапланових перевірок органи державного нагляду контролюють дотримання підприємствами вимог законодавства, запобігають порушенням та вживають заходів у разі їх виявлення.

Для підприємств важливо співпрацювати з органами державного нагляду, відповідально ставитися до дотримання законодавства та вживати заходів для усунення порушень. Це дозволить мінімізувати ризики виникнення проблем під час перевірок та забезпечити безперебійну роботу підприємства.

В Україні контроль за діяльністю біотехнологічних виробництв здійснюють органи державного нагляду (контролю) у сфері біотехнологічних та біофармацевтичних продуктів. Їхніми основними функціями є:

• Розроблення та затвердження нормативно-технічної документації (стандарти, технічні регламенти) для біотехнологічних виробництв. Ця документація визначає єдині вимоги до безпеки та якості біотехнологічної продукції, а також до умов виробництва та реалізації.

• Ліцензування та атестація біотехнологічних виробництв. Ліцензування дає право підприємству на провадження діяльності з виробництва біотехнологічної продукції. Атестація підтверджує відповідність виробництва встановленим вимогам.

• Державний контроль за дотриманням законодавства у сфері біотехнологічних та біофармацевтичних продуктів. Інспектори органів державного нагляду мають право перевіряти документацію підприємства, оглядати виробничі приміщення та обладнання, відбирати зразки продукції для досліджень. У випадку виявлення порушень застосовуються заходи впливу, передбачені законодавством.

• Розслідування випадків порушення законодавства у цій сфері. Орган державного нагляду може провести розслідування за скаргами від фізичних та юридичних осіб, а також за інформацією, отриманою з інших джерел.

• Застосування заходів впливу до порушників законодавства. Заходи впливу можуть включати штрафи, призупинення діяльності підприємства, вилучення продукції з обігу тощо.

Перевірки біотехнологічних підприємств органами державного нагляду проводяться двома видами: планові та позапланові.

Планові перевірки – це офіційні заходи контролю, які проводить орган державного нагляду на підприємстві в рамках заздалегідь затвердженого плану. Здійснюються на підставі річного плану роботи органу державного нагляду.

Метою планових перевірок є:

• Перевірка дотримання підприємством вимог законодавства у сфері біотехнологічних та біофармацевтичних продуктів.

• Запобігання порушенням законодавства та забезпечення безпеки та якості біотехнологічної продукції.

Планові перевірки біотехнологічних підприємств проводяться не рідше ніж один раз на два роки. Частота перевірок може збільшуватися у випадку підвищення рівня ризику виникнення порушень законодавства, наявності обґрунтованих скарг від фізичних та юридичних осіб, виявлення порушень законодавства під час попередніх перевірок.

План перевірок формується на підставі аналізу ризиків, пов'язаних з діяльністю біотехнологічних

підприємств, інформації, отриманої з різних джерел (скарги, повідомлення, публікації в ЗМІ тощо), результатів попередніх перевірок.

Про дату планової перевірки підприємство може дізнатися з офіційного повідомлення органу державного нагляду, яке надсилається не пізніше ніж за 10 днів до дату початку перевірки, з онлайн-сервісу органу державного нагляду, де публікуються плани перевірок.

Підприємству, щоб підготуватися до планової перевірки необхідно підготувати необхідну документацію (ліцензії, дозволи, сертифікати, технічну документацію, виробничі записи тощо), призначити відповідального працівника, який буде взаємодіяти з інспекторами органу державного нагляду, провести інструктаж працівників підприємства щодо їхніх дій під час перевірки.

Під час планової перевірки інспектори органу державного нагляду пред'являють свої службові посвідчення та повідомлення про перевірку, ознайомлюються з документацією підприємства, оглядають виробничі приміщення та обладнання, відбирають зразки продукції для досліджень, проводять випробування продукції та обладнання (за потреби), опитують працівників підприємства.

За результатами планової перевірки орган державного нагляду може:

• Не виявити порушень законодавства та видати акт про перевірку.

• Виявити порушення законодавства та винести попередження, штраф, припис на усунення порушень, подання до суду позову про призупинення діяльності підприємства або вилучення продукції з обігу.

Підприємство, яке не згідно з результатами перевірки, має право отримати письмовий висновок органу державного нагляду, оскаржити висновок органу державного нагляду в суді, звернутися до вищого органу державного нагляду з скаргою на дії інспекторів.

Планові перевірки є законним заходом контролю, який дозволяє органу державного нагляду забезпечити безпеку та якість біотехнологічної продукції.

Якщо підприємство не згідно з результатами планової перевірки, воно може їх оскаржити. Для цього необхідно протягом 10 днів з дня отримання висновку органу державного нагляду подати до нього письмову скаргу. У скарзі викласти свої заперечення щодо висновку органу державного нагляду та додати докази, які їх підтверджують. Орган державного нагляду зобов'язаний розглянути скаргу протягом 20 днів з дня її отримання та винести рішення. Якщо підприємство не задоволене рішенням органу державного нагляду, воно може оскаржити його в суді.

Підприємство також має право звернутися до вищого органу державного нагляду з скаргою на дії інспекторів. Скаргу можна подати протягом 30 днів з дня вчинення оскаржуваних дій. Вищий орган державного нагляду зобов'язаний розглянути скаргу протягом 20 днів з дня її отримання та винести рішення.

Підприємствам рекомендується регулярно ознайомлюватися з вимогами законодавства у сфері біотехнологічних та біофармацевтичних продуктів. Важливо розробити та впровадити систему внутрішнього контролю якості, яка дозволить виявляти та виправляти порушення до того, як їх виявлять інспектори органу державного нагляду.

Під час планової перевірки важливо співпрацювати з інспекторами органу державного нагляду, надавати їм необхідну інформацію та документи.

Дотримання законодавства та відповідальне ставлення до діяльності дозволять біотехнологічним підприємствам мінімізувати ризики виникнення проблем під час проведення планових перевірок

Позапланові перевірки – це офіційні заходи контролю, які проводить орган державного нагляду на підприємстві в рамках не заздалегідь затвердженого плану.

Метою позапланових перевірок є:

• Перевірка дотримання підприємством вимог законодавства у сфері біотехнологічних та біофармацевтичних продуктів у випадку виявлення обставин, які свідчать про можливі порушення.

• Запобігання порушенням законодавства та забезпечення безпеки та якості біотехнологічної продукції.

Позапланові перевірки біотехнологічних підприємств проводяться при отриманні інформації про порушення законодавства у сфері біотехнологічних та біофармацевтичних продуктів (скарги, повідомлення, публікації в ЗМІ тощо), виявлення небезпеки для життя, здоров'я людей або навколишнього середовища, наявність обґрунтованих скарг від фізичних та юридичних осіб, невиконання підприємством приписів органу державного нагляду щодо усунення порушень, виданих під час попередніх перевірок.

Під час позапланової перевірки інспектори органу державного нагляду виконують всі ті ж дії як і при плановій перевірці.

За результатами позапланової перевірки орган державного нагляду може:

• Не виявити порушень законодавства та не винести жодних заходів.

• Виявити порушення законодавства

Підприємство може бути не попереджене про дату та час проведення перевірки.

Під час перевірки пеідприємство зобов'язане надати доступ до всіх необхідних інспектору документів та інформації, сприяти проведенню перевірки, не заважати роботі інспектора.

За результатами перевірки інспектори складають акт, в якому фіксуються дата та час проведення перевірки, відомості про підприємство, предмет

перевірки, хід проведення перевірки, виявлені порушення законодавства, висновки та пропозиції інспектора. Акт передається керівнику підприємства для ознайомлення та підпису.

У випадку виявлення порушень законодавства інспектори можуть винести попередження, штраф, припис на усунення порушень, подання до суду позову про призупинення діяльності підприємства або вилучення продукції з обігу.

Дотримання законодавства та відповідальне ставлення до діяльності дозволять біотехнологічним підприємствам мінімізувати ризики виникнення проблем під час перевірок та забезпечити безперебійну роботу.

Державний нагляд за біотехнологічними виробництвами в Україні на даний час є важливим елементом системи забезпечення безпеки харчових продуктів, охорони здоров'я населення та екології. Однак, його ефективність викликає певні питання та потребує ретельного аналізу. В Україні існує ряд нормативно-правових актів, які регулюють біотехнологічні процеси. Проте їхня неузгодженість та часті зміни можуть ускладнювати роботу виробництв і контролюючих органів. Чітка та стабільна регуляторна база є критично важливою для забезпечення ефективного нагляду.

Сучасні технології, що використовуються в біотехнологічних виробництвах, потребують відповідного оснащення для контролю якості та безпеки. У деяких випадках державні органи не мають достатньо ресурсів для здійснення належного контролю, що може призводити до зниження ефективності нагляду. Якість державного нагляду також залежить і від професійної підготовки та кваліфікації кадрів у відповідних органах. В Україні існує потреба в підвищенні рівня освіти і спеціалізації фахівців у сфері біотехнологій, що дозволить ефективніше оцінювати ризики та контролювати виробництва.

Цифрові технології дедалі більше проникають у різні сфери нашого життя, і державний нагляд за біотехнологічними виробництвами не є винятком. Впровадження інноваційних рішень дозволяє суттєво підвищити ефективність контролю, забезпечити прозорість процесів та сприяти розвитку біотехнологічної галузі.

Використання цифрових технологій у державному нагляді має численні переваги, які сприяють покращенню якості та ефективності контролю за різними процесами. Завдяки цифровим платформам і інструментам громадськість має можливість отримувати доступ до інформації про наглядову діяльність державних органів у режимі реального часу. Це робить процес нагляду прозорішим та сприяє більшій довірі суспільства до органів влади. Цифрові технології дозволяють автоматизувати збір і обробку великих обсягів даних, що знижує витрати часу та ресурсів. Це сприяє оперативному реагуванню на можливі порушення або ризики, які можуть вплинути на безпеку населення та екологію. Використання цифрових платформ для комунікації дозволяє державним органам швидко та ефективно взаємодіяти один з одним і з громадськістю. Наприклад, через портали або мобільні застосунки можна оперативно інформувати громадян про наявні ризики, результати перевірок чи необхідність певних дій.

Цифрові технології зменшують можливості для корупційних дій, оскільки багато процесів автоматизовано та зменшено вплив людського фактора. Автоматизований контроль та цифрові реєстри забезпечують зберігання даних, що ускладнює їх підробку або маніпулювання інформацією. Використання технологій віддаленого моніторингу (наприклад, сенсорів, GPS-трекерів, дронів) дозволяє контролювати об'єкти навіть у віддалених районах. Це особливо важливо для моніторингу екологічного стану, контролю за транспортом, будівельними майданчиками тощо. Завдяки цифровим платформам громадяни мають змогу надавати зворотний зв'язок, подавати скарги чи повідомляти про порушення в онлайн-форматі. Це розширює можливості громадського контролю і підвищує ефективність державного нагляду за рахунок співпраці з населенням. Таким чином, цифрові технології роблять державний нагляд більш прозорим, швидким та ефективним, дозволяючи державним органам краще адаптуватися до викликів сучасного світу. Це не лише сприяє підвищенню рівня безпеки та довіри до влади, а й забезпечує більш раціональне використання державних ресурсів.

Ось деякі ключові сфери застосування цифрових технологій у державному нагляді:

– Блокчейн. Ця технологія дозволяє створити незмінний і прозорий запис усіх операцій, пов'язаних з виробництвом та обігом біотехнологічної продукції. Завдяки блокчейну можна відстежувати рух сировини, готової продукції, забезпечити прозорість інформації про виробників та дистриб'юторів. Завдяки незмінності даних у блокчейні, ризик фальсифікації або підробки продуктів мінімізується. Це особливо важливо для таких галузей, як фармацевтика, де безпека продуктів має першорядне значення. Блокчейн дозволяє створювати децентралізовані мережі для обміну даними між різними учасниками біотехнологічного ланцюжка. Це полегшує колаборацію та прискорює розробку нових продуктів. Він може використовуватися для створення децентралізованих баз даних про пацієнтів, що дозволить покращити якість медичного обслуговування та прискорити розробку нових ліків. Це дозволяє підвищити довіру до продукції та спростити процедури відстеження в разі виявлення невідповідностей.

– Штучний інтелект. Алгоритми штучного інтелекту здатні аналізувати великі обсяги даних, виявляти аномалії та прогнозувати потенційні ризики.

Це дозволяє виявляти відхилення від нормативних показників на ранніх стадіях, оптимізувати процеси контролю та підвищити ефективність інспекцій.

– Інтернет речей (IoT). Застосування датчиків та сенсорів дозволяє здійснювати постійний моніторинг виробничих процесів, відслідковувати температуру, вологість, рівень забруднення та інші важливі параметри. IoT-мітки дозволяють відстежувати рух сировини, компонентів та готової продукції по всьому виробничому ланцюжку. Можливість віддаленого моніторингу та управління виробничими процесами дозволяє оперативно реагувати на зміни та підвищує ефективність роботи. Це забезпечує оперативне виявлення відхилень від встановлених норм та знижує ризик виникнення аварійних ситуацій.

– Цифрові платформи. Цифрові платформи стають дедалі популярнішими у біотехнологічних виробництвах, перетворюючи їх на інтелектуальні, взаємопов'язані системи. Цифрова платформа – це інтегроване програмне забезпечення, яке об'єднує різноманітні дані та процеси біотехнологічного виробництва в єдину систему. Вона дозволяє збирати, аналізувати та візуалізувати дані з різних джерел, таких як датчики, обладнання, лабораторні системи та системи управління виробництвом. Цей перехід відкриває нові можливості для підвищення ефективності, точності та прозорості виробничих процесів. Створення єдиних цифрових платформ для взаємодії всіх учасників ринку (виробників, регуляторів, споживачів) дозволяє спростити обмін інформацією, підвищити прозорість процесів та забезпечити ефективну координацію дій.

Цифрові технології створюють сприятливе середовище для розвитку нових технологій та продуктів. Швидкий аналіз даних, доступ до інформації та спрощення процедур реєстрації нових продуктів стимулюють інноваційну діяльність. Завдяки більш детальному контролю та аналізу даних можна забезпечити вищий рівень якості біотехнологічної продукції. Це дозволяє підвищити безпеку споживачів та конкурентоспроможність національної продукції на світовому ринку.

Використання цифрових технологій у державному нагляді за біотехнологічними виробництвами є важливим кроком для підвищення ефективності, прозорості та якості контролю. Це дозволяє не тільки забезпечити безпеку споживачів, але й сприяти розвитку біотехнологічної галузі в цілому.

Незважаючи на великі перспективи, впровадження цифрових технологій, як форм державного нагляду, у біотехнології пов'язане з низкою викликів: інтеграція цифрових технологій з існуючим виробничим обладнанням може бути складною та дороговартісною, для ефективного використання їх потрібні фахівці, які володіють знаннями в галузі біотехнологій, інформаційних технологій, аналізу даних, також це піднімає ряд етичних питань, таких як конфіденційність даних, відповідальність за прийняття рішень, які приймаються на основі рекомендацій ШІ. Незважаючи на ці виклики, перспективи розвитку цифрових платформ у біотехнологіях є дуже обнадійливими.

Цифрові технології продовжують розвиватися, і ми можемо очікувати появи нових інновацій, які змінять біотехнологічну галузь.

Таким чином, ефективність державного нагляду за біотехнологічними виробництвами в Україні може бути підвищена шляхом покращення регуляторної бази, підвищення кваліфікації кадрів, модернізації технічної бази, активізації співпраці з підприємствами та громадськістю. Необхідність комплексного підходу до забезпечення безпеки біотехнологічної продукції залишається актуальною, оскільки вона безпосередньо впливає на здоров'я населення та екологічну стабільність країни.

Висновки. Ефективний державний нагляд є невід'ємною складовою успішного розвитку біотехнологічної галузі. Завдяки своїм функціям з контролю якості, безпеки та відповідності законодавству, органи державного нагляду забезпечують захист громадського здоров'я, довкілля та сприяють підвищенню довіри до біотехнологічної продукції. Проте, для забезпечення балансу між регулюванням та інноваціями, необхідно постійно вдосконалювати систему державного нагляду, адаптуючи її до швидкозмінних викликів сучасності. Ефективне функціонування системи державного нагляду за біотехнологічними виробництвами можливе лише за умови тісної співпраці всіх зацікавлених сторін: органів державної влади, наукових установ, бізнес-спільноти та громадських організацій. Спільними зусиллями можна створити прозору та ефективну систему регулювання, яка сприятиме розвитку біотехнологій в інтересах суспільства.

Систематичне дослідження регуляторних систем різних країн дозволить виявити найкращі практики та адаптувати їх до українських реалій. Особливий інтерес представляють країни, які мають досвід регулювання нових біотехнологій, таких як редагування геному.

Державний контроль та використання цифрових технологій є невід'ємними компонентами безпечного розвитку біотехнологій. Завдяки їхньому поєднанню можна забезпечити високий рівень захисту здоров'я населення, охорону довкілля та розвиток інноваційної економіки.

Також в перспективі необхідно провести дослідження, щоб зрозуміти, як нові технології, такі як штучний інтелект, блокчейн та аналітика великих даних, можуть бути використані для підвищення ефективності контролю за біотехнологічними виробництвами. Використання цифрових технологій має потенціал революціонізувати біотехнологічну

галузь, забезпечуючи прозорість, безпеку та довіру до продуктів. Однак, для успішного впровадження цієї технології необхідно вирішити ряд технічних та регуляторних проблем.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про лікарські засоби» (від 16.04.2014 № 446-VI)
2. Закон України «Про біологічну безпеку» (від 16.05.2012 № 2202-VI)
3. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил лабораторної практики» (від 15.09.2015 № 730)
4. Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку проведення державного контролю за якістю та безпечністю лікарських засобів» (від 28.12.2012 № 1395)
5. Методичні рекомендації «Проведення державного контролю за дотриманням вимог законодавства щодо біологічної безпеки» (затверджені наказом Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів від 24.03.2014 № 101)
6. Методичні рекомендації «Проведення лабораторних досліджень лікарських засобів» (затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України від 15.09.2015 № 731)
7. Вяткін О., Лаврентьєва М. Системи управління якістю в органах виконавчої влади. Практичний досвід : Стандартизація, сертифікація, якість. 2009. № 3. С. 54–56.
8. Конспект лекцій з дисципліни «Сучасні системи контролю в біотехнології» для магістрів спеціальностіі 8.05140101 «Промислова біотехнологія» /Бондар І.В. – Дніпродзержинськ, ДДТУ, 2004.
9. Методи контролю біотехнологічних, фармацевтичних і харчових виробництв [Електронний ресурс]: конспект лекцій для здобув. освіт. ступ.«бакалавр» спец. 162 «Біотехнології та біоінженерія» освіт.-проф. програми «Біотехнологія» ден. і заоч. форм навч. ВО Красіньо – К.: НУХТ, 2019.
10. Офіційний веб-сайт Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: https://dpss.gov.ua/
11. Офіційний веб-сайт Міністерства охорони здоров'я України: https://moz.gov.ua/
12. Верещагін А. І. Державне регулювання біотехнологічних виробництв в Україні: проблеми та перспективи розвитку. Науковий вісник. 2018. № 4. С. 45–56.
13. Гринчук О. М., Коваленко П. В. Правове забезпечення державного нагляду за біотехнологічними виробництвами в Україні. Юридичний журнал. 2017. № 3. С. 78–89.
14. Дяченко С. П. Екологічні аспекти державного регулювання біотехнологічних виробництв. Екологія і право. 2020. № 2. С. 112–123.
15. Ковальчук М. С. Міжнародний досвід державного нагляду за біотехнологіями та його адаптація в Україні. Науковий вісник. 2019. № 1. С. 34–45.
16. Олійник І. В. Інноваційні підходи до регулювання біотехнологічних виробництв. Вісник Одеського національного університету. 2021. № 5. С. 98–109.
17. Петров В. А. Методологічні основи державного нагляду за біотехнологічними виробництвами. Наукові праці. 2016. № 7. С. 56–67.
18. Савченко О. Г. Правові механізми контролю за біотехнологічними розробками. Право України. 2018. № 6. С. 122–133.
19. Сидоренко Р. М. Економічні аспекти державного регулювання біотехнологічної галузі . Економіка та держава. 2022. №4. С. 45-56.
20. Ткаченко Л. Ю. Системи управління якістю в біотехнологічних виробництвах: державне регулювання та нагляд. Якість та безпека. 2017. № 3. С. 87–98.
21. Шевченко В. І. Регуляторна політика у сфері біотехнологій: сучасні виклики та напрями вдосконалення. Державне управління та місцеве самоврядування. 2020. № 2. С. 56–67.

УДК 343.4:349.6
DOI https://doi.org/10.37687/2413-7189.2024.3-4.2

Борщевська О. М.,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри публічно-правових дисциплін
Одеського національного морського університету,
членкиня комітету конституційного правосуддя та прав людини
Ради адвокатів Одеської області
ORCID: 0000-0003-2549-429X

Згурська В. В.,
здобувачка вищої освіти ІІ курсу
спеціальності 081 Право
Одеського національного морського університету
ORCID: 0009-0002-1237-1637

ПРОБЛЕМАТИКА ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ОСІБ НА БЕЗПЕЧНЕ ДЛЯ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ДОВКІЛЛЯ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ

THE PROBLEM OF PROTECTING THE CONSTITUTIONAL PERSONS RIGHT TO AN ENVIRONMENT SAFE FOR LIFE AND HEALTH DURING THE ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION IN UKRAINE

У статті досліджуються сучасні проблеми, які ускладнюють захист конституційних прав осіб на безпечне для життя і здоров'я довкілля під час воєнного стану. Аналізується міжнародний досвід проблематики захисту конституційного право осіб на безпечне для життя і здоров'я довкілля, але підкреслюється амбасадорство України дослідження цього питання в період саме збройної агресії російської федерації проти України. Стверджується, що одним зі стратегічних напрямків розвитку українського суспільства є національна безпека України, складовою частиною якої є екологічна безпека. Досліджуються основні прояви екоциду та їхні наслідки, які завдала країна-агресорка. З'ясовується, що екологічні права осіб мають бути захищені як на державному, так і на міжнародному рівні, також наведено приклади транскордонного співробітництва. Також акцентується увага, що наразі міжнародно-правові документи не містять ефективного правового механізму з визначенням санкцій для держав, що втручаються у загальноприйняті права та свободи людини, які не можуть бути порушені у будь-якому разі.

В статті пропонується визначення дефініції «тривалість екологічного кримінального правопорушення», яка повинна розглядатися як кваліфікуючий фактор для визначення його тяжкості та призначення санкцій як у національних, так і у міжнародних нормативно-правових документах. Зазначається важливість запровадження спеціального механізму розрахунку, визначення та компенсації економічної, екологічної та антропогенної шкоди, завданої росією Україні та іншим країнам світу. Визначається необхідність створення спеціальних комісій на державному та міжнародному рівнях, які будуть фіксувати та вчасно реагувати на усі екологічні правопорушення під час воєнного стану.

Ключові слова: *конституційні права, екологічні права, захист конституційних прав осіб на безпечне для життя і здоров'я довкілля під час воєнного стану, екологічна безпека, екоцид, транскордонне співробітництво.*

The article examines modern problems that complicate the protection of the constitutional rights of individuals to an environment safe for life and health during martial law. The international experience of the issue of protection of the constitutional right of individuals to an environment safe for life and health is analyzed, but the ambassadorship of Ukraine in researching this issue during the period of armed aggression of the Russian Federation against Ukraine is emphasized. It is claimed that one of the strategic directions of the development of Ukrainian society is the national security of Ukraine, a component of which is environmental security. The main manifestations of ecocide and their consequences caused by the aggressor country are studied. It is revealed that the environmental rights of individuals must be protected both at the state and international level, examples of cross-border cooperation are also given. Attention is also drawn to the fact that currently international legal documents do not contain an effective legal mechanism with the definition of sanctions for states that interfere with generally accepted human rights and freedoms, which cannot be violated in any case.

The article proposes a definition of the «duration of an environmental criminal offense», which should be considered as a qualifying factor for determining its severity and imposing sanctions in both national and international legal

documents. The importance of introducing a special mechanism for calculating, determining and compensating the economic, ecological and anthropogenic damage caused by Russia to Ukraine and other countries of the world is noted. The need to create special commissions at the state and international levels that will record and respond in time to all environmental offenses during martial law is determined.

Key words: *constitutional rights, ecological rights, protection of constitutional rights of persons for a safe and healthy environment during martial law, ecological safety, ecocide, cross-border cooperation.*

Постановка проблеми. Актуальність цієї теми полягає у тому, що під час воєнного стану, наша держава зіштовхується з багатьма проблемами. Оскільки країна-агресорка ще з 2014 року й по сьогоднішній день руйнує та знищує екосистеми на території України, це призводить до порушення конституційних прав людини на безпечне навколишнє середовище, наносить екологічну та антропогенну шкоду. Посеред інших конституційних прав, екологічні права людини мають бути захищені не тільки декларативно, а й на рівні правозастосовчої діяльності.

Метою наукової статті є дослідження основних прав, які порушуються, та як наслідок – екологічні проблеми, що виникають під час російського вторгнення в Україну. Розглянути фактори, які призводять до них, проблеми захисту екологічних прав громадян, можливі шляхи їх вирішення та проаналізувати взаємозв'язок між екологічними проблемами та суспільством.

Тому завданням наукового дослідження є окреслення тих правових механізмів які зможуть дієво впливати на дотримання Конституції України та законодавства в цілому щодо дотримання прав людини на безпечне навколишнє середовище.

Об'єкт та предмет дослідження. Об'єктом наукового дослідження є конституційні права осіб на безпечне для життя і здоров'я довкілля під час збройної агресії російської федерації в Україні, предметом виступає окреслення вибудовування механізму захисту цих прав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Захисту довкілля у вектору спрямованості захисту екологічних прав людини різного часу приділяли увагу такі українські науковці: В.І. Андрейцев, О.М. Борщевська, І.М. Жаровська, М.І. Хилько та П.В. Хряпінський. Проте, наразі, недостатньо наукових досліджень саме щодо проблематики захисту конституційного права осіб на безпечне для життя і здоров'я довкілля під час воєнного стану особливо враховуючи транскордонність сутності екологічного права.

Як зазначили В.І. Андрейцев та П.В. Хряпінський, «українському народу необхідна система правових гарантій державного забезпечення відповідно до задекларованих прав людини у чинному законодавстві на підставі встановлених соціальних та екологічних стандартів безпеки» [1, с. 142–155]. Адже в цілому погоджуючись з В. І. Андрейцевим та П. В. Хряпінським слід зазначити, що відповідно до статті 3 Конституції України, найвищою цінністю є: людина, її життя, здоров'я, честь та гідність, недоторканність та безпека. А також згідно зі статтею 50 Конституції України, кожен має право на безпечне для життя та здоров'я довкілля й на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

М. І. Хилько вважає, що «екологічна безпека є компонентом національної безпеки, що гарантує захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства, держави та довкілля від реальних чи потенційних загроз, що їх створюють природні чи антропогенні чинники» [2, с. 26].

Зазвичай таке твердження витікає з п. 4 статті 3 Закону України «Про Національну безпеку України» [3], що надає можливість стверджувати, що екологічна безпека України є одним зі стратегічних напрямків розвитку українського суспільства і потребує серед інших більш детального регулювання на державному рівні.

Така позиція обґрунтовується тим, що у разі недотримання конституційних прав осіб, які забезпечують безпечне довкілля для життя та здоров'я людини, можуть гостро постати питання недотримання громадської безпека і порядку, які обумовлюється необхідністю захищеності життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації і захисту національних інтересів від впливу загроз [4];

Слід зазначити, з початку військової агресії росії проти України деякі вчені, зокрема, О. М. Борщевська піднімали тему екоциду «як кримінального правопорушення на тлі збройної агресії росії та методи реагування на нього» [5, с. 113–129]. Така позиція заслуговує на увагу, оскільки проблематика захисту конституційного права осіб на безпечне для життя і здоров'я довкілля під час збройної агресії російської федерації в Україні є одним з векторів дотримання національної безпеки України.

Країна-агресорка росія систематично використовує небезпечні хімічні речовини на фронті. За даними Генерального штабу Збройних Сил України, «протягом повномасштабного вторгнення було зафіксовано 1412 випадків з застосуванням боєприпасів, які містять небезпечні хімічні речовини» [6]. І як зазначив Генеральний штаб Збройних Сил України, «такі дії порушують Конвенцію про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення, а також закони та звичаї введення війни» [7].

Крім того, за даними KSE Institute «станом на травень 2023 року у результаті бойових дій в атмосферне повітря потрапило приблизно 1,2 мільйона тонн забруднюючих речовин, включаючи 430 тисяч тонн оксиду вуглецю, 700 тисяч тонн пилу та 40 тисяч тонн неметанових летких органічних сполук, а також значна кількість важких металів та інших шкідливих речовин. Наслідки цих викидів виявилися катастрофічними, загальні збитки вже сягнули практично $4,2 млрд. Зокрема, $1,8 млрд становить шкода від лісових пожеж, $1,6 млрд – від трав'яних пожеж та $752 млн – від горіння нафти та нафтопродуктів. Ця сума наразі не враховує прямі збитки, завдані внаслідок підриву російськими окупантами Каховської ГЕС на Херсонщині 6 червня 2023 року» [8].

Відповідно внаслідок вищенаведених екологічних кримінальних правопорушень з боку росії виникли такі основні проблеми: вивільнення хімічних речовин в атмосферне повітря, забруднення ґрунту, лісів та степів, різноманітні міни у водоймах, які небезпечні й для сусідніх країн, в яких протікають спільні з Україною річки й Чорне море також; загибель тварин, риби, рослин та комах через пожежі та вибухи, захоплення Запорізької та Чорнобильської АЕС окупантами тощо.

Як відомо, одним із принципів екологічного права є транскордонність, оскільки питання проблем з навколишнім середовищем зазвичай не обмежується кордонами окремої держави. Таку позицію серед інших вчених підтримує І. М. Жаровська, яка вказує, що «екологічні права мають бути захищені як на національному так і на міжнародному рівні» [9].

Як вже зазначалося вище, наслідки збройної агресії росії у вигляді забруднення повітря, водних ресурсів, земельних ресурсів, знищення тваринного та рослинного світу через замінування територій, в тому числі й акваторії Чорного моря, атаки балістичними ракетами та шахедами, руйнування об'єктів стратегічної інфраструктури тощо несуть загрозу не тільки для території нашої держави, а й для інших країн Європи, та, в подальшому й для всього світу. Згідно з цим можна стверджувати, що невдовзі є велика вірогідність виникнення міжнародних екологічних проблем, які потрібно вирішувати комплексними заходами для захисту життя й покращення здоров'я людини та світового навколишнього середовища. Проте наразі міжнародно-правові документи (конвенції, декларації, угоди з охорони навколишнього середовища) не містять ефективного правового механізму з визначенням санкцій для держав, які порушують загальноприйняті права та свободи людини, які не можуть піддаватися сумніву у будь-якому разі.

Така позиція підтверджується існуючою в науковій літературі класифікацією екологічних прав людини, а саме:

– конституційні права, передбачені у ст. 50 Конституції України: «право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Конституційне закріплення названих прав вказує на їх важливість, невід'ємність і невідчужуваність, тобто екологічні права громадян, пов'язані з задоволенням екологічних потреб і забезпеченням реалізації екологічних інтересів» [10];

– природні права на екологічну безпеку і безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище (ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища») [11];

– права, що мають екологічний характер, закріплені іншими законами;

– екологічні права, закріплені в підзаконних нормативно-правових актах і договорах. Вони також підлягають еколого-правовій охороні і захисту [12, с. 54–58]

Але вважається, що у вищенаведену класифікацію на перше місце необхідно вивести транскордонні екологічні права та свободи людини. Оскільки, відповідно до 2 частини статті 5 Закону України: «Про транскордонне співробітництво» [13] – транскордонне співробітництво в межах повноважень суб'єктів транскордонного співробітництва України може здійснюватися в економічній, соціальній, науково-технічній, культурно-освітній, екологічній та інших сферах, а також у питаннях надання взаємної допомоги у надзвичайних ситуаціях. Співпраця з іншими країнами може розв'язати спільні екологічні проблеми, зберегти ресурси, забезпечити нові робочі місця у здійсненні відповідних екологічних програм та інновацій, також це перевага для України – підвищення якості життя громадян, а у разі екологічних катастроф, співробітництво з сусідніми країнами сприятиме відновленню територій, які постраждали через скоєні кримінальні правопорушення з боку росії.

Постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 року було затверджено Державну програму розвитку транскордонного співробітництва на 2021–2027 роки. Прикладом може бути міжрегіональне транскордонне співробітництво нашої країни та Румунії. У 2023 р. відбувся запуск Програми Interreg NEXT Румунія – Україна на період 2021–2027. Також на сайті Посольства України в Румунії 16 червня 2023 року оприлюднили факти, що «серед найбільш вагомих двосторонніх проектів доцільно відзначити наступні: проект «Чиста ріка Дунай», загальний бюджет проекту 4,3 млн. євро, з яких 3,8 млн. євро складають європейські фонди; проект «Транскордонна інфраструктура охорони здоров'я». Загальний бюджет – 4,2 млн. євро, з яких 3,7 млн. євро складають європейські фонди; проект

«Зростання рівня безпеки населення через менеджмент надзвичайних ситуацій» (BRIDGE). Загальна вартість проекту – 7,4 млн. євро, з яких 6,6 млн. євро складають європейські фонди» [14].

Ще одним прикладом є транскордонне співробітництво України та Молдови. На сайті Посольства України в Республіці Молдова від 31 грудня 2023 року було опубліковано дані, про те, що «між територіально-адміністративними одиницями України (Чернівецькою, Вінницькою, Херсонською, Одеською, Черкаською областями, м. Київ) укладено 22 угоди та протоколи про науково-технічне, гуманітарне та торговельно-економічне співробітництво з регіонами Республіки Молдова. Укладено також 23 угоди між регіональними відділеннями Торгово-промислової Палати України і Торгово-промислової палати Республіки Молдова» [15].

Але всі ці міжнародно-правові документи були прийняті до початку повномасштабної агресії росії проти України. Тому слід ініціювати на міжнародному рівні прийняття спільних міжнародно-правових актів, які нададуть правове підґрунтя для розслідування екологічних кримінальних правопорушень росії проти України та світової спільноти з встановленням економічної, екологічної та антропогенної шкоди.

Одним серед безлічі інших прикладів необхідності реагувати на транскордонні порушення екологічних прав та свобод людини є підрив російськими військами Каховської ГЕС, який був здійснений 6 червня 2023 року. Він має кваліфікуватися як кримінальне правопорушення екоциду з боку країни-агресорки на міжнародному рівні. Варто зазначити, що під час саміту 15 листопада 2022 року G20 Президент України Володимир Зеленський назвав «екологічні злочини росії в Україні екоцидом і закликав об'єднати зусилля світової спільноти порятунку довкілля» [16]. Наслідки порушення серед інших екологічних прав та свобод людини були наймасштабнішими: порушення найважливішої цінності – життя людей відповідно до статті 3 Конституції України, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля згідно зі статтею 50 Конституції України, «у зоні лиха опинилися близько 16 тисяч людей» [17], є загиблі, зниклі безвісти та постраждалі серед людей та тварин, змило будинки, кладовища та міни, які далі опинилися у Дністровському лимані та Чорному морі за межами територіальних вод, зоопарк як об'єкт природно-заповідного фонду «Казкова діброва» повністю затоплено. Варто додати, що за міжнародним правом це є воєнним злочином відповідно до статті 56 Протоколу І Женевських конвенцій: «установки і споруди, що містять небезпечні сили, а саме: греблі, дамби й атомні електростанції, – не повинні ставати об'єктами нападу навіть у тих випадках, коли такі об'єкти є воєнними об'єктами, якщо такий напад може викликати звільнення небезпечних сил і наступні тяжкі втрати серед цивільного населення» [18]. Окрім цього країна-агресорка росія окрім руйнування житлових кварталів, постійно завдає ударів по критичній та цивільній інфраструктурі: ТЕС, ТЕЦ, заводи, мости, нафтобази, водосховища, що також становить екологічну небезпеку та постійно в триваючому режимі порушує екологічні права та свободи людини. Ця опція «тривалості екологічного кримінального правопорушення» має стати кваліфікуючим фактором для визнання тяжкості кримінального порушення та визначення санкцій у вітчизняних та міжнародно-правових документах.

Висновки і пропозиції. З огляду на вище досліджений матеріал слід зазначити, що українське правова спільнота повинна виопрацювати своє бачення на подолання наслідків порушення прав та свобод людини, превентивні заходи, а також ініціювати міжнародно-правове співробітництво з питань реагування на збройну агресію росії в ракурсі порушення транскордонних екологічних прав та свобод людини, а саме:

1. Визначити «тривалість екологічного кримінального правопорушення» як кваліфікуючій фактор для визнання тяжкості кримінального порушення та визначення санкцій у вітчизняних та міжнародно-правових документах.

2. Розробити та запровадити на спеціальний механізм розрахунку, визначення та компенсації економічної, екологічної та антропогенної шкоди, завданої російською федерацією Україні та іншим країнам світу.

3. Ініціювати на міжнародному рівні механізм компенсації економічної, екологічної та антропогенної шкоди, завданої російською федерацією Україні та іншим країнам світу, навіть без згоди країни-агресорки, а за допомогою міжнародних важелів через визнання міжнародною спільнотою росії країною-агресоркою.

4. Запровадити обмін та співпрацю зі спеціалістами інших країн щодо налагодження та покращення системи захисту екологічних прав осіб;

5. Окреслити діяльність новостворених міжнародних та вітчизняних спеціальних комісій, які будуть фіксувати та вчасно реагувати на усі екологічні правопорушення під час збройних конфліктів.

Список використаних джерел:

1. Андрейцев В. І., Хряпінський П. В. Антропозахист в системі екологічного права та системі права України. Гуманітарний журнал. 2014. №3-4. с.142-155 URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=gumj_2014_3-4_19

2. Хилько М. І. Екологічна безпека України. Навчальний посібник. Київ. 2017. С.26 URL: http://www.philosophy.univ.kiev.ua/uploads/editor/Files/Vykladachi/Hylko/Хилько%20М.І.%20Екологічна%20безпека%20України.%20Навч.%20пос..pdf

3. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року п. 4 статті 3. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

4. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року аб. 3 ст. 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

5. Борщевська О. М. Публічно-правові та приватно-правові аспекти визначення дефініції «екоцид» під час військової агресії.. Правова держава. 2023. № 49(2023) С. 113–129. URL: http://pd.onu.edu.ua/article/view/276017

6. Тенденція до зростання та використання ворогом небезпечних хімічних речовин стало системним. Командування Сил підтримки Збройних Сил України. 2024 р. URL: https://www.zsu.gov.ua/%e2%98%a3%ef%b8%8ftendencziya-do-zrostannya-a-vykorystannya-vorogom-nebezpechnyh-himichnyh-rechovyn-stalo-systemnym/

7. Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення від 13 січня 1993 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_182#Text

8. Яких екологічних наслідків зазнала Україна за час війни окрім збитків від підриву Каховської ГЕС. KSE Institute. 2023 р. URL: https://kse.ua/ua/about-the-school/news/yakih-ekologichnih-naslidkiv-zaznala-ukrayina-za-chas-viyni-okrim-zbitkiv-vid-pidrivu-kahovskoyi-ges/

9. Жаровська І. М. Захист екологічних прав: теоретичний та праксіологічний характер Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2022. № 1(33) с. 41–46. URL: https://science.lpnu.ua/uk/law/vsi-vypusky/volume-9-number-1-33-2022/zahyst-ekologichnyh-prav-teoretychnyy-ta-praksiologichnyy

10. Конституція України від 28 червня 1996 р.: Офіційне видання. стаття 50 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

11. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. стаття 9 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text

12. Кобринський В. Ю., Камінський А. І. Основні засади екологічних прав та обов'язків людини і громадянина. Право і суспільство. 2012. № 2. с. 54–58. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2012/2_2012/12.pdf

13. Про транскордонне співробітництво: Закон України від 24.06.2004 р. ВВР України ч. 2 ст. 5 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-15/ed20181011#Text

14. Посольство України в Румунії. Міжрегіональне співробітництво. 16.06.2023 р. URL: https://romania.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/597-mizhregionalyne-spivrobitnictvo-mizh-ukrajinoju-ta-rumunijeju

15. України в Республіці Молдова. Міжрегіональне співробітництво. 31.12.2023 р. URL: https://moldova.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/3451-mezhregionalynojesotrudnichestvo

16. Виклик для усього світу. Зеленський про екоцид РФ в Україні. 2022 р. URL: https://www.unian.ua/ecology/zelenskiy-ropoviv-pro-ekocid-rf-v-ukrajini-12046140.html

17. На Херсонщині в зоні лиха через підрив Каховської ГЕС опинилися близько 16 000 людей. Укрінформ. 2023 р. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3718804-na-hersonsini-v-zoni-liha-cerez-pidriv-kahovskoi-ges-opinilisa-blizko-16-000-ludej.html

18. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року стаття 56 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199/ed20051208#Text

УДК 349.6:502.14
DOI https://doi.org/10.37687/2413-7189.2024.3-4.3

Власенко Ю. О.,
аспірантка кафедри екологічного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0000-7978-2110

ВИЗНАЧЕННЯ І ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ПРИНЦИПІВ ФОРМУВАННЯ СМАРАГДОВОЇ МЕРЕЖІ УКРАЇНИ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ

DEFINITION AND LEGISLATIVE CONSOLIDATION OF THE PRINCIPLES FOR THE FORMATION OF THE EMERALD NETWORK OF UKRAINE: CURRENT ISSUES

Статтю присвячено науково-теоретичному аналізу формування Смарагдової мережі в Україні в контексті законодавчого закріплення та впровадження принципів створення смарагдових територій. Наголошено, що забезпечення реалізації правових й організаційних основоположних засад формування Смарагдової мережі на міжнародному і національному рівнях сприятиме створенню смарагдових територій для збереження дикої флори й фауни й природних середовищ їх існування. Доведено, що головну аксіологічну сутність і призначення Смарагдової мережі відображає система принципів, до якої входять принципи: 1) комплексності; 2) інтегрованості; 3) врахування біогеографічних умов та різноманіття флори і фауни у відповідному регіоні під час створення територій Смарагдової мережі; 4) наукового забезпечення формування Смарагдової мережі; 5) участі громадськості у процесі формування та функціонування Смарагдової мережі. У статті автором розкрито змістовну сутність кожного принципу, а також доведено доцільність формування в Україні системи принципів Смарагдової мережі виходячи із набуття статусу кандидата в члени ЄС з урахуванням національної ідентичності України та її екологічних, економічних, соціально-культурних умов. Аргументовано доцільність формування стратегічних принципів Смарагдової мережі виходячи із набуттям Україною статусу кандидата на членство в Європейському Союзі і необхідності належної імплементації європейського законодавства з питань формування Смарагдової мережі, врахування екологічних, економічних, соціально-культурних особливостей держави і суспільства. На підставі проведеного дослідження надані пропозиції стосовно закріплення стратегічних принципів формування Смарагдової мережі в Україні в окремій статті проєкту Закону України про території Смарагдової мережі, що у свою чергу, забезпечить досягнення національних цілей щодо збереження біологічного та ландшафтного біорізноманіття.

Ключові слова: *збереження біорізноманіття; природні середовища існування; території особливого природоохоронного інтересу; природоохоронний статус біогеографічного регіону.*

The article is devoted to the scientific and theoretical analysis of the formation of the Emerald network in Ukraine in the context of legislative consolidation and implementation of the principles of creation of emerald territories. It was emphasized that ensuring the implementation of the legal and organizational fundamental principles of the formation of the Emerald Network at the international and national levels will contribute to the creation of emerald territories for the preservation of wild flora and fauna and their natural habitats. It is proven that the main axiological essence and purpose of the Emerald Network is reflected by a system of principles, which includes the principles of: 1) complexity; 2) integration; 3) taking into account the biogeographical conditions and diversity of flora and fauna in the relevant region during the creation of the territories of the Emerald Network; 4) scientific support for the formation of the Emerald Network; 5) public participation in the process of formation and functioning of the Emerald Network. In the article, the author revealed the meaningful essence of each principle, and also proved the expediency of forming a system of principles of the Emerald Network in Ukraine based on the acquisition of the status of a candidate for EU membership, taking into account the national identity of Ukraine and its ecological, economic, social and cultural conditions. The expediency of the formation of the strategic principles of the Emerald Network based on Ukraine's acquisition of the status of a candidate for membership in the European Union and the need for proper implementation of European legislation on the formation of the Emerald Network, taking into account the ecological, economic, socio-cultural features of the state and society, is argued. On the basis of the conducted research, proposals were made regarding the consolidation of the strategic principles of the formation of the Emerald Network in Ukraine in a separate article of the draft Law of Ukraine on the territories of the Emerald Network, which, in turn, will ensure the achievement of national goals for the preservation of biological and landscape biodiversity.

Key words: *conservation of biodiversity; natural habitats; territories of special environmental interest; the territory of special environmental interest; nature protection status of the biogeographical region.*

Постановка проблеми. Ініціатива створення Смарагдової мережі як нова й прогресивна концепція охорони довкілля стала результатом пошуків найбільш оптимального й ефективного інструменту комплексного збереження видів дикої флори, фауни й природних середовищ їх існування в контексті перманентного погіршення стану природних екосистем, зокрема, унаслідок інтенсифікації антропогенної діяльності, що призводить до зниження природно-ресурсного потенціалу. Негативні наслідки військових дій в Україні суттєво впливають на фактичний кількісно-якісний стан смарагдових територій. Крім того, збройна агресія ««відкоригувала» вектори національної політики, стратегії розвитку нашої держави» [1, с. 95].

Україна як договірна сторона Конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі від 19 вересня 1979 р. (далі – Бернська конвенція 1979 р.) [2], ратифікованої Законом України від 29 жовтня 1996 р. [3], взяла на себе зобов'язання з розбудови Смарагдової мережі в рамках статті 2 цієї Конвенції, вжиття необхідних заходів для збереження популяцій видів дикої флори і фауни на такому рівні або для приведення їх до такого рівня, який відповідає, зокрема, екологічним, науковим і культурним вимогам.

Вважаємо, що процес формування Смарагдової мережі є узгодженою системою взаємодії всіх суб'єктів як державного сектору, який відіграє ключову роль у законодавчій та виконавчій діяльності, у тому числі здійснення державного управління у сфері формування Смарагдової мережі, так і приватного і громадського міжнародного й національного рівнів. Крім того, створення смарагдових територій характеризується поетапністю (включаючи інвентаризацію типів природних оселищ, підготовку пропозицій для визначення територій Смарагдової мережі, розробку менеджмент-планів управління цими територіями, проведення оцінки впливу на довкілля тощо). Розроблення дієвого і такого, що відповідає міжнародним і європейським правовим стандартам у цій галузі, механізму і чіткої процедури включення території до Смарагдової мережі, визначення правових й організаційних основоположних засад (принципів) її формування, закріплення в чинному екологічному законодавстві забезпечать не тільки ефективність і прозорість, а й реалізацію концепції інтегральної комплексної охорони й збереження природних оселищ видів флори і фауни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковим підґрунтям цього дослідження стали праці українських вчених, які значну увагу приділили правовому аналізу тенденцій розвитку й перспективам реалізації державної екологічної політики в контексті виконання євроінтеграційних зобов'язань у галузі охорони довкілля, а також зробили наукові висновки стосовно доцільності й нагальності формування в Україні Смарагдової мережі. Зокрема, серед вчених-правознавців, наукові дослідження яких стали теоретичним фундаментом цієї роботи, слід виокремити: Г. В. Анісімову [1, 4, 5], О. В. Бевз [6], М. Я. Ващишин [7], А. П. Гетьмана [8], О. М. Ковтун [9], В. В. Костицького [10], О. О. Статівку [11], Є. П. Суєтнова [12] В. В. Шеховцова [5, 13] та ін. Вивченню окремих правових аспектів формування Смарагдової мережі присвячені наукові праці М. Я. Ващишин та О. О. Статівки, однак вказані науковці акцентують переважно на особливостях правового режиму національної екологічної мережі, її структурних елементів, а також інтеграції української екомережі у Всеєвропейську екологічну мережу.

Не менше значення мали роботи В. І. Андрейцева, П. О. Гвоздика [14], М. В. Краснової, Л.Л. Чаусової [15], присвячені принципам екологічного права й законодавства.

Враховуючи те, що в еколого-правовій науці відсутнє комплексне правове дослідження основоположних засад формування Смарагдової мережі **метою статті** є аналіз особливостей впливу принципів права ЄС, як основи імплементації європейських еколого-правових норм у національне законодавство України щодо формування Смарагдової мережі, визначення системи принципів створення територій Смарагдової мережі в Україні та їх теоретико-правова концептуалізація, доведення доцільності подальшої інституціоналізації системи принципів формування Смарагдової мережі в національному законодавстві шляхом їх закріплення у Законі «Про території Смарагдової мережі», проєкт якого ще досі знаходиться на стадії внесення на розгляд парламенту.

Виклад основного матеріалу. В основу процедури створення Смарагдової мережі покладена концепція інтегрального й комплексного збереження природних оселищ існування видів дикої флори та фауни, ключові ідеї якої доцільно вважати базовими принципами й основоположними засадами її формування. Безумовно, цей процес не може бути анархічним й безсистемним, він має протікати, як уже йшлося, послідовно, підпорядковуючись вихідним положенням, а орієнтиром при цьому виступатиме збереження і закріплення відповідних цінностей, тобто Смарагдова мережа формується згідно із певними принципами.

Перш ніж перейти до аналізу принципів формування Смарагдової мережі зазначимо, що у правовій доктрині при дослідженні принципів як правової категорії, на думку С. П. Погребняка, зазвичай звертається увага на те, що вони, по-перше, являють собою ідеї, положення, вимоги, які, і це по-друге, не є простими, а визнаються основними, основоположними, засадничими, фундаментальними, вихідними, загальними, керівними, відправними, провідними, чільним [16, с. 24].

Як підкреслює Г. В. Анісімова, вивчаючи теоретичні засади розвитку екологічного законодавства в контексті природно-правової доктрини, в еколого-правовій літературі існують два доктринальних підходи до визначення принципів права: 1) заснований на теорії позитивного права, відповідно до якого принципи права – це ідеї, теоретичні, нормативно-керівні положення того чи іншого виду людської діяльності, які конкретизуються у змісті правових норм і об'єктивно зумовлені матеріальними умовами існування суспільства; 2) ґрунтується на концептуальних ідеях природного права, що трансформувалися в сучасну природно-правову доктрину [4, с. 195]. Підтримуючи концепцію юридичної природи принципів екологічного права, презентовану вченою, вважаємо, що з точки зору обраної теми і поставленої мети варто взяти за відправну точку перших підхід, а саме як принципи розуміти ті ідеї і нормативні положення, які або безпосередньо закріплені у міжнародному праві й національному законодавстві, або опосередковано випливають із них.

Додамо, що в контексті адаптації вітчизняних принципів і норм правового регулювання створення смарагдових територій в Україні до аналогічних норм і принципів ЄС слушною видається думка В. І. Андрейцева, який вважає, що процес гармонізації принципів правового регулювання екологічних правовідносин в Україні й ЄС впливає на юридичні обставини внутрішньої гармонізації еколого-правових норм із точки зору наявної правової системи України [17, с. 11].

Як відомо, підписавши у 2014 р. Угоду про асоціацію з ЄС, наша держава зобов'язалася імплементувати у національне законодавство й секторальні державні політики ключові правові цінності, зокрема, адаптувати внутрішнє законодавство до acquis communautaire ЄС у сфері охорони навколишнього природного середовища, впровадивши, крім іншого, принципи інтегральної концепції збереження біологічного й ландшафтного різноманіття – мережі Natura 2000 (європейська екологічна мережа), аналогом якої для країн, що не є повноправними членами ЄС, визначено Смарагдову мережу. У зв'язку із цим процес створення Смарагдової мережі в Україні *пов'язаний з інституціоналізацію відповідних норм національного законодавства щодо Смарагдових території, розробкою механізму правового забезпечення їх комплексної охорони й використання, визначенням правових аспектів управління територіями Смарагдової мережі (шрифт наш – Ю. В.),* а отже, є підготовкою до майбутнього переходу до європейського законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища [5, с. 325].

Виходячи з наведеного, сьогодні європеїзація екологічного законодавства України являє собою процес розроблення дійових правових механізмів й визначення інституційно-організаційних основ формування Смарагдової мережі, що надзвичайно актуально саме для стадій формування мережі згаданих територій. Попри фактичне впровадження й створення смарагдових територій, їх включення до переліку мережі природоохоронних територій й існування таких територій в нашій державі, стан правового забезпечення залишається незадовільним через брак спеціального закону про території Смарагдової мережі, яким була б передусім закріплена система принципів її формування. З огляду на це створення територій Смарагдової мережі відбувається відповідно до встановлених у документах ЄС процедури і порядку, шляхом паралельного застосування норм європейського і національного законодавства, яке передбачає правовий механізм розбудови національної екологічної мережі як частини Всеєвропейської екологічної мережі.

У контексті сказаного слід звернутися до приписів статті 4 Закону України «Про екологічну мережу України» від 24 червня 2004 р. [18], в якій на законодавчому рівні закріплено перелік принципів формування, збереження й раціонального й невиснажливого використання, що детермінують кінцеву мету й очікуваний результат створення територій національної екомережі (зупинення втрат біорізноманіття, цілісність екосистемних функцій), роль і функції суб'єктів екологічного права у процесі формування екомережі (державна підтримка суб'єктів господарювання, участь громадськості), окреслено шляхи досягнення вищенаведених завдань (системне врахування екологічних, соціальних й економічних інтересів суспільства) та ін.

Підкреслимо, що принципи формування національної екологічної мережі і Смарагдової мережі мають корелятивний зв'язок, що зумовлено завданнями й метою створення кожної з них. Незважаючи на те, що національна екомережа має локальне значення, а Смарагдова, яка включає види й оселища, що потребують міжнародного захисту, – європейське, обидві вони орієнтовані на збереження як видів дикої флори й фауни, так і природних середовищ їх існування. Крім того, функціональний зв'язок вказаних мереж полягає в тому, що території Смарагдової мережі можуть бути складовою національної екомережі (переважно території природно-заповідного фонду – ключові території як структурний елемент екологічної мережі), а отже, принципи формування й функціонування першої обумовлюють принципи формування другої.

Таким чином, при законодавчому закріпленні принципів створення Смарагдової мережі повинні враховуватися також особливості формування й функціонування вже існуючої національної екомережі, територій та об'єктів природно-заповідного фонду як її структурного елемента, зокрема: (а) принцип цілісності екосистемних функцій складових екомережі, (б) принцип забезпечення участі

громадськості у процесі надання пропозицій щодо включення території до складу Смарагдової мережі, а також контролю за дотриманням принципу сталого розвитку, (в) принцип збереження й екологічного збалансованого використання природних ресурсів на території екомережі, (г) принцип компенсації шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища; плати за погіршення якості довкілля, (д) принцип екосистемного підходу розвитку та інші принципи, закріплені у ст. 4 Закону України «Про екологічну мережу» [18].

На міжнародному рівні основоположні засади формування Смарагдової мережі побудовані на врахуванні нормативних приписів Бернської конвенції (1979) як ключового універсального міжнародного договору, Рекомендації № 16 Постійного комітету Бернської конвенції про території особливого природоохоронного інтересу (1989), Резолюції №3 щодо формування пан-європейської екологічної мережі (1996), Резолюції № 5 щодо правил для мережі територій особливого природоохоронного інтересу (Смарагдова мережа) (1998). Крім того, як зазначено вище, Смарагдова мережа є аналогом мережі Natura 2000, яка розбудовується відповідно до Директиви № 2009/147/ЄС про захист диких птахів, Директиви № 92/43/ЄЕС від 21 травня 1992 р. про збереження природних середовищ існування, дикої флори та фауни, а тому вона має переважно такі самі основи формування, як і мережа Natura 2000.

Принагідно зазначити, що Резолюція № 16, прийнята Постійним комітетом Бернської конвенції 9 червня 1989 р., передбачає визнання території такою, що має особливий природоохоронний інтерес. Зокрема, заходи із збереження вживаються до території, яка відповідає одній або декільком вимогам, як-от: (1) сприяння виживанню видів, що знаходяться під загрозою зникнення, ендемічних видів або будь-яких видів, перелічених у додатках I та II до Бернської конвенції; (2) підтримка значної кількості видів у зоні високого видового різноманіття або важливі популяції одного або кількох видів; містить важливий репрезентативний зразок типів середовищ існування, що знаходяться під загрозою зникнення; (3) містить видатний зразок певного типу середовища існування або мозаїку різних типів середовищ існування; (4) вона є важливим місцем для одного або декількох мігруючих видів; (5) якщо вона в інший спосіб істотно сприяє досягненню цілей Бернської конвенції [19].

З огляду на тему і мету даного дослідження вважаємо за необхідне проаналізувати як принципи формування Смарагдової мережі в Україні, що або безпосередньо закріплені в європейських нормативно-правових актах, або випливають із їх змісту й визначають концептуальні засади створення Смарагдових територій та ідейну сутність цієї мережі, так і основоположні й керівні постулати, що визначають процедуру її формування.

Квінтесенцію концепції Смарагдової мережі, яка виражає її функціональне призначення, відтворює мету її створення, відображає саму ідею територій особливого природоохоронного значення, які утворюють у сукупності даний об'єкт, становить ***принцип комплексності*** у підходах до її формування. Передусім вкажемо, що при розробці й реалізації концепції зі створення комплексної (інтегрованої) мережі природоохоронних територій основним посилом, відправною точкою було усвідомлення того, що ефективне збереження біо- й ландшафтного різноманіття забезпечуватиметься шляхом не лише охорони видів дикої флори і фауни, а й природних середовищ їх існування.

Крім того, варто наголосити, що концепція екологічних мереж виникла і сформульована в процесі *дефрагментації середовищ існування видів дикої флори та фауни*. Зокрема, передумовою формування Всеєвропейської екологічної мережі Natura 2000 і Смарагдової мережі як її аналогу на територіях держав, які не є членами ЄС, стало розуміння того, що у фрагментованому (територіально відділеному) середовищі проживання: (а) окремі види фауни не матимуть умов для доступу до середовищ, які необхідні для їх існування; (б) далі мігруючим видам тварин буде обмежена можливість переміщуватися до тих територій, які є біотичними для їх існування; зміни у навколишньому природному середовищі, у тому числі наслідки зміни клімату, спричинятимуть фізичну неможливість пересуватися до місць їх існування; може бути обмежений генетичний обмін між різними місцевими популяціями [20].

Отже, як випливає з наведеного, закладені у Бернській конвенції від 1979 р. (а саме у її статті 4) фундаментальні приписи слугують підґрунтям для формування Смарагдової мережі, комплексної охорони дикої флори та фауни й природних середовищ їх існування і розглядаються як підстави для прийняття Постійним комітетом Бернської конвенції резолюцій та рекомендацій, які слугують договірним сторонам орієнтиром у визначенні засобів і механізмів забезпечення принципу комплексності у підходах до формування Смарагдової мережі. Зокрема, Рекомендацією № 16 від 1989 р. закріплено, що сторони Бернської конвенції визначають території спеціального збереження і вживають необхідних і достатніх заходів із збереження кожного природного середовища (оселища), розташованого в межах цих територій. Крім того, згідно з приписами акта на державу покладається відповідальності за їх збереження [19]. У подальшому Постійним комітетом Бернської конвенції були прийняті переліки таких типів оселищ і передбачені заходи щодо їх збереження (йдеться, наприклад, про Резолюцію № 4 від 1996 р. про перелік оселищ, які потребують спеціальних заходів збереження [23]).

Наступним розглянемо ***принцип інтегрованості***, який в контексті основоположних засад формування Смарагдової мережі полягає передусім у тому, що її створення як складової Natura 2000, виходячи з мети і завдань останньої, зумовлено необхідністю застосування загальноєвропейського комплексного підходу до збереження дикої флори і фауни, охорони природних середовищ їх існування. Відповідно, концепція формування й функціонування Смарагдової мережі має містити аналогічні передбаченим Natura 2000 принципи, підходи і засоби створення територій особливого природоохоронного значення, створюючи таким чином умови для подальшої інтеграції таких територій, що вже включені до переліку смарагдових, у перелік територій мережі Natura 2000.

Безумовно, що взаємозв'язок цих мереж і координація зусиль держав, неурядових організацій та громадськості, інтеграція територій Смарагдової мережі до Natura 2000 після набуття державою статусу повноправного члена ЄС сприятимуть ефективному збереженню видів дикої флори та фауни, природних середовищ їх існування незалежно від політико-правового статусу держави, розширенню мережі природоохоронюваних територій.

Варто додати, що важливим елементом дотримання й дії принципу інтегрованості під час формування Смарагдової мережі є включення останньої до національного плану відновлення з метою відстеження прогресу у справі збереження біологічного й ландшафтного біорізноманіття. Доцільно наголосити, що Європейським Парламентом 24 червня 2024 руку було прийнято Регламент про відновлення природи, норми якого після отримання Україною членства в ЄС мають бути імплементовані в національне законодавство. У даному документі наголошено на тому, що вказівок для визначення доброго стану типів середовищ існування, що охороняються відповідно до Директиви 92/43/ЄЕС, було недостатньо для того, щоб призупинити втрату біорізноманіття і відновити всі екосистеми, а тому існує необхідність у взятті додаткових зобов'язань, які базуються на конкретних показниках [21].

Регламентом ЄС про відновлення передбачено, що держави-члени повинні до 2030 року надавати пріоритет територіям, які перебувають у незадовільному стані і розташовані на ділянках Natura 2000, під час вжиття заходів із відновлення, враховуючи важливу роль цих ділянок для збереження природи і той факт, що згідно з чинним законодавством Союзу вже існує зобов'язання запровадити ефективні системи для забезпечення довгострокової ефективності заходів із відновлення на ділянках Natura 2000. Таким чином, важливим завданням держави є прийняття законодавства щодо створення національних планів відновлення територій, які становлять особливий природоохоронний інтерес, у контексті виконання своїх євроінтеграційних зобов'язань і формування природоохоронної політики.

У той саме час принцип інтегрованості знаходить закріплення й на національному рівні держав-учасниць Бернської конвенції, що проявляється в передбаченні як складової політики держави питань забудови і розвитку територій, включення цих приписів до державних документів із стратегічного планування розвитку територій та містобудівельної документації, тобто інтеграція у стратегію містобудівної діяльності. Відповідно до положень Бернської конвенції 1979 р. Україна як її договірна сторона зобов'язується враховувати у своїх політиці планування забудови і розвитку територій і у заходах, спрямованих на боротьбу із забрудненням, необхідності охорони дикої флори й фауни [2].

На підтвердження висловленого наведемо Конвенцію про охорону біологічного різноманіття [24], в якій визначені основні сектори (галузі), що впливають на стан довкілля, а саме: сільське господарство, лісівництво, рибальство, енергетика, промисловість, транспорт, туризм. Відповідно, задля реалізації Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (1995) як правового інструменту застосування положень згаданої вище Конвенції слід зосереджуватися на цих секторах, а також на структурній і регіональній політиці щодо водогосподарської діяльності, оборони, сільського і міського планування. Інтеграція галузевих програм та їх кореляція із заходами з охорони довкілля й забезпечення сталого екосистемного, екологозбалансованого природокористування мають принципово важливе значення для збереження й підтримки сприятливого природоохоронного статусу територій. Тим більш, невипадково у Всеєвропейській стратегії біологічного та ландшафтного різноманіття зазначено, що серед перелічених секторів (галузей) особливо сільське господарство й сільський сектор найтісніше взаємодіють й найбільш впливають на стан біологічного та ландшафтного різноманіттям.

Спираючись на наведене, можемо констатувати, що відповідно до міжнародних й європейських правових стандартів у галузі охорони довкілля правовим засобом збереження дикої флори і фауни, а також їх оселищ є створення територій та об'єктів природно-заповідного фонду, які, у свою чергу, включені до структури національної екологічної мережі. Не ставлячи за мету цього дослідження проведення поглибленого аналізу інтегрального взаємозв'язку і співвідношення правових засад створення територій природно-заповідного фонду і територій Смарагдової мережі, наголосимо, що вжиття державних, регіональних, місцевих заходів, спрямованих на збереження біорізноманіття в межах природно-заповідного законодавства, сприяє виконанню, зокрема, Бернської конвенції, Конвенції про охорону біологічного та ландшафтного різноманіття та інших

міжнародно-правових та європейських нормативних актів.

Однак існує й інший аспект, врахування вимог до створення нових та/або функціонування вже наявних територій Смарагдової мережі і її особливостей як об'єкта правового регулювання і інтеграція при проведенні господарської діяльності, особливо в сенсі виконання певних функцій публічного екологічного управління. Так, статтею 2 Закону України «Про стратегічну екологічну оцінку» передбачено здійснення оцінки наслідків реалізації приписів документів державного планування, які стосуються сільського й лісового господарства, енергетики, промисловості та інших секторів економіки і виконання яких передбачатиме ведення діяльності, щодо якої передбачена оцінка впливу на довкілля, зважаючи на ймовірні наслідки для територій та об'єктів природно-заповідного фонду й екологічної мережі (території з природоохоронним статусом) [25]. Крім того, згідно зі статтею 3 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» [26] варто брати до уваги наслідки планованої діяльності у сфері сільського господарства (рекультивація й меліорація земель), лісового господарства (зокрема, проведення суцільних рубок, насадження лісу) на територіях природно-заповідного фонду.

На виконання зобов'язання щодо інтеграції мети збереження біорізноманіття до регіональної й місцевої політики наша держава при прийнятті рішень і розробленні програм стратегічного планування регіонального розвитку територій включає до них принципові засади територіальної охорони навколишнього природного середовища й проведення містобудівної діяльності й вимоги до встановлення просторово-територіального устрою України.

Звернемося ще до одного акта – Закону України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2030 року» від 28 лютого 2019 р., в якому наголошено, що нині однією із провідних стратегічних цілей є удосконалення регіональної екологічної політики. У згаданому нормативному акті вказані завдання у сфері забезпечення інтеграції екологічної політики у процес прийняття рішень щодо соціально-економічного розвитку, як-от включення питань щодо цінності біорізноманіття в національні, місцеві, стратегічні, програмні документи й плани розвитку економіки та її галузей, а також інтегрування екологічних вимог під час розроблення і затвердження документів державного планування, галузевого (секторального), регіонального й місцевого розвитку та у процесі прийняття рішень про провадження планованої діяльності об'єктів, які можуть мати значний вплив на довкілля [27].

Варто згадати й Державну стратегію регіонального розвитку на 2021–2027 роки, затверджену Постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695 [28], яка визнається основним планувальним документом для реалізації секторальних стратегій розвитку, координації державної політики у різних сферах, а саме збереження навколишнього природного середовища і сталого використання природних ресурсів. Однак ключовим слід визнати те, що в Стратегії природоохоронні території та об'єкти (включаючи території Смарагдової мережі) визначено як тип територій, що потребує особливої уваги з боку держави і застосування спеціальних механізмів й інструментів стимулювання їх розвитку.

Виходячи з вищенаведеного, можемо сміливо стверджувати, що включення питань формування Смарагдової мережі до програм розвитку територій і державної регіональної політики свідчить про кореляцію, а відтак інтеграцію, процедури формування об'єктів Смарагдової мережі із плануванням і розвитком містобудівної діяльності.

Щоправда, як показує аналіз нормативних документів, на рівні конкретних регіонів питання концептуального формування Смарагдової мережі не знаходить відображення у відповідних стратегіях розвитку регіонів, воно, на жаль, здебільшого замовчується. Наведемо приклад. У Стратегії розвитку Волинської області на 2021–2027 роки йдеться про розширення мережі природно-заповідного фонду, об'єднання існуючих природоохоронних територій в єдину природоохоронну мережу з подальшим їх включенням до об'єктів Смарагдової мережі, натомість у аналогічній стратегії розвитку Харківської області про формування Смарагдової мережі не згадується, хоча регіон має території, включені до переліку Смарагдової мережі (зокрема, Циркунівський та Дергачівський ліси, долина річки Уди тощо). Отже, наголошуємо на обов'язковості врахування при розробці документів стратегічного планування на всіх рівнях специфіки створення та функціонування, а також особливостей правового режиму територій Смарагдової мережі.

Принцип врахування біогеографічних умов та різноманіття флори і фауни у відповідному регіоні під час створення територій Смарагдової мережі.

Біогеографічний принцип базується на ідентифікації важливих екологічних зон, з'єднанні функціональних коридорів для міграції видів і передбаченні резерватів, які відтворюють ключові екосистеми, що допоможе забезпечити збереження біорізноманіття та збалансувати використання природних ресурсів з потребами людства.

Дотримання даного принципу означає, що оцінка достатності визначених територій Смарагдової мережі для довгострокового збереження видів і оселищ проводиться в межах біогеографічних регіонів – територій з відносно однорідними екологічними умовами й подібними характеристиками. Зауважимо, що поділ на біогеографічні регіони застосовується при проєктуванні як мережі Natura 2000 у країнах-членах

ЄС, так і Смарагдової мережі в інших країнах. Територія України представлена чотирма біогеографічними регіонами: Континентальним (приблизно співпадає з Поліською та Лісостеповою природними зонами), Степовим (співпадає зі Степовою зоною та зоною субтропіків у Гірському Криму), Альпійським (Українські Карпати) та Паннонським, до якого входить рівнинна частина Закарпатської області [29, с. 12–13]. Географічно вони близькі до європейських територій, що включені до Natura 2000, а отже, на них мають діяти європейські режим і стандарти збереження видів і оселищ.

Таким чином території, включені до презентованого переліку, тобто ті, які вважаються такими, що забезпечать сприятливий природоохоронний статус для даного виду або типу середовища існування на біогеографічному рівні, повинні, зокрема, відповідати таким вимогам: 1) представляти місця з усього ареалу поширення кожного виду і середовища існування на національному та біогеографічному рівнях, якщо держава має більше ніж один регіон; 2) відображати екологічні варіації середовища існування та видів в межах біогеографічного регіону. Що стосується видів, то пропозиції місць існування мають включати весь спектр таких середовищ, необхідних для життєвого циклу видів (розмноження, міграції, пошук їжі; 3) адаптуватися до конкретних потреб збереження, зокрема, до тих, що пов'язані з моделями поширення (ендемічність, ступінь ізоляції або фрагментації, історичні тенденції, зміна клімату), а також ступенем антропогенного навантаження, загрози та вразливості видів або типу середовища існування. У випадку, якщо виконані перші три умови, очікується, що пропозиції місць включатимуть значні частки територій існування та популяцій видів у Смарагдовій мережі аніж у національній екологічній мережі [19].

Таким чином, сутність застосування біогеографічного принципу до формування Смарагдової мережі полягає в подоланні фрагментації природних оселищ видів задля забезпечення сприятливого природоохоронного статусу їх збереження, ідентифікації та захисті ключових природних екосистем, які відіграють важливу роль у збереженні різноманітності видів.

Принцип наукового забезпечення формування Смарагдової мережі.

На інтеграцію зусиль як юристів, так і фахівців у галузі екології, біології, географії при розробленні правових основ формування, функціонування і розвитку Смарагдової мережі в Україні неодноразово звертали увагу науковці [6, с. 98].

У той саме час механізм дії досліджуваного принципу на практиці окреслено Критеріями для оцінки національних списків запропонованих територій особливого природоохоронного інтересу на біогеографічному рівні та процедурою перевірки та затвердження запропонованих об'єктів Смарагдової мережі [22] (переглянуті 6 грудня 2013 р.). Так, у документі закріплено процедуру формування Смарагдової мережі. Оскільки обсяги статті не дозволяють розглянути її детально, зупинимося на першому етапі. Як передбачено згаданими Критеріями, упродовж нього відбувається оцінка країнами-учасницями своїх природних ресурсів і визначення середовищ існування, що підлягають охороні згідно з відповідними резолюціями, а саме № 3 (1996) стосовно створення Всеєвропейської екологічної мережі, № 4 (1996), якою ідентифіковано оселища, що вимагають спеціальних заходів щодо їх збереження, № 5 (1998) щодо Правил для Смарагдової мережі. Після цього до Секретаріату Бернської конвенції країною-учасницею надсилаються дані, отримані на підставі науково обґрунтованих досліджень і висновків, про потенційні середовища, які забезпечитимуть довгострокове виживання видів флори й фауни.

Додамо, що створення Смарагдової мережі, як уже наголошувалося, – динамічний процес, для протікання якого потрібно регулярно оновлювати інформацію, тому ключову роль у ньому відіграє наукова робота, яка включає польові дослідження і збір актуальних даних про розповсюдження видів і оселищ із Резолюцій № 4 та № 6 і відображення цих даних у геоінформаційних системах і на картографічних матеріалах [29, с. 13]. Отже, забезпечення проведення наукових досліджень, зокрема, шляхом залучення експертів і спеціалістів із суміжних галузей знань (наприклад, фахівців у галузі екології, біогеографії) у процесі формування Смарагдової мережі, гарантуватиме ефективність і перспективність системи охорони довкілля, маючи як підґрунтя об'єктивні експертні знання – результати наукових досліджень та їх врахування під час прийняття рішення про доцільність і необхідність створення смарагдової території.

Принцип участі громадськості у процесі формування та функціонування Смарагдової мережі. Він, безумовно, залишається важливим елементом виконання зобов'язань, передбачених Орхуською конвенцією «Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля» від 25.06.1998 [30].

Варто нагадати, що Орхуською конвенцією кожній її учасниці гарантується наступне: можливість застосовувати положення щодо запропонованих видів діяльності, які можуть істотно впливати на навколишнє середовище відповідно до свого національного законодавства. З огляду на це після прийняття Закону про території Смарагдової мережі виникне практична необхідність узгодженні його положень з приписами європейських документів і внесенні відповідних змін до Закону України «Про

оцінку впливу на довкілля», а також інших нормативно-правових актів стратегічного планування, якими також має бути забезпечено активну участь громадськості у прийнятті рішень про провадження видів діяльності, які можуть мати потенційний вплив на території Смарагдової мережі. До речі, певні зрушення в цьому є. Як відомо, протягом останніх десяти років українські науковці брали активну участь у розробці й формуванні Смарагдової мережі в Україні [5, с. 325], що втілює поліфункціональний аспект реалізації принципу участі громадськості у процесі її формування й функціонування. Залучення науковців і громадськості у процесі розробки стратегій формування й управління територіями Смарагдової мережі реалізується шляхом участі наукових експертів у проведенні аналізу й оцінки стану збереження біорізноманіття й природних екосистем, використання наукових досліджень і даних, отриманих вченими для оцінки екологічних потреб й ідентифікації пріоритетних територій для включення до складу Смарагдової мережі.

Зазначимо, що наведений перелік принципів формування територій Смарагдової мережі не є вичерпним, а потребує подальшого розширення та наукового обґрунтування, враховуючи: по-перше, національну ідентичність української держави, багату природну спадщину, особливості природно-ресурсного потенціалу окремих регіонів, необхідність кореляції вже існуючих територій національної екологічної мережі із територіями Смарагдової мережі; по-друге, при розробці стратегічних принципів формування Смарагдової мережі мають братися до уваги концепт публічного екологічного управління й інституційно-функціональна спроможність держави забезпечити ефективну реалізацію цих принципів, врахувати потреби гармонізації екологічних, економічних, соціально-культурних інтересів суспільства й держави; по-третє, тісну взаємопов'язаність формування територій Смарагдової мережі в України із повоєнним відновленням довкілля й забезпеченням його екологічної стійкості.

Висновки. Формування Смарагдової мережі в Україні як країні-кандидатці на вступ до Європейського Союзу, по-перше, розглядається як зобов'язання нашої держави, взяте на себе для прискорення євроінтеграції, по-друге, виступає підготовчим етапом для подальшої розбудови мережі Natura 2000, що формується саме для країн – членів ЄС як мережа природоохоронних територій, й інтеграції до неї наших національних смарагдових територій та об'єктів. Зауважимо, що для того, щоб процес створення Смарагдової мережі був ефективним, необхідні: усталене розуміння, законодавче закріплення як системи принципів (передусім основоположних, в яких відображено концептуальні основи визначення ділянок, придатних для включення до переліку Смарагдової мережі), так і процедури їх реалізації, аналіз й наукове обґрунтування їх значення для збереження видів дикої флори і фауни.

На підставі проведеного дослідження аксіологічних засад створення територій Смарагдової мережі пропонуємо у проєкті Закону «Про території Смарагдової мережі» окрему статтю присвятити системі принципів, до якої обов'язково мають бути включені: 1) принцип комплексності, який полягає у подоланні дефрагментації природних середовищ існування окремих видів та їх популяцій; 2) принцип інтегрованості, який вимагає врахування створення територій Смарагдової мережі під час реалізації політики забудови міст, розробки генеральних і місцевих схем планування територій України у процесі регулювання містобудівної діяльності; 3) принцип врахування біогеографічних умов та різноманіття флори і фауни у відповідному регіоні під час створення територій Смарагдової мережі; 4) принцип наукового забезпечення формування Смарагдової мережі, який реалізується шляхом інтеграції знань і зусиль науковців, їх координації з іншими фахівцями й уповноваженими органами державної влади й місцевого самоврядування у процесі визначення релевантних територій для включення їх до переліку Смарагдової мережі; 5) принцип участі громадськості у процесі формування та функціонування Смарагдової мережі.

Безумовно, враховуючи національну ідентичність України, її унікальну природну спадщину та інші детермінуючі чинники, а також особливості створення в нашій державі територій Смарагдової мережі, запропонований перелік принципів не є вичерпним і може доповнюватися.

Впевнені, що законодавче закріплення цілісної системи принципів формування територій Смарагдової мережі стане запорукою запровадження європейських стандартів в Україні. Звісно, беручи до уваги нагальність і необхідність цього, вбачається, що час вимагає якнайшвидшого прийняття первинного акта на рівні закону. До того ж проєкт Закону про території Смарагдової мережі внесений до парламенту ще у 2020 р., але станом на майже кінець 2024, на жаль, так і не прийнятий. Принагідно наголосити, що у зазначеному законопроєкті мають знайти відображення, бажано в окремій статті, проаналізовані нами основоположні засади формування Смарагдової мережі в Україні, а також інші принципи, які стануть об'єктом подальших теоретико-правових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Анісімова Г. В. Забезпечення безпеки довкілля, життя та здоров'я громадян в умовах воєнного стану: еколого-правові аспекти. *Проблеми законності.* 2022. Вип. 157. С. 93–115.

2. Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі від 19.09.1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_032 (дата звернення 28.10.2024 р.).

3. Про приєднання України до Конвенції 1979 року про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі: Закон України від 29.10.1996 № 36/96-р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 50. Ст. 278.

4. Анісімова Г. В. Теоретичні засади розвитку екологічного законодавства в контексті природно-правової доктрини : монографія. Харків: Право, 2019. 672 с.

5. Anisimova H. V., Shekhovtsov V. V., Donets O. V. Mechanism of legal regulation of environmental risks for the preservation of biological diversity in conditions of sustainable development. *Astra Salvensis*. 2022. Vol. X, Iss. 1. P. 311–327.

6. Bevz O. Legal Regulation of the Emerald Network: National and Global Aspects. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*. Series of social and human sciences. 2018. Vol. 5, no. 2. C. 91–98.

7. Ващишин М. Я. Правове забезпечення формування Смарагдової мережі в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 3. С. 115–119.

8. Гетьман А. П. Правове забезпечення екологічної політики держави у сфері природокористування. *Сучасні теоретичні та прикладні засади права природокористування в національній еколого-правовій доктрині* : монографія. Харків: Право, 2023. С. 17–79.

9. Ковтун О. М. Правові аспекти охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду України : автореф. ... дис. канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2008. 16 с.

10. Костицький В. В. Принципи екологічного права як методологічні засади кодифікації екологічного законодавства. URL: http://www.kostytsky.com.ua/upload/doc/ekpr. pdf (дата звернення: 10.11.2024).

11. Статівка О. О. Правове забезпечення природно-заповідного фонду як складового елемента національної екологічної мережі : монографія. Харків: Право, 2018. 250 с.

12. Суєтнов Є. П. До питання про визнання екосистемного підходу квінтесенціальним принципом екологічного права. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 149. С. 92–113.

13. Шеховцов В. В. Система принципів фауністичного законодавства. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 2. С. 77–80.

14. Гвоздик П. О. Загальновизнані міжнародно-правові екологічні принципи як складова національних правових систем. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького.* 2013. №. 7. С. 206–211.

15. Чаусова Л.Л. Принципи екологічного права: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Харків, 1998. 15 с.

16. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія. Харків: Право. 2008. 240 с.

17. Андрейцев В. І. Актуальні проблеми конвергенції екологічного законодавства України до законодавства ЄС. *Актуальні проблеми конвергенції екологічного законодавства України до законодавства Європейського Союзу* : матеріали Всеукр. наук.-практ. круглого столу (м. Дніпро, 28 жовт. 2016). Дніпро: НГУ, 2016. С. 5–59.

18. Про екологічну мережу України: Закон України від 24.06.2004 № 1864-IV. *Офіційний вісник України*. 2004. № 29. С. 53. Ст. 1950.

19. Recommendation No. 16 (1989) of the standing committee on areas of special conservation interest, adopted Standing Committee on 9 June 1989. URL: https://search.coe.int/bern-convention/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680746c25#globalcontainer (дата звернення 13.10.2024).

20. Marie Bonnin, Agnes Bruszik, Ben Delbaere, Herve Lethier, Dominique Richard, Sandra Rienties, Glynis van Uden, Andrew Terry. The Pan-European Ecological Network: taking stock. 2007. P. 15 URL: https://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/2022-02/010065887.pdf (дата звернення 27.10.2024).

21. Regulation (2024) on nature restoration and amending Regulation (EU) 2022/869, adopted European Parliament and of the Council on 24 June 2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024R1991&qid=1722240349976 (дата звернення 10.10.2024).

22. Revised Criteria for assessing the National Lists of proposed Areas of Special Conservation Interest (ASCIs) at biogeographical level and procedure for examining and approving Emerald candidate sites. Bern Convention. Doc. T-PVS/PA (2013) 13. URL: https://pjp-eu.coe.int/emerald-network/images/pa02e_2014_explanatory_document_relevanttexts_%20emerald.pdf (дата звернення 01.11.2024).

23. Resolution No. 4 (1996) listing endangered natural habitats requiring specific conservation measures, adopted Standing Committee on 6 December 1996. URL: https://rm.coe.int/1680746afc (дата звернення 30.10.2024).

24. Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 05.06.1992. *Офіційний вісник України*. 2007. № 22. С. 229. Ст. 932. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030#Text (дата звернення 24.10.2024).

25. Про стратегічну екологічну оцінку: Закон України № 2354-VIII від 20.03.2018. *Офіційний вісник України*. 2018. № 32. С. 9. Ст. 1110.

26. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України № 2059-VIII від 23.05.2017. *Офіційний вісник України*. 2017. № 50. С. 5. Ст. 1549.

27. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 № 2697-III. *Офіційний вісник України*. 2019. № 28. С. 29. Ст. 980.

28. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695. *Офіційний вісник України*. 2020. № 67. С. 315. Ст. 2155.

29. Василюк О., Борисенко К., Куземко А., Марущак О., Тєстов П., Гриник Є. Проектування і збереження територій мережі Емеральд (Смарагдової мережі). Методичні матеріали / під ред. Куземко А. А., Борисенко К. А. Київ: «LAT & K», 2019. 78 с.

30. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля від 25.06.1998. Офіційний вісник України. 2010. № 33. С. 12. Ст. 1191. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text (дата звернення 30.10.2024).

УДК 349.41:504.03:004
DOI https://doi.org/10.37687/2413-7189.2024.3-4.4

Демчук Т. І.,
доктор філософії,
доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0002-0955-1816

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ЗЕМЕЛЬНОГО КАДАСТРУ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНОГО ПРАВА

DIGITALIZATION OF THE LAND CADASTRE AS A MEANS OF ENHANCEMENT OF ENVIRONMENTAL SECURITY IN THE SPHERE OF LAND LAW

У статті досліджено роль діджиталізації земельного кадастру як засобу забезпечення екологічної безпеки, проаналізовано основні проблеми впровадження цього процесу та запропоновано перспективні напрями вдосконалення правового регулювання. Підсумовується, що гармонізація кадастрової системи з міжнародними екологічними стандартами, інтеграція з іншими базами даних та використання сучасних цифрових рішень створюють умови для ефективного управління земельними ресурсами та забезпечення екологічної стабільності.

Діджиталізація земельного кадастру є ключовим інструментом для підвищення екологічної безпеки у сфері земельного права. В умовах сучасних екологічних викликів, таких як деградація ґрунтів, забруднення земель, незаконне використання ресурсів і вплив змін клімату, актуальність цього процесу значно зростає. Ефективне управління земельними ресурсами неможливе без впровадження сучасних цифрових технологій, які забезпечують прозорість, оперативність та точність інформації про стан земель.

Земельний кадастр виконує важливу функцію, надаючи інформацію про цільове призначення, межі, якість ґрунтів і правовий статус земельних ділянок. Оцифрування цих даних дозволяє запобігати екологічним порушенням, покращує моніторинг використання земель та сприяє реалізації принципів сталого розвитку. Зокрема, інтеграція кадастрових систем із геоінформаційними технологіями (ГІС) дає можливість відстежувати зміни в екосистемах, виявляти факти незаконної забудови чи вирубки лісів, а також запобігати зловживанням у земельних правовідносинах.

Водночас процес діджиталізації земельного кадастру стикається з низкою викликів. В Україні залишається актуальною проблема неповноти кадастрових даних, їх недостовірності та відсутності інтеграції з іншими екологічними реєстрами. Низький рівень доступу до цифрових сервісів у деяких регіонах також обмежує можливості ефективного моніторингу та контролю за земельними ресурсами.

Міжнародний досвід демонструє, що впровадження інноваційних технологій, таких як супутниковий моніторинг, блокчейн та автоматизовані системи управління даними, значно підвищує ефективність земельного кадастру і сприяє захисту екосистем. Використання цих інструментів в Україні може стати основою для підвищення екологічної безпеки та прозорості у земельних правовідносинах.

Ключові слова: *земельний кадастр, екологічна безпека, земельна реформа, земельне право, екологічний моніторинг, захист екосистем, екологічні та земельні правовідносини, діджиталізація.*

The article examines the role of land cadastre digitalization as a means of ensuring environmental safety, analyzes the main problems of implementing this process, and proposes promising directions for improving legal regulation. It is concluded that the harmonization of the cadastral system with international environmental standards, integration with other databases, and the use of modern digital solutions create conditions for effective land management and ensuring environmental stability.

The digitization of the land cadastre is a key tool for improving environmental safety in the field of land law. In the context of modern environmental challenges, such as soil degradation, land pollution, illegal use of resources, and the impact of climate change, the relevance of this process is significantly increasing. Effective land management is impossible without the implementation of modern digital technologies that ensure transparency, efficiency, and accuracy of information about the state of the land.

The land cadastre performs an important function by providing information about the intended purpose, boundaries, soil quality, and legal status of land plots. Digitizing these data helps prevent environmental violations, improves land use monitoring, and promotes the implementation of sustainable development principles. In particular, the integration of cadastral systems with geographic information technologies (GIS) makes it possible to track changes in ecosystems, identify facts of illegal construction or deforestation, and prevent abuse in land legal relations.

At the same time, the process of digitizing the land cadastre faces a number of challenges. In Ukraine, the problem of incomplete cadastral data, their unreliability, and lack of integration with other environmental registers remains relevant.

The low level of access to digital services in some regions also limits the possibilities of effective monitoring and control of land resources.

International experience demonstrates that the introduction of innovative technologies, such as satellite monitoring, blockchain, and automated data management systems, significantly increases the efficiency of the land cadastre and contributes to the protection of ecosystems. The use of these tools in Ukraine can become the basis for increasing environmental safety and transparency in land legal relations.

Key words: *land cadastre, environmental safety, land reform, land law, environmental monitoring, ecosystem protection, environmental and land legal relations, digitalization.*

Діджиталізація земельного кадастру є одним із ключових напрямів розвитку сучасного управління земельними ресурсами. У сучасних умовах, ефективне управління земельними відносинами та забезпечення екологічної безпеки значною мірою залежить від точності, доступності та актуальності інформації про земельні ділянки. Цифрові технології у сфері земельного кадастру забезпечують прозорість, підвищують ефективність моніторингу стану земель та мінімізують ризики екологічних порушень. Україна, як держава з великим потенціалом земельних ресурсів, стикається з численними викликами, такими як деградація ґрунтів, незаконне використання земель, екологічне забруднення та відсутність чіткої інформації про землі. У цьому контексті діджиталізація кадастру виступає важливим інструментом для досягнення екологічної безпеки.

Водночас, виникає питання: що таке діджиталізація і чому вона потрібна у процесі регулювання земельних відносин та забезпечення екологічної безпеки цих відносин? Діджиталізація – термін, який з відривом очолив список найвідвідуваніших слів словника, а кількість його переглядів з шаленою активністю зросла. Неологізм, який увійшов в українську мову лише кілька років тому, є транслітерацією англійського «digitalization» та, згідно з визначенням словника, означає зміни в усіх сферах суспільного життя, пов'язанні з використанням цифрових технологій [4].

Дійсно, розвиток сучасних технологій, науково-технічний прогрес та багато інших факторів сприяють розвитку та впровадження інновацій, які значно полегшать роботу у сфері земельних відносин та сприяють обробці та швидкому доступі громадян до потрібної інформації.

Варто погодитись із думкою проф. В. Данкевича, котрий виокремив п'ять основних трендів із залучення сучасних ІТ-технологій у процес землекористування, зокрема: 1) розвиток систем точного землеробства з використанням технологій глобальних навігаційних супутникових систем і систем дистанційного зондування Землі; 2) безпілотні технології; 3) системи віддаленого обліку і контролю матеріально-технічних цінностей; 4) інтелектуальний аналіз даних і сценарне моделювання; 5) агроскаутінг, який передбачає використанням мобільних додатків для моніторингу стану землекористування у межах конкретного поля [5].

Отже, діджиталізація є важливим кроком до забезпечення прозорості, ефективності управління земельними ресурсами та підвищення екологічної безпеки, оскільки впровадження сучасних цифрових технологій дозволяє автоматизувати облік земель, моніторити їх стан, запобігати зловживанням і забезпечувати доступ до актуальної інформації для громадян, бізнесу та органів влади.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державний земельний кадастр» останній – це єдина державна геоінформаційна система відомостей про землі, розташовані в межах державного кордону України, їх цільове призначення, обмеження у їх використанні, а також дані про кількісну і якісну характеристику земель, їх оцінку, про розподіл земель між власниками і користувачами, про меліоративні мережі та складові частини меліоративних мереж [1].

Водночас положення ст. 193 Земельного кодексу України дублює вище зазначене тлумачення, адже Державний земельний кадастр є основою для ведення кадастрів інших природних ресурсів [2].

Призначенням державного земельного кадастру є забезпечення необхідною інформацією органів державної влади та органів місцевого самоврядування, заінтересованих підприємств, установ і організацій, а також громадян з метою регулювання земельних відносин, раціонального використання та охорони земель, визначення розміру плати за землю і цінності земель у складі природних ресурсів, контролю за використанням і охороною земель, економічного та екологічного обґрунтування бізнес-планів та проектів землеустрою [2].

На думку, Д.В. Бусуйок Державний земельний кадастр є багатоаспектним правовим явищем, а також слушно наголошує на процедурній та документальній складових Державного земельного кадастру [3, с. 206, 212].

Отже, земельний кадастр є важливим інструментом управління земельними ресурсами, забезпечення їх раціонального використання та охорони. Його значення у забезпеченні екологічної безпеки визначається здатністю надавати актуальну, точну та доступну інформацію про стан земель, їх використання та правовий статус. У контексті сучасних викликів, пов'язаних із деградацією ґрунтів, забрудненням земель та зміною клімату, роль кадастру у забезпеченні екологічної стабільності зростає, яка полягає: по перше у моніторингу стану земельних

ділянок, адже земельний кадастр забезпечує збір, обробку та збереження даних про якісний стан ґрунтів, рівень забруднення, деградацію та ерозію. Ця інформація є базою для оцінки екологічної ситуації та розробки заходів для запобігання негативним наслідкам; по друге в раціональному використанні земель, адже завдяки кадастровій інформації забезпечується правильне цільове використання земель. Наприклад, землі сільськогосподарського призначення використовуються відповідно до їх родючості, а землі природоохоронного фонду – охороняються від господарської діяльності; по третє у запобіганні екологічним правопорушенням, адже кадастр дозволяє фіксувати факти незаконної забудови, самовільного захоплення земель, вирубки лісів або зміни цільового призначення земель без дотримання екологічних вимог. Це сприяє притягненню порушників до відповідальності; по четверте у підтримці екологічного управління, тому що дані земельного кадастру є важливими для розробки екологічної політики, планування природоохоронних заходів та оцінки впливу на довкілля. Вони дозволяють органам державної влади ухвалювати обґрунтовані рішення щодо збереження екосистем; по п'яте у інтеграції з цифровими технологіями, оскільки використання геоінформаційних систем (ГІС), супутникового моніторингу та інших цифрових технологій підвищує точність і доступність кадастрової інформації. Це дозволяє швидко реагувати на зміни екологічної ситуації.

Діджиталізація земельного кадастру у сфері забезпечення екологічної безпеки та рівноваги має низку переваг, зокрема:

1) прозорість та доступність інформації за допомогою діджиталізації, адже остання забезпечує відкритий доступ до кадастрових даних для фізичних та юридичних осіб, органів державної влади й органів місцевого самоврядування, яке водночас сприяє контролю за використанням земель, запобігає незаконним операціям та зловживанням;

2) моніторинг екологічного стану земель, оскільки цифрові кадастрові системи інтегруються з геоінформаційними системами (ГІС) та супутниковими технологіями, що дозволяє здійснювати постійний моніторинг екологічних змін, таких як ерозія ґрунтів, забруднення, вирубка лісів або забудова охоронюваних територій;

3) оперативність прийняття рішень за допомогою цифрових даних про стан земельних ділянок, які дозволять швидко реагувати на екологічні загрози, наприклад, забруднення або деградацію, та своєчасно планувати природоохоронні заходи;

4) раціональне використання земельних ресурсів за допомогою ведення електронного кадастру можливо досягти правильному розподілу земельних ділянок за цільовим призначенням, враховуючи їх екологічні особливості. Наприклад, сільськогосподарські землі використовуються для аграрних потреб, а землі природоохоронного фонду охороняються від забудови;

5) використання цифрових систем мінімізує людський фактор, усуває можливість підробки документів, маніпуляцій з кадастровими даними та знижує рівень корупції у сфері земельних відносин;

6) діджиталізація дозволяє поєднувати кадастрові дані з екологічними базами, такими як реєстри водних, лісових ресурсів чи охоронюваних територій, що створює цілісну систему екологічного управління;

7) завдяки сучасним технологіям, таким як штучний інтелект і супутниковий моніторинг, можна виявляти потенційні екологічні загрози та вживати заходів для їх запобігання;

8) електронний кадастр полегшує роботу органів влади, дозволяючи їм ефективніше контролювати використання земель, проводити аудит і планувати екологічно безпечний розвиток територій.

Отже, діджиталізація земельного кадастру є важливим етапом забезпечення екологічної безпеки, оскільки вона створює умови для прозорого, ефективного та сталого управління земельними ресурсами. Завдяки цьому підходу можна досягти гармонійного балансу між розвитком економіки та збереженням екологічного середовища.

Проте, не існує ідеальної моделі використання та застосування інформаційних технологій у сфері діджиталізація земельного кадастру як засіб підвищення екологічної безпеки містить ряд недоліків, які гальмують ефективність цього процесу. До них належать: 1) неповнота внесених даних, адже значна частина земель в Україні досі не внесена до кадастру або зареєстрована з помилками, окрім цього відсутність повної інформації про якісний стан земель, їх екологічні характеристики та правовий статус ускладнює використання кадастрових даних для екологічного моніторингу; 2) використання застарілих технологій і програмного забезпечення, які не відповідають сучасним вимогам, а також обмежена інтеграція з іншими системами, такими як геоінформаційні системи (ГІС), що стримує можливості аналізу екологічних даних; 3) відсутність інтеграції з екологічними реєстрами, адже земельний кадастр не завжди узгоджений із реєстрами лісів, водних ресурсів, природоохоронних територій, що унеможливлює створення єдиної екологічної бази даних. Така відсутність інтеграції ускладнює міжвідомчу координацію та планування екологічно безпечного використання земель; 4) відсутність відкритого доступу до кадастрової інформації для громадян, що обмежує прозорість у земельних відносинах та складнощі у користуванні цифровими сервісами через недостатню технічну підтримку або обмеження у функціоналі системи; 5) відсутність систематичного моніторингу, адже дані про стан земель оновлюються нерегулярно, що

ускладнює оперативний контроль за екологічною ситуацією.

Підсумовуючи вище зазначене, розв'язання проблем діджиталізації земельного кадастру в Україні потребує комплексного підходу, який включає:

- модернізацію технологічної бази;
- інтеграцію кадастру з іншими екологічними реєстрами;
- забезпечення прозорості та відкритості даних;
- підвищення кваліфікації кадрів;
- створення умов для рівномірного впровадження цифрових технологій у всіх регіонах країни.

Це дозволить створити ефективну систему управління земельними ресурсами, яка сприятиме як екологічній безпеці, так і сталому розвитку України.

Висновки. Цифровізація земельного кадастру є ключовим інструментом для ефективного управління земельними ресурсами та підвищення рівня екологічної безпеки. Вона дозволяє забезпечити прозорість земельних відносин, зменшити ризики незаконного використання земель, а також сприяти досягненню екологічних норм. Завдяки діджиталізації кадастрова інформація стає доступною для широкого кола зацікавлених сторінок, включаючи органи державної влади, землевласників та громадськість. Це сприяє більш раціональному використанню земель і забезпечує контроль за дотриманням екологічного законодавства.

Діджиталізований земельний кадастр може включати екологічні показники (наприклад, рівень забруднення, якість обґрунтованість, наявність природоохоронних зон). Це створюється підґрунтя для прийняття обґрунтованих рішень щодо землекористування з урахуванням екологічних аспектів. Водночас, вона є ключовим елементом у досягненні цілей сталого розвитку, зокрема у сфері охорони навколишнього середовища. Національне управління земельними ресурсами збереження біорізноманітності, запобігання деградації земель і покращення відновлення екосистем.

Список використаних джерел:

1. Про державний земельний кадастр: Закон України від 07.07.2011 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 8. ст.61. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text

2. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. *Відомості Верховної Ради України.* 2002. № 3-4. ст. 27. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text

3. Бусуйок Д.В. Управлінські та сервісні правовідносини в земельному праві України: *моногр.* Київ: Ніка-Центр. 2017. 352 с.

4. Рудометкіна М. Діджиталізація в земельних відносинах: як спростити життя за допомогою ІТ. *Юридична газета.* 2020. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/didzhitalizaciya-v-zemelnih-vidnosinah-yak-sprostiti-zhittya-za-dopomogoyu-it.html

5. Данкевича В. Діджиталізація у сфері земельних відносин. *Гаряча агрополітика.* 2019. URL: https://agropolit.com/blog/350-didjitalizatsiya-u-sferi-zemelnih-vidnosin

УДК 341, 349.6
DOI https://doi.org/10.37687/2413-7189.2024.3-4.5

Єрмоленко В. М.,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В. З. Янчука
Національного університету біоресурсів і природокористування України
ORCID: 0000-0002-4295-4158

Браніцький О. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В. З. Янчука
Національного університету біоресурсів і природокористування України
ORCID: 0009-0003-4092-3870

СУЧАСНІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ПРИТЯГНЕННЯ ВИННИХ ОСІБ ДО ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЕКОЛОГІЧНІ ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ

MODERN INTERNATIONAL LEGAL PROBLEMS OF HOLDING GUILTY PERSONS LEGAL RESPONSIBLE FOR ENVIRONMENTAL WAR CRIMES

У статті наголошується на відсутності належної уваги науковців до проблеми притягнення винних осіб до юридичної відповідальності за екологічні воєнні злочини. Підкреслюється абсолютна недієвість Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище визнаної країною-агресором, що робить положення Конвенції повністю декларативними. Констатується і обґрунтовується повна відсутність практичного механізму реалізації норм міжнародного права, що нівелює пріоритетність значення ратифікованого міжнародного договору перед вузьконаціональними тимчасовими економічними інтересами. Наслідком є відсутність реальних гарантій їх дотримання і механізму забезпечення їх виконання як в цілому, так і екологічній міжнародно-правовій сфері, зокрема у контексті притягнення до юридичної відповідальності за екоцид та інші екологічні правопорушення. Наголошується, що поняття екоциду досі не віднайшло закріплення в джерелах міжнародного права, що не дає змоги його застосування для кваліфікації воєнних екологічних злочинів. Становище ускладнюється положеннями міжнародного гуманітарного права, за якими безпосередні виконавці екологічних злочинів оголошуються комбатантами і виводяться з режиму кримінальної відповідальності за свої дії. Створюється унікальна можливість виконавців-комбатантів «прикритись» існуванням наказу найвищого командування і тим уникнути справедливого покарання. У кінцевому підсумку, безпосередні виконавці злочинів є комбатантами і за міжнародним правом не є суб'єктами міжнародного кримінального провадження. Звідси, за аналогією закону обґрунтовується необхідність розгляду можливості притягнення безпосередніх виконавців екологічних злочинів до юридичної відповідальності за кримінальним законодавством України.

Ключові слова: *юридична відповідальність, екологічні правопорушення, екологічні воєнні злочини, екоцид, міжнародне право, кримінальна відповідальність, екологічні комбатанти.*

The article emphasizes the lack of due attention of scientists to the problem of holding guilty persons legal responsible for environmental war crimes. The absolute invalidity of the Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques recognized by the aggressor country is highlighted, which makes the provisions of this Convention fully declarative. The complete absence of a practical mechanism for the implementation of the norms of international law is noted and justified, which reduces the priority of the value of the ratified international agreement to narrowly national temporary economic interests. The consequence is the lack of real guarantees of their compliance and the mechanism for ensuring their implementation both in general and in the environmental international legal sphere, in particular in the context of holding legal responsibility for ecocide and other environmental offenses. It is emphasized that the concept of ecocide has not yet been established in the sources of international law, which does not allow its application to qualify environmental war crimes. The situation is complicated by provisions of international humanitarian law, according to which the perpetrators of environmental crimes are declared combatants and decommission from the regime of criminal responsibility for their actions. A unique opportunity is created for the executors-combatants to be «covered up» by the existence of the order of the highest command and avoid fair punishment. Eventually, the perpetrators of the crimes are combatants and are not persons of international criminal proceedings

under international law. So by analogy with the law, the need to consider the possibility of holding the perpetrators of environmental crimes to legal responsibility under the criminal law of Ukraine is substantiated.

Key words: *legal responsibility, environmental offenses, environmental war crimes; ecocide; international law; criminal liability; environmental combatants.*

Постановка проблеми. За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів наразі екологічна шкода, нанесена діями країни-агресора, досягла рекордного рівня понад 60 млрд дол. Цілком зрозуміло, що ця величезна сума непорівнянна із загальними воєнними збитками країни, які поки що неможливо точно прорахувати і на фоні яких увага досить важко переключається на екологічні часткові. Як наслідок, проблеми екологічної відповідальності «затіняються» глобальнішою проблемою загальної юридичної відповідальності за завдану шкоду. Таке становище можна пояснити передусім особливостями людського сприйняття і мислення, коли на передній план виходять оперативні або масштабніші справи, які потребують першочергового вирішення, а інші питання, зокрема екологічні, що «терплять», як правило, отримують пролонговану перспективу вирішення. Тим не менш, глобальний характер негативних екологічних наслідків зумовлює необхідність віднесення екологічних проблем саме до невідкладних.

Стан опрацювання проблематики. Юридична відповідальність є поки що найефективнішим і незамінним бар'єром запобігання та протидії будь-яким правопорушенням. Однак отримання значної шкоди населеним пунктам, а також людським і природним ресурсам, заподіяної повномасштабним воєнним вторгненням сусідньої країни, висуває безальтернативну потребу в принципово нових підходах до розуміння сучасної юридичної відповідальності, передусім через її наукове переосмислення. Це вимагає залучення широких мас наукової юридичної громадськості до обговорення посталої проблеми, причому науковців різногалузевого спрямування, зважаючи на розгалужений спектр можливих правопорушень, включаючи екологічну сферу. Але, не зважаючи на надзвичайну важливість цього питання, останнє не отримало поки що належного рівня комплексної наукової уваги, замикаючись на окремих наукових публікаціях, присвячених переважно міжнародним кримінально-правовим аспектам вчинення злочинів, зокрема геноциду [1; 2] та загальнотеоретичних особливостей настання юридичної відповідальності за завдання воєнних збитків [3]. При цьому слід зазначити, що вже практично на початку війни на порядок денний на науково-практичній конференції «Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану», проведеній в Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого, були окреслені питання юридичної відповідальності за воєнні екологічні правопорушення [4; 5] та визначення воєнної екологічної шкоди [6; 7]. Разом з тим не зачепленими залишились питання особливостей визначення і притягнення винних осіб до юридичної відповідальності за воєнні екологічні правопорушення.

Виходячи з цього, **мета дослідження** полягає у з'ясуванні суб'єктного складу винних осіб і особливостей їх притягнення до юридичної відповідальності за воєнні екологічні правопорушення.

Виклад основного матеріалу. Перефразовуючи всесвітньовідомого французького письменника, передусім хотілось би звернути увагу на блиск і одночасну злиденність сучасного міжнародного права, де за блискучим фасадом раціональних положень міжнародного законодавства ховається злиденний зміст можливості їх практичної реалізації. Яскравим прикладом сказаному є нещодавній візит керівника країни-агресора, що перебуває в міжнародному кримінальному розшуку, до Монголії як країни-підписанта Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду, що має безумовний обов'язок затримання цієї особи, який вона не виконала. Однак за це не відбулося жодних несприятливих наслідків до країни-порушниці, навіть морального осуду, не кажучи вже про цілком логічний крок негайного виключення зі складу країн Римського Статуту. Це чергова чітка ілюстрація повної «беззубості» механізму реалізації норм міжнародного права, що нівелює задекларовану пріоритетність значення ратифікованого міжнародного договору перед вузьконаціональними тимчасовими економічними інтересами. На жаль, для переважної більшості формальних джерел міжнародного права доводиться констатувати відсутність реальних гарантій їх дотримання і механізму забезпечення їх виконання.

У екологічній міжнародно-правовій сфері спостерігається аналогічна тенденція. Так, Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище [8], ініціатором якої, до речі, був СРСР, правонаступником якого в односторонньому порядку оголосила себе російська федерація, вже у ст. 1 закріплює відповідний обов'язок кожної держави-учасниці не вдаватися до використання деструктивних засобів впливу на природне середовище, що червоною ниткою проходить по всьому тексту Конвенції. Однак механізму забезпечення дотримання цього обов'язку виписано не було, що робить положення Конвенції декларативними попри те, що конвенції, за своєю природою, не є індикативними актами. При цьому, автором цієї статті вже зверталась увага на неспроможність існуючого міжнародного екологічного права, втім як і міжнародного права в цілому,

адекватно реагувати на виклики сьогодення, що зумовлює необхідність зміни як їх світоглядної концепції, так і нормативної моделі та організаційного забезпечення [9, с. 599].

Між тим, наразі зазначена системна криза сучасного міжнародного екологічного права набуває все чіткіших обрисів, особливо у контексті притягнення до юридичної відповідальності за екоцид та інші екологічні правопорушення. Насамперед, слід почати з того, що поняття екоциду досі не віднайшло закріплення в джерелах міжнародного права, що не дає змоги його застосування для кваліфікації воєнних екологічних злочинів. Визначення екоциду існує лише на національному рівні у ст. 441 КК України, до речі дослівно «злизаної» зі ст. 358 КК країни-агресора, що структурно входить до глави 34 «Злочини проти миру і безпеки людства». А це є чітким свідченням усвідомлення керівництвом країни-агресора протиправності своїх дій у сфері «екоцидних» злочинів на території України. Тим не менш, такі дії здійснюються без жодної оглядки на можливість притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності, хоча підп. IV п. «а» ч. 2 ст. 8 Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду [10], нещодавно ратифікованого Україною [11], відносить заподіяння під час воєнних дій масштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу до воєнних злочинів, належних до компетенції МКС.

Пояснення цьому можна знайти, насамперед, у самих положеннях міжнародного права, в першу чергу – міжнародного гуманітарного права. Справа в тому, що в глобальному вимірі винним у вчиненні екологічних злочинів визнається керівництво країни-агресора, а не безпосередні виконавці, які є комбатантами згідно ч. 2 ст. 43 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів [12], тобто вони мають право брати безпосередню участь у воєнних діях, а у разі потрапляння під владу супротивної сторони, є військовополоненими. При цьому, хоча всі комбатанти зобов'язані додержувати норм міжнародного права, застосовуваного в період збройних конфліктів, порушення цих норм не позбавляє комбатанта його права вважатися комбатантом і військовополоненим (ч. 2 ст. 44 Протоколу I), до яких не застосовується кримінальне переслідування. До речі, зазначені положення дублюються в Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України [13]. Як наслідок, створюється унікальна можливість виконавців-комбатантів «прикритись» існуванням наказу найвищого командування і тим уникнути справедливого покарання. А у сфері екологічних воєнних злочинів виникає принципово нове явище екологічних комбатантів, які не відповідають за вчинені ними злочини.

Таким чином, безпосередні виконавці злочинів є комбатантами і за міжнародним правом не є суб'єктами міжнародного кримінального провадження. Звідси виникає необхідність розгляду можливості притягнення безпосередніх виконавців екологічних злочинів до юридичної відповідальності за кримінальним законодавством України, зокрема за статтями 236 «Порушення правил екологічної безпеки», 237 «Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення», 239 «Забруднення або псування земель», 241 «Забруднення атмосферного повітря», 242 «Порушення правил охорони вод», 243 «Забруднення моря», 245 «Знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу», 441 «Екоцид». Для цього, принаймні, є міжнародно-правова підстава у вигляді ч. 1 ст. 15 Європейської конвенція з прав людини [14], ратифікованої Україною [15]. Це положення ч. 1 ст. 15, що під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка договірна сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом.

Зауважимо, що сусідня країна-агресор без жодних докорів сумління дозволяє собі судити наших військовополонених за всілякими надуманими приводами. Звичайно, що ми, як цивілізована країна, маємо діяти за нормами міжнародного права, але, на жаль, тривалий історичний досвід засвідчує, що наш ворог сприймає і цінить лише активні кроки у відповідь, щонайменше адекватні рівню його загроз і дій, а ще краще – переважаючі. Тим більше, що приводи є дійсно реальними.

У цьому аспекті варто вказати на певну готовність КК України до оцінки воєнних злочинів іноземців. Так, особами, які вчинили кримінальні правопорушення на території України, і підлягають кримінальній відповідальності, крім громадян України є іноземці та особи без громадянства [16, с. 21]. Крім того, згідно п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України вчинення злочину з використанням умов воєнного стану визнаються обтяжувальними обставинами. Слід також зауважити на існування розд. XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», у складі якого є ст. 438 «Порушення законів та звичаїв війни» та вже згадувана ст. 441 «Екоцид».

Висновки. В умовах подальшої недієвості міжнародного права існує ймовірність переходу до визнання воєнними злочинцями безпосередніх виконавців таких злочинів та їх засудження за національним кримінальним законодавством. Разом з тим, з огляду на прихильність нашої країни до шляху подальшого цивілізаційного розвитку

з визнанням пріоритету міжнародного права, такий крок слід вважати крайнім, коли масовість вчинення комбатантами воєнних екологічних злочинів перетне всяку розумну межу.

Список використаних джерел:

1. Замрига А.В. Визначення злочину проти безпеки людства (геноциду) в міжнародному кримінальному праві та обов'язок покарання за нього. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 5. С. 601–606.

2. Главюк І.В. Конвенція про міжнародне співробітництво при розслідуванні та переслідуванні злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та інших міжнародних злочинів: фокус положень та викликів. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 5. С. 571–576.

3. Бондарєв Т., Наконечний В. Відшкодування збитків, завданих війною рф: політика, розроблена українською владою. Юридична газета. 2023. № 9-10. URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/vidshkoduvannya-zbitkiv-zavdanih-viynoyu-rf-politika-rozroblena-ukrayinskoyu-vladoyu.html (дата звернення: 07.10.2024).

4. Єрмоленко В.М., Єрмоленко І.М. Сучасні проблеми реалізації юридичної відповідальності за воєнні екологічні правопорушення в Україні. Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану: матеріали наук.-практ. онлайн-конференції (Харків, 8 грудня 2022 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана. Харків: Право, 2022. С. 66–70.

5. Костицький В.В., Суходольська А.А. До питання про відповідальність за екоцид як злочинне посягання на конституційне право людини на безпечне довкілля. Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану: матеріали наук.-практ. онлайн-конференції (Харків, 8 грудня 2022 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана. Харків: Право, 2022. С. 94–97.

6. Кірін Р.С. Перспективи правового забезпечення визначення мілітарно-екологічної шкоди: національні та міжнародно-правові аспекти. Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану: матеріали наук.-практ. онлайн-конференції (Харків, 8 грудня 2022 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана. Харків: Право, 2022. С. 78–82.

7. Малохліб О.С. Правові питання оцінки шкоди, завданої довкіллю внаслідок війни. Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану: матеріали наук.-практ. онлайн-конференції (Харків, 8 грудня 2022 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана. Харків: Право, 2022. С. 211–215.

8. Конвенція про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 18.05.1977 р. № 2692. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/UP783415?ed=1978_05_25 (дата звернення: 16.09.2024).

9. Єрмоленко В.М. Системна криза сучасного міжнародного екологічного права. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 5. С. 596–600.

10. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 16.09.2024).

11. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього: Закон України від 21.08.2024 р. № 3909-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#n2 (дата звернення: 16.09.2024).

12. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 16.09.2024).

13. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 р. № 164, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 09.06.2017 р. за № 704/30572. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text (дата звернення: 16.09.2024).

14. Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1997. № 40. Ст. 263. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 16.09.2024).

15. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1997. № 40. Ст. 263.

16. Борисов В.І. Коментар до ст. 6 «Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо кримінального правопорушення, вчиненого на території України». За заг. Ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Вид. четверте, доповн. Харків: ТОВ «Одіссей», 2008. С. 20–25.

УДК 349.6:504.61:355.01
DOI https://doi.org/10.37687/2413-7189.2024.3-4.6

Заверюха М. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0002-3111-1921

Самойленко С. А.,
студентка II курсу
факультету судового та міжнародного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0009-0002-1803-0163

ВІДХОДИ ВІЙНИ ЯК ЕКОЛОГІЧНА ЗАГРОЗА СУЧАСНОСТІ: ПРАВОВІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ

WAR WASTE AS AN ENVIRONMENTAL THREAT OF NOWADAYS: LEGAL BASIS OF MANAGEMENT

У статті розглянуто проблему правового регулювання управління військовими відходами, які утворюються внаслідок воєнних дій і становлять серйозну загрозу для навколишнього середовища та здоров'я населення. Автори статті наводять класифікацію основних типів таких відходів: залишки боєприпасів, хімічні речовини, технічні відходи, будівельні уламки і радіоактивні матеріали. Окрема частина статті присвячена екологічним наслідкам військових відходів, зокрема: забруднення ґрунтів і водних ресурсів є одним із найсерйозніших, так як залишки боєприпасів і уламки техніки виділяють важкі метали й токсичні речовини, які проникають у ґрунти та підземні води; в результаті забруднення землі й водних екосистем відбувається зменшення біорізноманіття через руйнування природних середовищ існування флори й фауни. Крім того, токсичні хімічні речовини можуть спричиняти гострі й хронічні захворювання у населення, включаючи онкологічні та респіраторні хвороби. Міжнародно-правове регулювання управління військовими відходами представлено через аналіз Женевських конвенцій та їхніх додаткових протоколів, які регламентують гуманітарні аспекти військових дій, а також Базельську конвенцію, яка встановлює правила контролю за транскордонним перевезенням небезпечних відходів і їх утилізацією. Автори наголошують на значенні цих документів у вирішенні проблеми небезпечних військових залишків. В статті проведено аналіз нормативно-правових актів вітчизняного законодавства, що регламентують поводження з військовими відходами. Визначено, що законодавство України спрямоване на мінімізацію впливу цих залишків на екологію та здоров'я населення, однак акцентується на необхідності вдосконалення існуючих норм і залучення міжнародного досвіду. Авторами зроблено висновок, що проблема військових відходів залишається однією з найгостріших для України, відсутність чіткої дефініції цього явища ускладнює правове регулювання та в умовах триваючого конфлікту було б важливо впорядкувати це питання через існуючі закони та інституції.

Ключові слова: *військові відходи, екологічні наслідки, екологічна загроза, екологічні відносини, екологічне право, військові дії, навколишнє середовище, воєнний стан.*

The article deals with the issue of legal regulation of military waste management, which is generated as a result of military operations and poses a serious threat to the environment and public health. The authors of the article provide a classification of the main types of such waste: ammunition remnants, chemicals, technical waste, construction debris and radioactive materials. A separate part of the article is devoted to the environmental consequences of military waste, in particular: soil and water pollution is one of the most serious, as munitions and equipment debris release heavy metals and toxic substances that penetrate soil and groundwater; as a result of land and aquatic ecosystems pollution, biodiversity is reduced due to the destruction of natural habitats for flora and fauna. In addition, toxic chemicals can cause acute and chronic diseases in the population, including cancer and respiratory diseases. The international legal regulation of military waste management is presented through the analysis of the Geneva Conventions and their Additional Protocols, which regulate the humanitarian aspects of military operations, as well as the Basel Convention, which establishes rules for controlling the transboundary movement of hazardous wastes and their disposal. The authors emphasise the importance of these documents in addressing the problem of hazardous war remnants. The authors analyse the legal acts of national legislation regulating the management of military waste. It is determined that the legislation of Ukraine is aimed at minimising the impact of these residues on the environment and public health, but the authors emphasise the need to improve the existing norms and to attract international experience. The authors conclude that the problem of military waste remains one of the most acute for Ukraine, the lack of a clear definition of this phenomenon complicates

legal regulation, and in the context of the ongoing conflict, it would be important to regulate this issue through existing laws and institutions.

Key words: *military waste, environmental consequences, environmental threat, environmental relations, ecological law, military operations, environment, martial law.*

Війна в Україні створює серйозні екологічні проблеми, які негативно впливають на навколишнє середовище, здоров'я людей і загальну якість життя. Однією з головних проблем є накопичення військових відходів, що характеризуються складною будовою і різноманітними шкідливими наслідками. До таких відходів належать залишки боєприпасів, пошкодженої техніки, хімічні речовин, будівельні уламки зі зруйнованих споруд і токсичні речовини, що утворилися внаслідок застосування різних видів зброї тощо. Більше того, значна частина таких відходів залишається у формі нерозірваних снарядів, мін чи інших небезпечних матеріалів, що забруднюють ґрунти, воду й повітря. У багатьох випадках на територіях, де відбувалися бойові дії, або так звані «сірі зони», залишаються військові відходи, які значно підвищують ризик екологічної шкоди, і для її мінімізації необхідні оперативні дії, що обумовлює актуальність данної роботи.

Існуючі дослідження виокремлюють певні категорії військових відходів, що часто включають залишки боєприпасів, хімічні речовини, технічні відходи будівельне сміття і радіоактивні матеріали, що залишилися після військових дій. До першої категорії, включаючи залишки боєприпасів можна також віднести нерозірвані снаряди, міни, вибухові речовини, гранати тощо. Вони часто містять важкі метали, такі як свинець, ртуть, кадмій, які забруднюють ґрунт і підземні води [1, с. 20]. До другої категорії належать хімічні речовини, що містять токсичні сполуки, такі як залишки палива та нафтопродуктів, а також сполуки фосфору. Військовий конфлікт в Україні показав, що російські війська, які використовують заборонені види озброєнь, наприклад, такі як димові боєприпаси, що містять в своєму складі білий фосфор, спричиняють забруднення ґрунту та води і становлять загрозу для здоров'я людей через опіки та респіраторні захворювання. В третій категорії можемо виділити технічні відходи, які включають знищену військову техніку, транспортні засоби, літаки, танки та інші уламки. Оскільки в їхньому складі є матеріали, які містять синтетичні сполуки та важкі метали, тому виникають певні труднощі при їх утилізації. В четвертій категорії виділяють будівельне сміття, зруйноване під час бойових дій, наприклад, бетон, металеві конструкції та уламки інфраструктури. Їх руйнування призводить до утворення токсичного пилу та важких домішок, які сприяють подальшому забрудненню повітря і ґрунту [2, с. 130–139]. Особливо небезпечною є п'ята категорія – радіоактивні речовини. Наприклад, російські військові дислокувалися в «Рудому лісі» навколо Чорнобильської атомної електростанції, піднімаючи радіоактивний пил і наражаючи на ризик радіаційного опромінення як військових, так і місцеве населення і, як вже зазначалось в попередніх працях автора, війна в державі вносить суттєві корективи до роботи лісової галузі в усіх її аспектах [3, с. 165].

Військові відходи мають значний вплив на навколишнє середовище. Забруднення ґрунтів важкими металами, вибуховими речовинами та токсичними хімікатами призводить до деградації земель і стає небезпечним для сільського господарства та населення. Вибухова хвиля під час детонації боєприпасів викликає викид значної частини ґрунту, що призводить до його руйнування. Окрім цього, ерозія ґрунтів посилюється внаслідок механічних пошкоджень, завданих важкою військовою технікою, будівництвом фортифікаційних споруд і створенням окопів, які суттєво змінюють природну структуру земного покриву [4].

Ще одним серйозним наслідком є знищення біорізноманіття. Забруднення середовищ існування призводить до масової загибелі видів. Значне скорочення водних і наземних популяцій було зафіксовано в районах застосування фосфорних бомб. Люди, які проживають поблизу зон бойових дій, піддаються впливу токсичних речовин, що викликають гострі отруєння, респіраторні захворювання та рак. Особливо небезпечними є фосфорні бомби, які викликають тяжкі опіки, пошкодження органів дихання та хронічні інтоксикації. Також під час триваючого військового конфлікту відбуваються і негативні наслідки на клімат включають зростання викидів парникових газів, що пов'язано з руйнуванням міської інфраструктури і процесами її відновлення. Військові полігони стають додатковим джерелом викидів через спалювання залишків техніки та боєприпасів, що ускладнює глобальну боротьбу зі зміною клімату [5, с. 10].

Враховуючи масштаби відходів, що утворилися внаслідок війни в Україні, та їхній руйнівний вплив на навколишнє середовище і суспільство, держава змушена вдосконалювати правову та інституційну базу для ефективного управління даним питанням. Військові відходи включають небезпечні матеріали, тому відсутність належного регулювання у цій сфері може призвести до незворотних наслідків для екосистем, здоров'я населення та загальної безпеки. Основним нормативно-правовим актом у сфері поводження з відходами є Закон України «Про управління відходами» від 20 червня 2022 р. [6]. Він встановлює загальні принципи поводження з відходами, включаючи небезпечні відходи, але не містить положень про особливість поводження з військовими відходами. Це призводить до того, що залишки

боєприпасів, техніки чи будівельних уламків з зон бойових дій регулюються як загальні небезпечні відходи, що ускладнює їхній облік та управління. Хоча Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. [7] встановлює загальні вимоги до екологічної безпеки та передбачає проведення оцінки впливу на довкілля під час поводження з небезпечними речовинами, однак цей закон також не враховує специфічних вимог для управління наслідками військових дій.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 1073 від 27 вересня 2022 р. «Про затвердження Порядку управління відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» та Порядку, який нею затверджений, надано визначення поняття «відходи від руйнувань» під яким слід розуміти частини (уламки) пошкоджених (зруйнованих) об'єктів, а також матеріали, предмети, які були всередині або поряд з такими об'єктами у момент пошкодження (руйнування) та/або виконання робіт з демонтажу та які повністю або частково втратили свої споживчі властивості та не можуть у подальшому використовуватись за місцем їх утворення чи виявлення [8]. Однак це визначення зосереджується лише на уламках і будівельних матеріалах, не враховуючи широкий спектр типів військових відходів, які потребують особливої уваги і регулювання, таких як боєприпаси, хімічні речовини і радіоактивні матеріали.

Попри відсутність єдиної законодавчої дефініції поняття «військові відходи», в Україні діють окремі правила, що регулюють поводження з окремими типами таких залишків, зокрема вибухонебезпечними матеріалами та боєприпасами. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку утилізації ракет, боєприпасів і вибухових речовин» від 7 червня 2006 р. [9] відіграє важливу роль у забезпеченні безпеки під час роботи з небезпечними залишками війни. Процес управління з таким видом відходів складається з взаємопов'язаних операцій, що забезпечують комплексний підхід до вирішення проблеми. Першочерговим етапом є початкова підготовка ділянки, яка включає не лише збирання відходів, але й первинне сортування, де це можливо. Це дозволяє вже на перших етапах розділити матеріали для подальшої переробки або утилізації.

Наступним важливим кроком є транспортування відходів від місця утворення до спеціалізованого місця переробки або тимчасового зберігання. Процес вимагає суворого дотримання правил безпеки, включаючи норми пожежної безпеки та охорони праці.

Важливою частиною процедури є етапи зберігання, підготовки та можливого відновлення відходів. Передбачено тимчасове зберігання матеріалів які згодом можуть бути перероблені або використані як вторинні ресурси. Це не тільки зменшує вплив на навколишнє середовище, але й є передумовою для часткового відновлення зруйнованої інфраструктури. Останнім етапом є остаточне видалення відходів, включаючи їх захоронення у разі неможливості повторного використання. Даний процес здійснюється з максимальним дотриманням екологічних стандартів і з мінімальною потенційною шкодою для навколишнього середовища. Розроблений механізм представляє системний підхід України до подолання наслідків воєнної агресії, поєднуючи в собі практичні аспекти управління відходами з турботою про екологічну безпеку та можливості відновлення зруйнованої інфраструктури.

Інституційна основа управління військовими відходами в Україні являє собою складну багаторівневу систему взаємодії державних органів, місцевого самоврядування, військових формувань та спеціалізованих підрозділів, спрямовану на комплексне вирішення проблем, пов'язаних з утворенням, збиранням, транспортуванням, переробкою та утилізацією відходів, що виникають внаслідок бойових дій. Центральну роль у цій системі відіграють профільні міністерства, зокрема Міністерство оборони України, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України та Державна служба з надзвичайних ситуацій тощо. Зокрема, Міністерство оборони України, правовий статус якого визначається Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство оборони України» від 26 листопада 2014 р. № 671 [10] відіграє центральну роль у забезпеченні формування та реалізації державної політики у сфері протимінної діяльності, що є критично важливим для вирішення проблем, спричинених вибухонебезпечними залишками війни. Воно координує заходи, які здійснюють Державна спеціальна служба транспорту та уповноважені підрозділи Збройних Сил України. До завдань Міністерства входить організація розмінування, знешкодження мін та вибухонебезпечних залишків, а також безпечне очищення територій для відновлення інфраструктури та використання в сільськогосподарських цілях. Ці заходи допомогають створити ефективні системи розмінування та відновлення і зменшити ризики для населення та інфраструктури.

Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів» від 25 червня 2020 року № 614 [11] відіграє ключову роль у контролі за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх утилізацією чи видаленням. Це завдання є надзвичайно важливим у контексті військових відходів, адже їх небезпечний склад, зокрема токсичні, хімічні чи радіоактивні матеріали,

потребує суворого регулювання та дотримання міжнародних стандартів. Міністерство здійснює контроль відповідно до положень Базельської конвенції про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх видаленням, ратифікованої Україною. Завдяки цій діяльності Україна виконує свої міжнародні зобов'язання у сфері екологічної безпеки та забезпечує дотримання високих стандартів у сфері поводження з небезпечними матеріалами.

Державна служба України з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС) відіграє ключову роль у системі поводження з військовими відходами та у реагуванні на надзвичайні ситуації, що виникають внаслідок війни, правовий статус якої визначається Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій» від 6 грудня 2015 року № 1052 [12].Основними завданнями ДСНС є забезпечення безпеки населення, ліквідація небезпечних наслідків бойових дій, особливо вибухонебезпечних залишків війни, та відновлення життєдіяльності постраждалих територій. Одним з основних завдань ДСНС є розмінування територій, що постраждали від конфлікту. Вони шукають, виявляють, знешкоджують і знищують міни, боєприпаси, що не вибухнули, саморобні вибухові пристрої та інші вибухонебезпечні предмети. Окрім розмінування, ДСНС також займається ліквідацією наслідків обстрілів і бомбардувань будівель і споруд. У співпраці з іншими органами влади, служба організовує роботи з демонтажу небезпечних конструкцій, вивезення уламків, а також очищення територій від будівельних залишків і хімічно небезпечних матеріалів, які могли потрапити в довкілля внаслідок вибухів. Завдяки своїм функціям ДСНС забезпечує безпеку та стабілізує ситуацію в зонах бойових дій. Їх діяльність не тільки мінімізує ризики для населення, а й допомогає поступово відновити інфраструктуру та створити умови для повернення до нормального життя на очищених територіях.

Місцеві органи влади теж відіграють значну роль у впровадженні заходів з управлінням відходами, пов'язаними з війною, і забезпечують їх ефективну реалізацію на регіональному та місцевому рівнях. Ці органи безпосередньо займаються первинною оцінкою масштабів руйнувань, організацією логістики для збору та утилізації відходів, а також координують взаємодію між різними службами, залученими до цього процесу. Це включає первинну оцінку обсягів відходів, розробку логістичних маршрутів вивезення відходів та їх подальшу передачу на утилізацію або зберігання. Належне поводження з будівельними відходами, зокрема з будівельним уламками, бетонними та металевими конструкціями, є надзвичайно важливим, оскільки вони є джерелом забруднення довкілля, тому місцеві органи влади зазвичай співпрацюють з уповноваженими підприємствами, що мають необхідну техніку та обладнання для роботи з великими обсягами сміття. Місцеві органи влади координують свої дії з Міністерством оборони України та Державною службою з надзвичайних ситуацій щодо знешкодження вибухонебезпечних предметів, таких як міни, боєприпаси, що не розірвалися. Координаційна та організаційна діяльність місцевих органів влади є основою для швидкого та ефективного реагування на проблеми, спричинені військовими відходами.

З огляду на зростаючу загрозу, яку становлять військові конфлікти для довкілля і здоров'я людей, важливого значення набуває міжнародна правова база для поводження з військовими відходами. Вона включає низку угод та протоколів, спрямованих на контроль за небезпечними відходами, їх безпечну утилізацію та мінімізацію шкоди для екосистем і людства.

Женевські конвенції та Додаткові протоколи складають основу міжнародного гуманітарного права, що регулює захист цивільного населення та навколишнього середовища під час збройних конфліктів. Хоча ці акти не містять конкретних положень щодо військових відходів, вони забороняють використання зброї та методів, які завдають надмірної шкоди екосистемам і здоров'ю людей. Це особливо актуально у контексті агресії росії проти України, де активно застосовуються касетні, фосфорні та термобаричні боєприпаси, що грубо порушує принципи Женевських конвенцій. Касетні боєприпаси залишають після себе вибухонебезпечні залишки, які становлять довготривалу загрозу для цивільного населення та довкілля. Фосфорні боєприпаси спричиняють масштабне забруднення ґрунтів, вод і повітря, завдаючи важких каліцтв людям, що суперечить Женевським конвенціям. Термобарична зброя, яка використовує кисень навколишнього середовища для вибуху, спричиняє значні руйнування і забруднення токсичними залишками, особливо в густонаселених районах, що є порушенням Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій. Додатковий протокол I забороняє дії, які спричиняють довгострокову і серйозну шкоду навколишньому середовищу у воєнний час [13]. Однак Росія систематично ігнорує ці зобов'язання, спричиняючи масове забруднення ґрунту, водних ресурсів і повітря хімічними та токсичними речовинами.

У контексті міжнародного регулювання військових відходів важливим інструментом є Базельська конвенція 1989 року, яка регулює транскордонне перевезення небезпечних відходів і забезпечує їх екологічно безпечне зберігання та утилізацію. Конвенція охоплює токсичні залишки, які становлять загрозу для навколишнього середовища, такі як хімічна, біологічна та радіологічна зброя, боєприпаси з важких металів і залишки палива. Згідно з цим положенням, країни-учасниці зобов'язані отримувати попередній дозвіл від країни призначення перед транспортуванням відходів через свою територію та впроваджувати екологічно безпечні технології

зберігання та утилізації відходів на своїй території [14]. Хоча Конвенція не стосується безпосередньо військових відходів, вона забезпечує правовий механізм поводження з військовими відходами та зменшення ризиків для довкілля і здоров'я населення.

Отже, підсумовуючи усе вищесказане, можна зробити висновок, що незважаючи на умови триваючого військового конфлікту Україні вдалося зробити важливі кроки для впорядкування питання управління відходами війни. Національна нормативно-правова база, яка включає Закон України «Про управління відходами», постанови Кабінету Міністрів України і накази Міністерства оборони України, встановлює процедури поводження з небезпечними залишками війни, такими як вибухонебезпечні матеріали та будівельні уламки. Інституційна структура, до якої входять Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів, Міністерство оборони України, ДСНС і місцеві органи влади, забезпечує координацію заходів з очищення територій та мінімізації шкоди для населення.

Водночас інтеграція з міжнародно-правовою базою є важливим напрямом розвитку, оскільки вони встановлюють універсальні стандарти для поводження з небезпечними відходами війни. Створюються можливості для міжнародної співпраці, залучення технічної допомоги та фінансування, а також сприяють гармонізації національного законодавства з глобальними екологічними та гуманітарними принципами.

Важливим аспектом є порушення міжнародного гуманітарного права у сучасних умовах війни. Використання Росією касетних, фосфорних і термобаричних боєприпасів не лише створює довготривалу небезпеку для довкілля та цивільного населення, але й суперечить Женевським конвенціям і принципам додаткових протоколів, які зобов'язують мінімізувати шкоду для довкілля та здоров'я людей під час збройних конфліктів.

Таким чином, проблема управління військовими відходами залишається однією з найгостріших для України. Відсутність чіткої дефініції цього явища ускладнює правове регулювання та в умовах триваючого конфлікту було б важливо впорядкувати це питання через існуючі закони та інституції. Подальший розвиток цієї сфери має ґрунтуватися на системному підході, який включатиме розробку спеціального законодавства, інтеграцію міжнародних стандартів і впровадження нових технологій для безпечного поводження з небезпечними залишками війни. Це дозволить мінімізувати наслідки війни для довкілля, здоров'я людей та відновлення постраждалих територій.

Список використаних джерел:

1. Brannon J. M., Pennington J. C. Environmental Fate and Transport Process Descriptors for Explosives. Vicksburg : U.S. Army Engineer Research and Development Center, 2002. 64 p. URL: https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA403162.pdf (date of access: 23.12.2024).

2. Антонюк Н.А., Костюк В.Р. Рециклінг будівельних відходів під час війни в Україні. *Актуальні проблеми економіки.* 2024. № 7 (277). С. 130–142.

3. Заверюха М. М. Правова охорона лісів в умовах воєнного часу. *«Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права».* 2022. № 3. С. 164–167.

4. Vasyliuk O., Simonov E. A., Spinova Y. Ukraine War Environmental Consequences. UWEC. 2022. No. 2. P. 5–10. URL: https://www.researchgate.net/publication/362230122_Zurnal_pro_ekologicni_naslidki_vijni_Ukraine_War_Environmental_Consequences_Work_Group_UWEC_Vipusk_2_Ukrainskou (date of access: 23.12.2024).

5. Бучин М. Основні форми впливу військових конфліктів на зміну клімату: на прикладі російсько-української війни. *Humanitarian Vision.* 2024. Vol. 10, No. 1. P. 7–12.

6. Про управління відходами : Закон України від 20 червня 2022 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2023. № 17. Ст. 75.

7. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України.* 1991. № 41. Ст. 546.

8. Про затвердження Порядку управління відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2022 року № 1073. *Офіційний вісник України.* 2022. № 80. Ст. 4841.

9. Про затвердження Порядку утилізації ракет, боєприпасів і вибухових речовин: Постанова Кабінету Міністрів України від 07 червня 2006 року № 812. *Офіційний вісник України.* 2006. № 24. Ст. 1768.

10. Про затвердження Положення про Міністерство оборони України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 року № 671: *Офіційний вісник України.* 2014. № 97. Ст. 2796.

11. Деякі питання Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 червня 2020 року № 614: *Офіційний вісник України.* 2020. № 59. Ст. 1853.

12. Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 року № 1052. *Офіційний вісник України.* 2015. № 102. Ст. 3514.

13. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року: Протокол Орг. Об'єдн. Націй від 08 червня 1977 року: станом на 8 грудня 2005 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 23.12.2024).

14. Базельська конвенція про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням: Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 22 березня 1989 року: станом на 1 липня 1999 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_022#Text (дата звернення: 23.12.2024).

УДК 342
DOI https://doi.org/10.37687/2413-7189.2024.3-4.7

Костицький В. В.,
доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
професор
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-1692-9810

Богун В. П.,
кандидат юридичних наук

Микитюк М. А.,
доктор юридичних наук, професор, професор спеціальної кафедри № 1
Інституту Управління державної охорони України
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

РОЛЬ ІНСТИТУЦІЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ФОРМУВАННІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ КЛІМАТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ

THE ROLE OF CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS IN THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE CLIMATE POLICY

В умовах зростання ваги та значення громадянського суспільства в розвинутих державах природно зростає його вага як чільного суб'єкта формування і реалізації кліматичної політики. Остання стає дедалі більше децентралізованою, відкритою, доступною для моніторингу й оцінки та перестає сприйматися як елемент виняткова державної діяльності, відокремленої від діяльності громадськості. Організації громадянського суспільства, активісти та рухи за кліматичну справедливість відіграють важливу роль у глобальному управлінні кліматом, інформуючи широку громадськість та представляючи маргіналізовані та вразливі верстви населення. Громадяни та їх об'єднання в різних країнах стали активніше висловлювати свої занепокоєння щодо дій або, радше, бездіяльності держав щодо кліматичних цілей, скорочення викидів вуглецю та субсидій на викопне паливо. При цьому форми вираження цих думок стають дедалі більш організованішими, упорядкованішими та системнішими. Кліматична активність може бути використана як канал, через який буде почуто голос громадянського суспільства щодо шляхів подолання кліматичної кризи. Завдяки активній участі інституцій громадянського суспільства на міжнародному й на національному рівнях управління складається феномен багаторівневої кліматичної політики; остання набуває поліцентричного та неетатистського характеру, поступово втрачаючи риси монопольного державоцентризму. Кліматична політика здійснювана на найближчому для громадян управлінському щаблі та з безпосереднім залученням останніх буде більш ефективною та інклюзивною, такою, що відповідатиме засадам партисипаторної демократії та ширшому суспільному консенсусові з актуальних і перспективних проблем здійснення кліматичної політики.

Ключові слова: *громадянське суспільство, інституції громадянського суспільства, кліматична політика, екологічна політика, сучасність держави, екологічна держава, господарська діяльність.*

As the authority and importance of civil society in developed countries grows, its role as a leading actor in the formation and implementation of climate policy naturally increases. The latter is becoming more decentralized, open, accessible for monitoring and evaluation and is no longer perceived as an element of exclusively state activity, separated from the activities of the public. Civil society organizations, activists, and climate justice movements play an important role in global climate management, informing the general public and representing marginalized and vulnerable segments of the population. Citizens and their associations in different countries have become more active in expressing their concerns about the actions or, rather, omission of states regarding climate goals, reducing carbon emissions, and subsidies for fossil fuels. At the same time, the forms of expression of these opinions are becoming more and more organized, ordered, and systematic. Climate activism can be used as a channel through which the voice of civil society will be heard on ways to overcome the climate crisis. Thanks to the active participation of civil society institutions at the international and national levels of governance, the phenomenon of multilevel climate policy is developing; the latter is acquiring a polycentric and non-statist character, gradually losing the features of monopolistic state-centrism. Climate policy implemented at the administrative level closest to citizens and with the direct involvement of the latter will be more effective and inclusive, one that will meet the principles of participatory democracy and a broader public consensus on current and promising problems of implementing climate policy.

Key words: *civil society, civil society institutions, climate policy, environmental policy, modernity of state, ecological state, economic activity.*

Вступ. Аналіз участі інституцій громадянського суспільства у формування та реалізації кліматичної політики за сучасних умов демонструє нерівномірність такої участі, що детермінується різним ступнем розвиненості відповідних структур громадянського суспільства, різним рівнем відкритості профільних органів публічної влади до впливу на них з боку цих інституцій, численними юридичними та позаюридичними чинниками. Так, відносно слабша інституційна спроможність окремих держав у сфері проведення проактивної кліматичної політики може компенсуватися активізацією інституцій громадянського суспільства, що здатні доповнювати спроможність держав у цій сфері, успішно збираючи інформацію про стан клімату, сприяючи громадянській просвіті в цій сфері та навіть ведучи переговори на міжнародному рівні. Таким чином, м'яка адміністративна спроможність може дозволити «прямий» доступ інституціям громадянського суспільства до найвищих рівнів формування та реалізації кліматичної політики. Такий сценарій поки що видається суто гіпотетичним, проте аж ніяк не нездійсненним на практиці, що обіцяє порушити в недалекому майбутньому питання про межі державного суверенітету у зв'язку з активізацією горизонтальних управлінських відносин і ширшого залучення до них інституцій громадянського суспільства в умовах розвитку діалогу влади та інституцій громадянського суспільства.

Стан дослідження проблеми. У сучасні науковій літературі чітко показано зростання ролі неурядових організацій, ринків і в цілому громадянського суспільства, їхнього впливу на вироблення та реалізацію кліматичної політики на всіх управлінських рівнях. У зв'язку з цим у зарубіжній правовій науці розробляються поняття багаторівневого кліматичного управління, що ґрунтується на принципі субсидіарності, який запобігає ухваленню рішень лише на одному рівні публічної влади та тому, що політика впроваджується на неадекватному територіальному й інституційному рівнях. Цей же принцип передбачає розподіл відповідальності між різними рівнями публічної влади, з наданням консультативно-дорадчих повноважень та забезпеченням широкої участі всіх основних зацікавлених сторін в управлінні цим напрямом державної політики, через безперервний процес переговорів і використання набору механізмів участі, що має вагоме значення для подальшого інституційно-правового розвитку партисипаторної демократії. Означені проблеми були предметом дослідження українських вчених Г. Анісімової, А. Гетьмана, І. Каракаша, В. Костицького, П. Кулинича, С. Кравченко, М. Краснової, Н. Малишевої, С. Романко, Ю. Шемшученка.

Метою статті є дослідження перспектив розширення участі громадянського суспільства і його складових елементів у формуванні та реалізації державної кліматичної політики.

Виклад основного матеріалу. Для наднаціональних організацій, таких, як Європейська комісія чи Європейський парламент, загальні стандарти діяльності у сфері сталого розвитку та відповідно гарантії екологічних і кліматичних прав людини і усього суспільства можуть бути частково розглянуті через програми структурних реформ, які спрямовані на сприяння урядам та іншим органам державного сектору зміцнювати довіру і впевненість у траєкторії сучасного життя, запроваджувати найкращі практики та інформувати про довгострокові високоякісні політичні рішення у сфері кліматичної політики.

Крім того, як демонструє співставлення державної кліматичної політики та результатів соціологічних досліджень громадської думки у цій сфері сфері, існує явна розбіжність між позиціями інституцій громадянського суспільства та держав щодо зміни клімату та того, як цю проблему слід вирішувати. В основі такої розбіжності лежить недостатня комунікація між громадянами та державними суб'єктами, що часом призводить навіть до відсутності підтримки з боку громадськості процесів формування та реалізації кліматичної політики держави. Щоб збільшити підтримку нової та існуючої політики та ініціатив, пов'язаних із зміною клімату, і забезпечити захист фундаментального екологічних і кліматичних права людини, держава повинна докладати спільних зусиль для взаємодії з громадськістю під час формування, впровадження, застосування та моніторингу кліматичної політики. Це сприятиме прозорості та підзвітності в процесі прийняття рішень і може бути важливим фактором формування кліматично інклюзивного суспільства, тобто громадянства і суспільства, більш залучених до формування і реалізації кліматичної політики, аніж ми спостерігаємо сьогодні. Участь громадськості дозволяє різноманітним ідеям, перспективам і цінностям впливати на формування та реалізацію політики, роблячи політику більш ефективною та стійкою.

Дійсно, залучення громадськості до ініціатив щодо кліматичних заходів може підвищити обізнаність громадськості, розуміння та «причетність» до проблем. Це також може сприяти співробітництву та взаємодії між різними секторами громадянського суспільства та іншими зацікавленими сторонами, що призведе до більш комплексного та інтегрованого підходу до кліматичних заходів. Тому зараз участь інституцій громадянського суспільства є найважливішою ознакою сучасності держави [22], яка в умовах нинішніх глобальних викликів не може не бути

екологічною державою, яка спроможна виконати один із своїх основних обов'язків перед людиною і соціумом – гарантувати реальність права на сприятливе для життя довкілля [23]. Очевидно, що вкрай важливо віддати пріоритет участі громадськості в зусиллях боротьби зі змінами клімату, оскільки це допоможе створити більш стійке майбутнє для всіх.

Означені позиції нині заохочує та підтримує Управління Верховного комісара ООН з прав людини. Правила такої участі здебільшого інкорпоровано в екологічне законодавство як на національному, так і на міжнародному рівнях через Цілі сталого розвитку ООН. Однак сьогодні дедалі частіше можна почути про необхідність переосмислити та змінити існуючі формати участі громадськості, щоб заохотити тіснішу співпрацю між усіма зацікавленими сторонами в процесах прийняття екологічних рішень, включаючи й зміну клімату. Зокрема, з огляду на зростання глобальних екологічних протестів, включаючи акції громадянської непокори, пов'язані зі зміною клімату, більше уваги слід приділяти тому, як громадськість залучається до прийняття рішень щодо клімату суверенними державами, та що слід зробити, аби зробити таку участь більш ефективною та впливовою.

Крім того, в науковій літературі використовується термін «участь громадськості» як синонім участі громадян і участі громади [1, p. 216–224], а також інститутів громадянського суспільства. При цьому визнається, що існують різні типи, форми та рівні участі, які можна розмістити у структурах взаємодії між урядом і громадськістю, починаючи від інформування та вислуховування, з одного боку, до прийняття і реалізації спільно узгоджених рішень, з іншого[2]; при цьому між цими підходами має бути включений ще й діалог між державою, інститутами громадянського суспільства і людиною у формі дебатів, можливості надання аналітичних матеріалів, дискусій і слухань, у тому числі і в засобах масової інформації, конференцій, парламентських слухань. Важливими аспектами справжньої участі інституцій громадянського суспільства у формуванні і реалізації кліматичної політики є можливість для залучених громадян дійти до спільного розуміння проблем і потенційних рішень, і разом із цим змінити (за потреби) свою думку протягом процесу, замість того, щоб просто обмінюватися чи слухати інші погляди [2].

Сьогодні участь громадськості у формуванні і реалізації державної кліматичної політики є невід'ємною частиною загальних стандартів демократичного суспільства та міжнародного права у сфері довкілля. Так, особливою вимогою Європейської спільноти у контексті кліматичної політики є впровадження відповідно до національних правил багаторівневого кліматичного та енергетичного діалогу як на етапі формування політики, так і в процесі оцінки прогресу (результатів) [3].

Низка подій на регіональному рівні також посприяла подальшій розробці та введенню в дію принципу громадської участі протягом останніх 20 років. По-перше, регіональні суди з прав людини встановили зв'язок між цим принципом та політичними і громадянськими правами, особливо правом на участь, які захищені міжнародним гуманітарним правом [4, p. 80]. Крім того, цей принцип було включено до кількох регіональних екологічних угод. У цьому відношенні регіональна угода, яка найкраще йде у визначенні та реалізації принципу участі громадськості, це Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень і доступ до правосуддя (Орхуська конвенція), яка була прийнята в 1998 р. під егідою Європейської економічної комісії ООН [5].

Аргументи політиків, громадських діячів, але передусім учених щодо важливості участі інституцій громадянського суспільства у формуванні та реалізації кліматичної політики можна згрупувати у дві великі групи. По-перше, вчені стверджують, що участь інституцій громадянського суспільства у державному врядуванні дає знання для підвищення спроможності розв'язувати проблеми, що, у свою чергу, призводить до більш ефективної та дієвої реалізації політики [19]. Ця роль особливо важлива в країнах із слабкою спроможністю систем державного управління. Тут на перший план може вийти роль громадських структур у визначенні проблем, зборі наукових даних і дослідженні політики. Друга група аргументів базується на твердженнях про те, що участь інституцій громадянського суспільства у формуванні і реалізації кліматичної політики підтримує демократичні цінності, сприяючи більш інклюзивній та обдуманій формі прийняття рішень щодо державної політики. Це, у свою чергу, може посилити громадську підтримку кліматичної політики та зменшити політичні конфлікти. Наприклад, недержавні суб'єкти можуть висловити думку недостатньо представленим групам, тим самим легітимізуючи та підтверджуючи політичні рішення та покращуючи демократичну якість державного устрою [7, p. 764–788]. Ці нормативні виміри часто є компонентом ширших дискусій щодо розвитку спільноти та поглиблення демократії [6]. Наполягаючи на механізмах моніторингу та консультацій із зацікавленими сторонами, інституції громадянського суспільства також можуть сприяти створенню офіційних механізмів підзвітності в системі управління [8, p. 439–449].

Передбачувані переваги участі громадськості у кліматичній політиці пов'язані з легітимністю [9, p. 116–125] та справедливістю процесів і результатів планування, більшою обізнаністю громад про кліматичні та пов'язані з ними господарсько-економічні проблеми, які вирішуються за допомогою плану чи політики, тобто навчання та розширення можливостей, більшої готовності до співпраці та діалогу

громади [10, p. 399–415]. Зокрема, у зв'язку з кліматичною кризою [11] і пов'язаними з нею потребами суспільної трансформації [12] участь громадськості може розглядатися як умова успіху у трансформації суспільств у бік кліматичної стійкості та вуглецевої нейтральності шляхом прийняття рішень на різних рівнях.

Наприклад, однією з головних цілей молодіжного кліматичного руху є значно вищі кліматичні амбіції та швидші дії щодо пом'якшення наслідків [13, p. 945–951; 14]. Можна погодитись з думкою щодо участі молоді у реалізації кліматичної політики: без постійних страйків молоді та пов'язаних із ними закликів до посилення кліматичних заходів стратегії країн щодо пом'якшення наслідків кліматичної кризи навряд чи були б такими амбітними. Так, рішення Федерального конституційного суду Німеччини про те, що країна повинна надати більш чіткі плани щодо скорочення викидів парникових газів до 2030 р. замість 2050 р., вважається великою перемогою для кліматичних активістів [15]. Подібним чином можна припустити, що участь громадськості у кліматичних заходах призведе до більш амбітної адаптації, оскільки люди, які перебувають у групі ризику та постраждали від кліматичних впливів, можуть бути більшою мірою зацікавленими в плануванні кліматичної стійкості та адаптації.

По суті, кліматична політика, що характеризується широким залученням до неї недержавних акторів, виступає в ролі локомотива розвитку державно-приватного партнерства у сфері господарювання тих суб'єктів, діяльність яких впливає на зміни клімату [16, p. 297–325]. Ця тенденція видається цілком закономірною, оскільки неурядові та некомерційні організації, пов'язані з бізнесом, такі, як торгові палати чи торгові асоціації, також є організаційно-інституційними формами громадянського суспільства [17, p. 36–65]. Адже зміна клімату є типовим прикладом складної багаторівневої екологічної проблеми, де пом'якшення наслідків та адаптація вимагають різноманітності суб'єктів, зокрема і господарюючих, на економічній активності яких позначається кліматична проблема [16, p. 297–325].

Дуже важливим є те, що розуміння і визнання зміни клімату стало доконаним фактом і сприймається як такий державними та недержавними суб'єктами [24], у багатьох випадках роль інституцій громадянського суспільства, зокрема господарюючих суб'єктів та їхніх об'єднань, змінилася від ролі критичних агентів, які здійснюють тиск на уряд, вимагаючи визнання проблеми та реалізації політики, до повноправних партнерів держави і бізнесу, які розробляють і впроваджують стратегії, не загрожуючи легітимності кліматичної політики, а будучи додатковим фактором її суспільної легітимізації [18, p. 329–346]. Саме тому останнім часом в зарубіжній юридичній науці дедалі більше уваги приділяється взаємозалежності між громадянським суспільством і державою, а також інституційним відносинам, що розвиваються на різних рівнях кліматичного управління. Держава може керувати «через» громадянське суспільство, але це також нагадує нам, що громадянське суспільство постійно транслює, інтерпретує та чинить опір державній політиці. Такі міркування спонукають нас вийти за межі простої подвійної системи потужної (але незграбної) держави проти безсилого (але гнучкого та інноваційного) громадянського суспільства. Це свідчить про те, що, хоча інституції громадянського суспільства стали важливими дійовими особами у формуванні та формулюванні проблем і рішень у зв'язку зі зміною клімату [19, p. 365–387; 20, p. 62–78;], їхня роль і значення можуть бути ще складнішими.

Крім того, дослідники часто порівнюють силу громадянського суспільства з інституційною спроможністю держави в різних країнах, зазвичай зображуючи такі країни, як, наприклад, Фінляндія, з надзвичайно сильним громадянським суспільством, або такі країни, як Індонезія та певною мірою Індія, з набагато слабшим громадянським суспільством. Розуміння суб'єктами громадянського суспільства свого впливу на політику зміни клімату може бути найсильнішим не в країнах, де інституції громадянського суспільства добре організовані та забезпечені ресурсами (Фінляндія), а скоріше в тих, де адміністративний потенціал держави у цій сфері суспільних відносин є слабшим (Індонезія та Індія), залишаючи більше простору для маневру інституцій громадянського суспільства. Таким чином, коли нова політична проблема потрапляє в національну політичну та адміністративну систему з глобального політичного поля, у державах із слабкою адміністративною спроможністю організації громадянського суспільства беруть на себе частину обов'язків, які держава виконувала б у країні з більшою адміністративною спроможністю. При цьому самосприйняття активістами громадянського суспільства свого впливу в цьому відношенні є ознакою, про яку мало відомо в контексті кліматичної політики громадянського суспільства, і тим більше через призму порівняння між контекстами Глобального Півдня та Глобальної Півночі [21, p. 413]. У цьому сенсі зміцнення інституцій громадянського суспільства означатиме зміцнення їх компенсаторної ролі щодо участі держави (слабкої чи недієздатної) у формуванні та реалізації сучасної кліматичної політики.

Отже, завдяки активній участі інституцій громадянського суспільства на міжнародному й на національному рівнях управління складається феномен багаторівневої кліматичної політики; остання набуває поліцентричного та неетатистського характеру, поступово втрачаючи риси монопольного державоцентризму. За переконанням багатьох фахівців, вважається, що кліматична політика здійснювана

на найближчому для громадян управлінському щаблі та з безпосереднім залученням останніх буде більш ефективною та інклюзивною, такою, що відповідатиме засадам партисипаторної демократії та ширшому суспільному консенсусові з актуальних і перспективних проблем здійснення кліматичної політики.

Впливаючи на кліматичну політику, окремі суб'єкти громадянського суспільства можуть переслідувати власні короткострокові інтереси, видаючи їх за загальнаціональні. Тому як позитивний момент у кліматичній політиці може розцінюватися не просто збільшення ваги інституцій громадянського суспільства в її формування та проведення, а в тому, на що вона спрямовується. Такий її напрям повинен корелювати із загальнонаціональними інтересами і цілями, закріпленими у відповідних державних стратегічних документах кліматичного профілю.

Висновки. В умовах зростання ваги та значення громадянського суспільства в розвинутих державах природно зростає його вага як чільного суб'єкта формування і реалізації кліматичної політики. Сучасна держава стає дедалі більше децентралізованою, відкритою, доступною для моніторингу й оцінки та перестає сприйматися як елемент винятково державної діяльності, відокремленої від діяльності громадськості, що можна розглядати не тільки як ознаку сучасності держави, але й обов'язковий елемент екологічної держави.

Разом з тим, аналіз участі інституцій громадянського суспільства у формування та реалізації кліматичної політики за сучасних умов показує нерівномірність такої участі, що детермінується різним ступнем розвиненості відповідних структур громадянського суспільства, різним рівнем відкритості профільних органів публічної влади до впливу на них з боку цих інституцій, численними юридичними та позаюридичними чинниками. Так, відносно слабша інституційна спроможність окремих держав у сфері проведення проактивної кліматичної політики може компенсуватися активізацією інституцій громадянського суспільства, що здатні доповнювати спроможність держав у цій сфері, успішно збираючи інформацію про стан клімату, сприяючи громадянській просвіті в цій сфері та навіть ведучи переговори на міжнародному рівні. Тобто, слабша адміністративна спроможність допускає «прямий» доступ інституціям громадянського суспільства до найвищих рівнів формування та реалізації кліматичної політики, однак наразі такий висновок видається ще суто гіпотетичним, але аж ніяк не нездійсненним на практиці, що обіцяє в недалекому майбутньому реалістичність ширшого залучення інституцій громадянського суспільства до формування і реалізації кліматичної політики.

Список використаних джерел:

1. Arnstein S.R. A ladder of citizen participation. *J Am Plan Assoc*. 1969. Vol. 35. P. 216–224.
2. European Urban Knowledge Network What is Public Participation? (2021) URL: https://www.eukn.eu/policy-labs/policy-lab-for-cy-public-participation-in-the-development-process/general-introduction/what-is-public-participation/.
3. Інформаційна довідка щодо участі громадськості у формуванні та реалізації державної кліматичної політики в державах-членах ЄС. URL: https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33073.pdf.
4. Duvic-Paoli L.-A. The Status of the Right to Public Participation in International Environmental Law: An Analysis of the Jurisprudence. *Yearbook of International Environmental Law.* 2012. Vol. 83. P. 80–105.
5. Convention on access to information, public participation in decision-making and access to justice in environmental matters done at Aarhus, Denmark, on 25 June 1998). URL: https://unece.org/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf.
6. Baker S., Chapin F.S. Going beyond "it depends:" the role of context in shaping participation in natural resource management. *Ecology and Society*. 2018. Volume. 23. Issue 1. https://par.nsf.gov/servlets/purl/10085156.
7. Bäckstrand K., Kuyper. J. The Democratic Legitimacy of Orchestration: the UNFCCC, Non-state Actors and Transnational Climate Governance. *Environmental Politics.* 2017. Vol. 26(4). P. 764–788.
8. Bernauer & Gampfer Effects of civil society involvement on popular legitimacy of global environmental governance. *Global Environmental Change.* 2013. Vol. 23(2). P. 439–449.
9. Schroeter R., Scheel O., Renn O., Schweizer P. J. Testing the value of public participation in Germany: theory, operationalization and a case study on the evaluation of participation. *Energy Research & Social Science*. 2016. Vol. 13. P. 116–125.
10. Burton P., Mustelin J. . Planning for climate change: is greater public participation the key to success? *Urban Policy Res*. 2013. Vol. 31. P. 399–415.
11. IPCC. Climate Change 2013: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA (2013). URL: https://www.ipcc.ch/report/ar5/wg1/.
12. IPCC. Global warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on the Impacts of Global Warming of 1.5°C Above Pre-Industrial Levels and Related Global Greenhouse Gas Emission Pathways, in the Context of Strengthening the Global Response to the Threat of Climate Change, Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA (2018). URL: https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/sites/2/2022/06/SR15_Full_Report_HR.pdf.
13. Bandura A., L. Cherry. Enlisting the power of youth for climate change. Am Psychol. 2020. Vol. 75. P. 945–951.
14. Trihartono A., Viartasiwi N., Nisya C. The giant step of tiny toes: youth impact on the securitization of climate change. URL: https://repository.unej.ac.id/bitstream/handle/123456789/99160/F.%20ISIP_Prosiding_Agus%20Trihartono_The%20giant%20step%20of%20tiny%20toes.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

15. Eddy M. German High Court Hands Youth a Victory in Climate Change Fight New York Times (2021). URL: https://www.nytimes.com/2021/04/29/world/europe/germany-high-court-climate-change-youth.html.

16. Lemos M.C., Agrawal A. Environmental Governance. *Annual Review of Environment and Resources*. 2006. Vol. 31(1). P. 297–325.

17. Vormedal I. The Influence of Business and Industry NGOs in the Negotiation of the Kyoto Mechanisms: The Case of Carbon Capture and Storage in the CDM. *Global Environmental Politics*. 2008. Vol. 8. P. 36–65.

18. Gough C., Shackley S. The Respectable Politics of Climate Change: The Epistemic Communities and NGOs'. *International Affairs*. 2001. Vol. 77. P. 329–346.

19. Newell P., Pattberg P., Schroeder H. Multiactor Governance and the Environment. *Annual Review of Environment and Resources*. 2012. Vol. 37. P. 365–387.

20. Davidson, S.L. & de Loe, R.C. (2016), 'The Changing Role of ENGOs in Water Governance: Institutional Entrepreneurs?' *Environmental Management*. 2016. Vol. 57. P. 62–78.

21. Luhtakallio E., Ylä-Anttila T. and Lounela A. How do civil society organizations influence climate changepolitics? Evidence from India, Indonesia, and Finland. *Journal Of Civil Society*. 2022. Vol. 18. № 4. P. 410–432.

22. V. Kostytsky, Sociological and Legal problems of formation of Ecological state. «Problems of Environmental Law Theory : collective monograph» / V. Kostytsky, A.P. Getman, H.V. Anisimova, Y.A. Getman, etc. ; edited by Prof. V. Kostytsky//. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2020. 112 p.

23. Костицький В.В. Забезпечення екологічної безпеки чи забезпечення сприятливого довкілля: теоретико-правове обгрунтування призначення сучасної екологічної держави. / Костицький В.В.// Екологічне право, 2020, № 2, С. 29–33. (Фахове видання. Index Copernicus).

24. Костицький В.В. Про значення Паризької кліматичної угоди у рорзвитку теорії екологічного права/ Костицький // Пріоритетні напрями розвитку аграрного, земельного та екологічного права в сучасних умовах: матеріали круглого столу, присвяченого 100-річчю від дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України Шелестова В.С. (м. Харків, 22 лют. 2024 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана; М-во освіти і науки України, Нац. юид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. зем. та аграр. права, Каф. Екол. права. Харків: Право, 2024. С. 56–60.

УДК 341.23:[504.61:355.01]
DOI https://doi.org/10.37687/2413-7189.2024.3-4.8

Лубко І. М.,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0000-0001-7759-540X

Білокінь Я. М.,
студентка IV курсу спеціальності 081 Право
Навчально-наукового інституту
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0009-0006-5244-7711

ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОСТІ МІЖНАРОДНИХ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ШКОДУ, НАНЕСЕНУ ДОВКІЛЛЮ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

PROBLEMS OF EFFICIENCY INTERNATIONAL AND NATIONAL LEGAL MECHANISMS OF LIABILITY FOR ENVIRONMENTAL DAMAGE DURING ARMED CONFLICTS

Стаття присвячена проблемам ефективності міжнародних та національних правових механізмів відповідальності за шкоду, нанесену довкіллю під час збройних конфліктів. Здійснено аналіз існуючих міжнародно-правових актів, спрямованих на запобігання та зменшення негативного впливу військових дій на довкілля. Зокрема, особливу увагу зосереджено на окремих резолюціях ГА ООН та ПАРЄ, що з'явилися після 2014 р., оскільки через здійснення подальших кроків у рамках ООН по забезпеченню дотримання відповідних міжнародних зобов'язань у сфері міжнародного гуманітарного права щодо охорони навколишнього середовища під час збройних конфліктів Україна отримала можливість використовувати всі важелі міжнародно-правового та національного впливу на агресора.

Підкреслено, що вирішення проблеми ефективності міжнародних та національних правових механізмів відповідальності за шкоду, нанесену довкіллю під час збройних конфліктів лежить, передусім, у площині перегляду положень міжнародного права, що дозволить уніфікувати національні правові системи щодо застосування термінології, складів злочинів та санкцій. А механізм реалізації юридичної відповідальності за злочини проти довкілля має включати: 1) виявлення і фіксацію фактів вчинених правопорушень; 2) залучення фахівців для проведення необхідних експертиз; 3) подання позовів до національних і міжнародних судових установ; 4) розробку компенсаційного механізму.

Зазначено, що ратифікація Верховною Радою України Статуту Міжнародного кримінального суду (МКС) відкриває юридичні можливості для переслідування осіб, свідомими діями яких вчиняються воєнні злочини у вигляді широкомасштабної, довготривалої і серйозної шкоди навколишньому середовищу.

Ключові слова: *довкілля, збройний конфлікт, міжнародно-правова відповідальність, механізми відповідальності, навколишнє середовище, шкода.*

The article is devoted to the problems of the effectiveness of international and national legal mechanisms of liability for environmental damage caused during armed conflicts. The author analyzes the existing international legal instruments aimed at preventing and reducing the negative impact of military operations on the environment. In particular, special attention is paid to certain resolutions of the UN General Assembly and PACE adopted after 2014, since by taking further steps within the UN framework to ensure compliance with the relevant international obligations under international humanitarian law on environmental protection during armed conflicts, Ukraine has been able to use all the levers of international legal and national influence on the aggressor.

It is emphasized that the solution to the problem of the effectiveness of international and national legal mechanisms of liability for environmental damage during armed conflicts lies, first of all, in the revision of the provisions of international law, which will allow unifying national legal systems in terms of terminology, corpus delicti and sanctions. The mechanism for realizing legal liability for environmental crimes should include: 1) identifying and recording the facts of committed offenses; 2) engaging specialists to conduct the necessary examinations; 3) filing lawsuits with national and international judicial institutions; 4) developing a compensation mechanism.

It is noted that the ratification by the Verkhovna Rada of Ukraine of the Statute of the International Criminal Court (ICC) opens up opportunities for prosecuting persons whose deliberate actions commit war crimes in the form of large-scale, long-term and serious damage to the environment.

Key words: *environment, armed conflict, international legal responsibility, accountability mechanisms, environment, damage.*

Постановка проблеми. Множинність збройних конфліктів в сучасному світі вимагає від міжнародної спільноти вжиття невідкладних заходів щодо дотримання існуючих та розробки нових норм міжнародного права, що стосуються охорони навколишнього середовища, яке досить часто стає об'єктом нападу або зазнає випадкової шкоди внаслідок використання певних методів чи засобів ведення війни. Наслідки заподіяної довкіллю шкоди зберігаються десятиліттями навіть після закінчення активних бойових дій, позначаючись на безпеці та умовах життя не лише проживаючого на цих територіях населення, але й на мешканцях ближніх районів, а подекуди – й регіонів.

Прямі (руйнування чи пошкодження інфраструктурних об'єктів, забруднення атмосферного повітря, ґрунту і води, знищення рослинного і тваринного світу, об'єктів природно-заповідного фонду та навіть зміна клімату) та непрямі (колапс систем управління та обслуговування інфраструктури, зниження інституційної спроможності управління навколишнім середовищем, зникнення цілих екосистем, міграційні та демографічні процеси) наслідки збройних конфліктів ускладнюють проведення реанімаційних заходів по «заліковуванню ран», нанесених довкіллю. Тому задля збереження безпечного і комфортного «спільного дому» нинішнім і прийдешнім поколінням вкрай важливо об'єднати зусилля, пов'язані зі збереженням природного середовища в періоди збройних конфліктів.

Масштабність завдання екологічної шкоди довкіллю України актуалізують проблему вдосконалення ефективності міжнародних та національних механізмів, покликаних забезпечити умови для настання міжнародно-правової відповідальності за шкоду, заподіяну довкіллю внаслідок російсько-української війни з можливістю їх подальшого використання в міжнародній практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика міжнародно-правової відповідальності за екологічні злочини в умовах збройних конфліктів набуває популярності, зокрема у контексті напрацювання досконалішого теоретико-правового підґрунтя її реалізації. Помітний внесок у дослідження природи та особливостей юридичної відповідальності за злочини проти довкілля в умовах збройних конфліктів зробили О. Дашковська, В. Костицький, І. Костицька, Т. Короткий, М. Медведєва, М. Микитюк, В. Рибачек, І. Стрілець, А. Суходольська, А. Чернявський.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз ефективності міжнародних та національних правових механізмів юридичної відповідальності за завдання шкоди довкіллю під час збройних конфліктів та обґрунтування необхідності їхнього вдосконалення за наслідками збройної агресії РФ проти України.

Виклад основного матеріалу. Уже з перших днів широкомасштабної агресії РФ проти України стало очевидним, що держава-терорист, скоївши злочин агресії проти суверенної держави, вчинятиме й інші злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Одним із видів воєнних злочинів є злочини, що завдають шкоди навколишньому середовищу, і за своїми масштабами носять характер екологічних катастроф регіонального та місцевого рівня. Повністю знищеними або суттєво пошкодженими стають цілі природно-територіальні комплекси, руйнуються і зникають екосистеми, забруднюються середовища існування живих істот та белігеративна трансформація оселищ, зазнає згубного впливу земна поверхня в зоні воєнних дій, втрачаючи на десятиліття свої корисні властивості, господарську та екологічну цінність.

Зважаючи на це, гостро постає питання про створення ефективного правового та організаційного підґрунтя для притягнення держави-агресора до міжнародно-правової відповідальності у вигляді матеріальної компенсації за шкоду, нанесену довкіллю, зокрема для покриття втрат земельного фонду та відновлення належного стану еродованих, деградованих і порушених з її вини земель та органічно поєднаних з ними інших природних ресурсів і об'єктів довкілля.

Здійснюючи аналіз існуючих міжнародно-правових механізмів притягнення до відповідальності держав за шкоду, заподіяну довкіллю внаслідок збройного конфлікту, передусім варто згадати міжнародні акти, спрямовані на запобігання та зменшення негативного впливу військових дій на навколишнє середовище. Нормативний підхід до проблеми його захисту простежується у наступних документах: Декларації конференції ООН з проблем охорони навколишнього середовища (1972), яка закріпила положення про те, що людина та навколишнє середовище повинні бути позбавлені наслідків застосування ядерної та інших видів зброї масового знищення (принцип 26) [1], Всесвітній хартії природи (1982), де зазначається, що «гонитва за рідкісними ресурсами є причиною конфліктів, а збереження природи та її ресурсів сприяє встановленню справедливості та підтримці світу, і неможливо зберегти природу та природні ресурси, доки людство не навчиться жити у світі і не відмовиться від війни та виробництва зброї» [2], Ріо-де-Жанейрській декларації з навколишнього

середовища та розвитку (1992), яка проголосила, що «війна неминуче надає руйнівний вплив на процес сталого розвитку. Тому держави повинні поважати міжнародне право, що забезпечує захист навколишнього середовища під час збройних конфліктів, та мають співпрацювати, за необхідності, у справі його подальшого розвитку» (принцип 24) [3].

До переліку базових міжнародних конвенцій, які забороняють або обмежують використання певних видів засобів або зброї, здатних завдати серйозної шкоди довкіллю, належать: Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (1977), яка забороняє учасникам військове або будь-яке інше вороже використання засобів впливу на навколишнє середовище шляхом навмисного керування природними процесами для зміни динаміки, складу і структури Землі, включно з її біотою, літосферою, гідросферою, атмосферою або космічним простором [4], Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних пошкоджень або мають невибіркову дію (1980), якою «забороняється застосовувати методи або засоби ведення війни, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкомасштабної довготермінової і серйозної шкоди природному середовищу» [5].

Згідно ст. 35 І Протоколу І (1977) до Женевських конвенцій забороняється застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкої, довгочасної і серйозної шкоди природному середовищу, п. 1 ст. 55 містить заборону використання методів або засобів ведення війни, що мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть такої шкоди природному середовищу й тим самим завдадуть шкоди здоров'ю або виживанню населення [6]. Конвенція про заборону розробки, виробництва, нагромадження і застосування хімічної зброї та її знищення (1993) наголошує, що «кожна держава-учасниця під час виконання своїх зобов'язань, що випливають з цієї Конвенції, приділяє першочергову увагу дотриманню режиму безпеки людей та захисту навколишнього середовища і, відповідно, здійснює співробітництво з іншими державами-учасницями» [7].

Окреме місце серед міжнародних документів належить резолюціям Генеральної Асамблеї ООН. Зокрема, у резолюції ГА ООН 47/37 «Охорона навколишнього середовища в періоди збройних конфліктів» (1992) закликає держави вжити всіх заходів стосовно забезпечення щоб стати учасниками відповідних міжнародних конвенцій і включити такі положень до військових статутів та забезпечити їх ефективне розповсюдження [8]. Резолюція 56/4 ГА ООН «Проведення Міжнародного дня запобігання експлуатації навколишнього середовища під час війни та збройних конфліктів» (2001), закликає держави-члени, організації системи ООН та інші міжнародні та регіональні організації щорічно відзначати 6 листопада Міжнародний день запобігання експлуатації навколишнього середовища під час війни та збройних конфліктів [9]. Резолюція 50/70 Генеральної Асамблеї ООН «Загальне і повне роззброєння» (1995) акцентує увагу на згубних екологічних наслідках застосування ядерної зброї та закликає Конференцію по роззброєнню включати до змісту договорів і угод по роззброєнню включати норми, які б гарантувати екологічну безпеку [10].

Особливий акцент необхідно зробити на резолюції UNEP/EA.2/Res.15 «Захист довкілля в районах, уражених збройними конфліктами» (2016), якою підкреслюється виняткова важливість охорони навколишнього середовища, особливо в періоди збройних конфліктів, та її відновлення у постконфліктний період, зокрема й з ненавмисними побічними наслідками переміщення людей внаслідок збройних конфліктів та закликає держави вжити всіх належних заходів для забезпечення дотримання відповідних міжнародних зобов'язань у межах міжнародного гуманітарного права щодо охорони навколишнього середовища під час збройних конфліктів [11]. Варто підкреслити, що з прийняттям цієї резолюції Україна отримала можливість її використання у протидії російській агресії як бази для здійснення подальших кроків у рамках ООН по забезпеченню дотримання відповідних міжнародних зобов'язань у межах міжнародного гуманітарного права щодо охорони навколишнього середовища під час збройних конфліктів.

У резолюції 70/1 Генеральної Асамблеї «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року» підкреслюється необхідність «подвоїти зусилля для врегулювання або запобігання конфліктам, які, окрім іншого, негативно впливають на стан навколишнього середовища» [12]. А в резолюції «Пом'якшення наслідків та обмеження забруднення довкілля у районах, уражених збройними конфліктами та тероризмом» (2017) ГА ООН визначалися подальші завдання Програми ООН з навколишнього середовища (далі – ЮНЕП) з направлення спеціальних термінових місій та надання посиленої допомоги країнам, які страждають від збройних конфліктів або в результаті терористичної діяльності, зокрема у постконфліктній оцінці і відновленні; взаємодії з Комісією міжнародного права; співпраці з ЮНЕСКО в питаннях захисту природних пам'яток Світової спадщини; визначає взаємозалежність захисту довкілля та дотримання прав людини, необхідність зменшення негативного впливу на довкілля нелегальних збройних угруповань, зокрема транснаціональних, нелегальної експлуатації ними природних ресурсів та торгівлі цими ресурсами; наголошує на необхідності захисту довкілля в районах збройних

конфліктів, міжнародного співробітництва у цьому зв'язку, імплементації необхідних положень міжнародного права, а також врахування рекомендацій Червоного хреста у військових статутах, інструкціях тощо [13]. Важливість її прийняття для України полягала в тому, що через механізм ЮНЕП стало можливим привернення уваги ООН в особі її органів та установ до наслідків для довкілля через збройний конфлікт на Сході.

У 1994 році Міжнародним комітетом Червоного Хреста були прийняті Керівні принципи щодо захисту природного середовища під час збройного конфлікту, які мають на меті практично сприяти формуванню поваги до цього цінного ресурсу та посиленню його захисту особливо в період збройного конфлікту. Вони призначені для сприяння вжиттю конкретних заходів для зменшення впливу збройних конфліктів на навколишнє природне середовище та можуть бути включені до військових статутів, державної політики та законодавчої бази. Глибокою за змістом стала думка Президента Міжнародного Комітету Червоного Хреста Петера Маурера: «Довкілля більше не може залишатись мовчазною жертвою війни» [14].

Отже, консолідовані зусилля міжнародної спільноти в особі ООН з охорони навколишнього середовища, спрямовані на надання допомоги у моніторингу, скороченні і пом'якшенні наслідків погіршення стану навколишнього середовища в результаті збройних конфліктів та у постконфліктний період, популяризацію широкого спектру природоохоронних експертних знань національним урядам і партнерам в системі ООН.

Адже саме держави як основні суб'єкти міжнародного права повинні вжити всіх належних заходів для забезпечення дотримання відповідних міжнародних зобов'язань в рамках міжнародного гуманітарного права щодо охорони навколишнього середовища під час збройних конфліктів. А на загальнодержавному рівні повинні розглядатися питання про відображення в національному законодавстві «Інструкції з охорони навколишнього середовища під час збройних конфліктів», розробленої Міжнародним комітетом Червоного Хреста.

Сукупність універсальних міжнародних актів у сфері охорони довкілля під час збройних конфліктів була б неповною без низки регіональних угод, прийнятих, зокрема, Радою Європи. Певна їх частина стосувалася захисту окремих компонентів довкілля, тоді як інші – зорієнтовувалися на діяльності, яка становить небезпеку для довкілля та культурних цінностей. Упродовж останніх майже 50-ти років Рада Європи прийняла низку важливих документів у сфері охорони довкілля. До них, зокрема, належать: Резолюція Ради Європи про внесок кримінального права в захист довкілля (1977), Конвенція Ради Європи про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі або Бернська конвенція (1979), Конвенція Ради Європи про цивільну відповідальність за шкоду, заподіяну діяльністю, небезпечною для довкілля (1993), Конвенція Ради Європи про захист довкілля за допомогою кримінального права (1998), Ландшафтна конвенція Ради Європи або Флорентійська конвенція (2000), Нікосійська конвенція Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями (2017). Не менш значимим для захисту довкілля є законодавство ЄС, зокрема, Директива 2008/99/ЄС, Директива 2005/33/ЄС, Регламент (ЄС) № 1013/2006 Європейського Парламенту та Ради від 14 червня 2006 року про перевезення відходів тощо.

З огляду на триваючі згубні наслідки російсько-української війни для довкілля окремої уваги заслуговує ухвалена 25 січня 2023 р. Резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи «Вплив збройних конфліктів на довкілля» [15]. Важливість цієї резолюції для сьогодення потребує її детального аналізу. Передусім, у резолюції наголошується, що шкода довкіллю в результаті збройних конфліктів може бути багатовимірною, серйозною, тривалою й непоправною. Адже вона завдається не лише навколишньому середовищу, але й згубно впливає на здоров'я людей упродовж тривалого часу після завершення конфлікту, чим порушуються права людини на життя та чисте довкілля.

ПАРЄ підкреслює, що Рада Європи розробила кілька правових інструментів для захисту навколишнього середовища, зокрема: Конвенцію про цивільну відповідальність за шкоду, заподіяну діяльністю, небезпечною для навколишнього середовища (ETS № 150), Конвенцію про захист навколишнього середовища за допомогою кримінального права (ETS № 172), Конвенцію про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (ETS № 104, «Бернська конвенція») і Конвенцію про ландшафт (ETS № 176). Однак ці конвенції або прямо не охоплюють, або прямо виключають шкоду, спричинену актом війни або військовими діями. Триваючий дотепер перегляд кримінально-правової конвенції (ETS № 172), передбачає можливість встановлення на рівні Ради Європи нового кримінального правопорушення «екоцид».

Асамблея також відзначає, що Рекомендація Комітету міністрів CM/Rec(2022)20 щодо прав людини та захисту навколишнього середовища, ухвалена 27 вересня 2022 року, згадує про «шкоду для навколишнього середовища, спричинену збройними конфліктами», і підтверджує, що «всі права людини є універсальними, неподільними, взаємозалежними та взаємопов'язаними» та закликає до кроків для визнання права на здорове довкілля на національному рівні як права людини. Тому, міжнародне право прав людини та гуманітарне право накладає на держави, які беруть участь у збройних конфліктах

матеріальні та процесуальні зобов'язання, що мають екстериторіальний характер [15].

У резолюції акцентується особлива увага на необхідності кодифікації поняття екоциду як у національному законодавстві, так і в міжнародному праві. Тому рішуче підтримуються зусилля щодо внесення змін до Римського статуту Міжнародного кримінального суду з додаванням злочину екоциду до переліку міжнародних злочинів. Також згадується прийнята у 2021 р. Резолюція 2398 «Вирішення питань кримінальної та цивільної відповідальності в контексті зміни клімату», якою передбачалась необхідність «визнання універсальної юрисдикції для екоциду та найсерйозніших екологічних злочинів» і запровадження «злочину екоциду в […] національне кримінальне законодавство» [15].

У резолюції акцентується увага на існуванні значних прогалини у сфері захисту довкілля в контексті збройних конфліктів та їх наслідків. Підкреслюється, що існуючим правовим інструментам бракує універсальності з точки зору їх ратифікації, точності використаних термінів, всебічності правопорушень, вказується на відсутність постійного міжнародного механізму моніторингу порушень і розгляду позовів про компенсацію шкоди, завданої довкіллю. Держави-члени Ради Європи закликаються до вжиття необхідних заходів для заборони використання зброї, забороненої під час збройних конфліктів, яка, серед іншого, спричиняє непропорційний вплив на навколишнє середовище та робить неможливим життя людей у зоні ураження. Тому з метою належного захисту життєвого простору людини, довкілля та права людини на життя та здорове довкілля в контексті збройних конфліктів, вказується на необхідність розгляду проєкту нового регіонального правового інструменту або договору під егідою Ради Європи з метою уточнення та заповнення прогалин, виявлених у існуючому правовому регулюванні питань захисту довкілля. Організація зобов'язалася відігравати провідну роль у розробці нових правових інструментів для керівництва держав-членів і за їх межами у запобіганні суттєвої шкоди навколишньому середовищу та зменшенні масштабу такої шкоди, наскільки це можливо, під час збройних конфліктів та їх наслідків [15].

До змісту резолюції було внесено 6 правок, 2 із яких не знайшли необхідної підтримки. Прийняті правки стосувалися наступного: підтримки створення стандартних методологій для збору доказів шкоди навколишньому середовищу та розрахунку збитку навколишньому середовищу та відповідних зусиль з розбудови потенціалу (пр. 1); включення територій, які потенційно потребуватимуть набуття статусу особливої охорони (наприклад, атомні електростанції, гідроелектростанції) (пр. 3), необхідності внесення змін до існуючих конвенцій про охорону навколишнього середовища певних територій і запропонування механізмів для впровадження їх принципів, а також для моніторингу та звітності щодо конвенцій під час збройних конфліктів (пр. 4), розробки рекомендацій державам-членам щодо захисту критичної інфраструктури, пошкодження якої в результаті військової діяльності або терористичних актів може мати значні екологічні наслідки (атомні електростанції, дамби, гідротехнічні споруди тощо) (пр. 6) [16].

Сподіваємося, що прийняття даної Резолюції, за умови забезпечення її реалізації, сприятиме подальшим крокам на шляху вдосконалення міжнародних та національних правових інструментів захисту довкілля, що в перспективі уможливить притягнення до відповідальності винних у вчиненні екологічних злочинів.

Важливим для збереження довкілля і забезпечення екологічної безпеки під час збройних конфліктів є національне законодавство України. Вимога неухильно дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права включає й охорону навколишнього природного середовища. Затвердженою Наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 р. № 164 «Інструкцією про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України» [17] забороняється перетворювати ліси, інші види рослинного покриву в об'єкт нападу із застосуванням запалювальної зброї, за винятком випадків, коли такі природні елементи використовуються для укриття, приховування або маскування комбатантів чи інших військових об'єктів або коли вони самі є військовими об'єктами. Нею також передбачено, що проводячи роботу щодо підготовки воєнних дій командувач повинен оцінити ймовірні екологічні наслідки від дій своїх військ (сил) і військ противника. Командувач повинен прийняти такий варіант рішення, який забезпечить виконання поставленого завдання і створить найменшу небезпеку для осіб і об'єктів, що знаходяться під захистом міжнародного гуманітарного права [18]. До таких об'єктів, як відомо, належить навколишнє середовище.

Довкілля України, не виключаючи інші об'єкти, упродовж 10 років зазначає безповоротної шкоди внаслідок згубного впливу на нього з боку військ держави-агресора. Щоденні обстріли української території з початку широкомасштабного вторгнення здійснено, за орієнтовними підрахунками, понад 5 тисячами ракет і 3,5 тисячами авіаційних ударів. Унаслідок цих атак величезна площа української землі у приблизно 180 тис. км² стала забрудненою або потребує обстеження на наявність мінно-вибухових речовин. Ці території не можуть використовуватися для сільського господарства, хоча потенційно могли б забезпечувати продовольством десятки мільйонів людей [19].

Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України С. Гринчук під час заходу, організованого

Постійним представництвом України при ООН з нагоди Міжнародного дня запобігання експлуатації довкілля під час воєн і збройних конфліктів, зазначила, що «Україна вже зафіксувала 6,5 тис. випадків екологічної шкоди України на суму понад 71 млрд дол. Російська агресія спричинила забруднення Чорного моря, підрив Каховської греблі, обстріли енергетичної інфраструктури, промислових об'єктів і житлових будинків» [20].

Виступаючи перед учасниками міжнародної конференції з питань зміни клімату COP29, українські парламентарі заявили: «Зафіксовано 280 випадків екологічних воєнних злочинів, скоєних росією. Україна – перша країна у світі, яка зібрала докази екоциду. Наша мета полягає в тому, щоб притягнути агресора до відповідальності за екологічні злочини. Україна першою у світі розслідує воєнні злочини проти довкілля та забезпечує відповідальність у межах національної юрисдикції. Але нам необхідна підтримка світу у цьому питанні, адже це зона міжнародної юрисдикції» [21].

Юридична відповідальність за шкоду довкіллю є важливою складовою сучасного екологічного права України, яке формується на основі принципів сталого розвитку, закріплених у міжнародних документах. Принцип «забруднювач платить», що став ключовим елементом екологічної політики, забезпечує розподіл відповідальності за заподіяну шкоду між суб'єктами, які її спричинили, стимулюючи використання екологічно безпечних технологій та раціональне використання природних ресурсів при проведенні відновлювальних робіт з ліквідації наслідків бойових дій. А механізм реалізації юридичної відповідальності за злочини проти довкілля має включати наступні елементи: 1) виявлення і фіксація фактів вчинених правопорушень; 2) залучення фахівців для проведення необхідних експертиз; 3) подання позовів до національних і міжнародних судових установ; 4) розробка компенсаційного механізму.

Знищення екосистеми України має не лише національні, але й глобальні наслідки. Міжнародні організації і світова екологічна спільнота фіксують збитки для подальшого притягнення Росії до відповідальності за екоцид. Екоцид як поняття активно обговорюється в міжнародному праві, але наразі офіційно не визнається міжнародним злочином. Водночас активно просувається позиція щодо включення екоциду в їхній перелік. Узгодження даного рішення дозволить притягнути до відповідальності не лише держави, але й окремих осіб, винних у завданні шкоди довкіллю. Україна, яка зазнала найбільш масштабної екологічної шкоди через російську агресію, активно підтримує зусилля щодо закріплення екоциду в міжнародному праві.

Труднощі у кваліфікації знищення довкілля як міжнародного воєнного злочину зумовлюють відсутність консолідованої позиції в частині віднесення довкілля до того чи іншого об'єкту міжнародно-правової охорони: цивільний об'єкт, майно чи самостійний об'єкт правової охорони довкілля. Наприклад, стаття 8 п. (iv) (b) Римського статуту Міжнародного кримінального суду [22] передбачає відповідальність за воєнний злочин, кваліфікує завдання масштабної, довготривалої та серйозної шкоди довкіллю як воєнний злочин. Слід зазначити, що цей припис стосується також заподіяння шкоди цивільним об'єктам і має ширший об'єкт правової охорони. Також існує бачення можливості застосування статті 8 п. (ii) (b) Римського статуту Міжнародного кримінального суду [22] до нищення довкілля під час війни. Цією статтею передбачено відповідальність за воєнний злочин, який полягає в умисному спрямуванні нападів на цивільні об'єкти, тобто об'єкти, не є військовими цілями. Крім того, обговорюються можливості застосування статті 8 п. (iv) (a) Римського статуту Міжнародного кримінального суду [22] до нищення довкілля під час війни. Стаття передбачає відповідальність за воєнний злочин у вигляді широкомасштабного знищення і привласнення майна, що не викликане військовою необхідністю і вчинене незаконно та безглуздо. На жаль, ці статті складно застосовувати на практиці через відсутність єдиної позиції щодо віднесення довкілля до різних об'єктів міжнародно-правової охорони: цивільний об'єкт, майно, самостійний об'єкт правової охорони «довкілля». Сподіваємося, практика МКС дозволить дійти консенсусу щодо правового статусу довкілля в міжнародному праві.

Водночас, варто зазначити, що МКС жодного разу не притягнув до відповідальності за воєнні злочини, що мали наслідком завдання шкоди довкіллю. У свою чергу, інші існуючі міжнародні інституції, зокрема такі як Міжнародний Суд ООН, спеціальні комісії чи комітети ООН не наділені повноваженнями щодо притягнення фізичних осіб до міжнародно-правової відповідальності за вчинення воєнних злочинів, порушень норм міжнародного гуманітарного права, що створює певний правовий вакуум в цій частині.

Окрім того, практика демонструє відсутність у Міжнародного кримінального суду та інших міжнародних органів правосуддя матеріально-технічних та професійних людських ресурсів для дослідження наслідків впливу вчинення міжнародних воєнних злочинів, порушення міжнародного гуманітарного права на довкілля в рамках досудового слідства. Адже для того, аби належно фіксувати факти впливу війни на довкілля необхідно діяти швидко та вчасно, залучати експертів (ботаніків, зоологів, біологів тощо), проводити лабораторні дослідження та експертизи. Зачасту ресурсів воюючої держави недостатньо для належної фіксації шкоди довкіллю. Сприяти залученню таких експертів та ресурсів могла б міжнародна співпраця.

Втім, процес розслідування справ про впливи війни на довкілля в України демонструє недостатність міжурядової співпраці, співпраці між урядами та міжнародними органами правосуддя в частині проведення дослідження наслідків впливу війни на довкілля, розслідування діянь, що полягають у завданні катастрофічної шкоди довкіллю. Аналогічна ситуація й із відсутністю дієвих інструментів притягнення фізичних осіб та держав до міжнародно-правової відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права.

Поєднання міжнародних і національних механізмів правової відповідальності за шкоду довкіллю під час військових конфліктів уможливлює формування комплексного підходу до подолання екологічних наслідків. Принцип «забруднювач платить», що закріплений у багатьох міжнародних угодах, вимагає від забруднювачів компенсації за шкоду, завдану навколишньому середовищу, незалежно від причин чи типу збитків. Важливість його реалізації полягає у стимулюванні екологічної відповідальності, що дозволяє зменшити вплив людської діяльності на природу та забезпечити стале майбутнє для наступних поколінь.

Висновки. Отже, проблема охорони довкілля під час збройних конфліктів є складною, оскільки не знайшла належного регулювання в міжнародному праві, багаторівневою, так як потребує її вирішення в глобальному, регіональному та локальному вимірах, комплексною – з позицій поєднання поточних і майбутніх наслідків нанесеної шкоди і актуальною – з огляду на перманентність збройних конфліктів, їх динаміку та масштабність.

Тому міжнародно-правова відповідальність суб'єктів міжнародного права за спричинення шкоди довкіллю набуває, з огляду на глобальний рівень міжнародної екологічної безпеки, екзистенційного значення. Сучасне міжнародне право не гарантує належного захисту довкілля у період збройних конфліктів, проте лише шляхом прийняття імперативних норм, відхилення від яких не допускається, через визначення санкцій за їх порушення та встановлення юридичних механізмів відшкодування збитків, уможливить притягнення винних до відповідальності.

Необхідність дотримання Україною міжнародних актів, спрямованих на охорону довкілля під час воєнних дій, є маркером визнання нею верховенства міжнародного права за будь-яких обставин. Тому з метою дотримання норм національного законодавства та притягнення винних до юридичної відповідальності здійснюється фіксація порушень дії його норм та оцінка завданих довкіллю збитків.

Спільними зусиллями міжнародної спільноти та українських правотворців вдається рухатися в руслі визнання екоциду міжнародним злочином. Водночас остаточне рішення – закріплення його в Римському статуті Міжнародного кримінального суду – ще попереду. Вважаємо, що доповнення Римського статуту новим видом міжнародного злочину заповнило б існуючу серйозну правову прогалину, яка б дозволила захистити «спільний дім людства».

Список використаних джерел:

1. Декларація конференції ООН з проблем охорони навколишнього середовища. URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declarathenv.shtml (дата звернення : 01.12.2024)

2. Всесвітня хартія природи. URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/charter_for_nature.shtml (дата звернення : 01.12.2024)

3. Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку, прийнята на конференції ООН в Ріо-де-Жанейро 14 червня 1992 року. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_455 (дата звернення: 01.12.2024)

4. Конвенція про заборо́ну військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на приро́дне середовище. URL : https://ips.ligazakon.net/document/MU77K02U (дата звернення: 01.12.2024)

5. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266#Text (дата звернення: 01.12.2024).

6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року,що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 01.12.2024)

7. Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення,застосування хімічної зброї та про її знищення. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_182#Text (дата звернення: 01.12.2024)

8. Охорона навколишнього середовища в періоди збройних конфліктів. URL : https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/028/46/img/nr002846.pdf (дата звернення: 01.12.2024)

9. Проведення Міжнародного дня запобігання експлуатації навколишнього середовища під час війни та збройних конфліктів. URL : https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n01/475/26/pdf/n0147526.pdf (дата звернення: 01.12.2024)

10. Загальне і повне роззброєння. URL : https://documents.un.org/doc/resolution/gen/n96/760/65/img/n9676065.pdf (дата звернення: 10.12.2024)

11. Захист довкілля в районах, уражених збройними конфліктами. URL : https://documents.un.org/doc/undoc/gen/k16/072/54/pdf/k1607254.pdf (дата звернення: 10.12.2024)

12. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року. URL : https://unctad.org/system/files/official-document/ares70d1_ru.pdf (дата звернення: 10.12.2024)

13. Сприяння здійсненню правового захисту і забезпеченню компенсації збитків у зв'язку з агресією проти України. URL : https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n22/693/60/pdf/n2269360.pdf (дата звернення: 10.12.2024)

14. Керівні принципи щодо захисту природного середовища під час збройного конфлікту. URL : https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2023/02/IHL-Guidelines_environment_ua.pdf (дата звернення: 10.12.2024)

15. Environmental impact of armed conflicts. Resolution 2477 (2023). URL : https://pace.coe.int/en/files/31600/html (дата звернення: 10.12.2024)

16. Environmental impact of armed conflicts. URL : https://pace.coe.int/en/files/31460/compendium?fbclid=IwAR1mlU6DcvXZ_hOu9EeIRQqUkCh3j9EK36e5lR5vsjMAnSZtFfLArc-sGcU (дата звернення: 17.12.2024)

17. Наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 р. № 164 “Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text (дата звернення: 17.12.2024)

18. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України. URL : https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text (дата звернення: 17.12.2024)

19. Ще один крок до розмінування деокупованих територій. Національний інститут стратегічних досліджень. Офіційний сайт. URL : https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/shche-odyn-krok-do-rozminuvannya-deokupovanykh-terytoriy (дата звернення : 17.12.2024)

20. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів. Офіційний сайт. URL : https://mepr.gov.ua/6-lystopada-u-shtab-kvartyri-oon-vidbuvsya-zahid-na-temu-bezpeka-dovkillya-v-umovah-vijny-i-zbrojnogo-konfliktu/ (дата звернення: 17.12.2024)

21. Українські парламентарі виступили на COP29 та закликали світ допомогти зупинити російський екоцид. Верховна Рада України. Офційний сайт. URL : https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/255475.html (дата звернення : 17.12.2024)

22. Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 17.12.2024)

УДК 349.6
DOI https://doi.org/10.37687/2413-7189.2024.3-4.9

Марич Х. М.,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри цивільного права та процесу
Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: 0000-0003-0088-980X

ОХОРОНА ДИКОЇ ФЛОРИ І ФАУНИ: ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ТА ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

PROTECTION OF WILD FLORA AND FAUNA: EUROPEAN STANDARDS AND LEGISLATION OF UKRAINE

Стаття присвячена дослідженню сучасного стану та перспектив імплементації у національне законодавство нормативних положень Європейського Союзу у сфері охорони дикої флори і фауни.

Чинне вітчизняне законодавство у сфері охорони дикої флори і фауни утворюють численні закони, а також нормативні акти підзаконного характеру. При цьому, важливою частиною законодавчого регулювання охорони дикої флори і фауни є міжнародні угоди до яких приєдналась Україна. Так, ратифікувавши Бернську конвенцію, Україна зобов'язалась впровадити Смарагдову мережу, призначену для збереження видів та оселищ, які потребують охорони на загальноєвропейському рівні. Крім того, з огляду на євроінтеграційний курс нашої держави, важливості набуває імплементація у національному законодавстві положень Директив ЄС у сфері охорони дикої флори і фауни, зокрема Директиви Європейського Парламенту і Ради № 2009/147/ЄС від 30 листопада 2009 року «Про захист диких птахів» (Пташина Директива) та Директиви Європейського Парламенту і Ради № 92/43/ЄС від 21 травня 1992 року «Про збереження природного середовища існування, дикої флори та фауни, зі змінами і доповненнями, внесеними Директивами №№ 97/62/ЄС, 2006/105/ЄС та Регламентом (ЄС) № 1882/2003» (Оселищна Директива).

Важливим напрямом у сфері охорони дикої флори і фауни, що потребує врегулювання та розробки відповідних механізмів впровадження залишається мережева охорона довкілля.

В Україні основними формами охорони природи, яка поєднує охорону території зі збереженням дикої флори і фауни є: природно-заповідний фонд України; екологічна мережа України. А в контексті міжнародних зобов'язань та євроінтеграційних перспектив нашої держави: Смарагдова мережа; мережа Natura 2000.

Подальший розвиток відповідного національного законодавства повинен бути спрямований на забезпечення природоохоронного статусу різних видів дикої флори і фауни та місць їх зростання, оселення, шляхів міграції тощо. А це своєю чергою вимагає зміни моделі охорони, а саме з «територіальної охорони»/«охорони території» на «охорону оселищ та видів дикої флори і фауни».

Ключові слова: *флора, фауна, біорізноманіття, оселище, довкілля, директиви, стандарти.*

The article is devoted to the study of the current state and prospects of implementation into national legislation of the regulatory provisions of the European Union in the field of protection of wild flora and fauna.

Current domestic legislation in the field of protection of wild flora and fauna forms many laws and by-laws. At the same time, an important part of the legislative regulation of the protection of wild flora and fauna is the international agreements to which Ukraine has joined. Having ratified the Berne Convention, Ukraine undertook to implement the Emerald Network, intended for the preservation of species and habitats that require protection at the pan-European level. In addition, in view of the European integration course of our country, the implementation of the provisions of the EU Directives in the field of protection of wild flora and fauna in national legislation is gaining importance, in particular Directive 2009/147/EC of the European Parliament and of the Council of 30 November 2009 on the conservation of wild birds (Birds Directive) and Council Directive 92/43/EEC of 21 May 1992 on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora as amended by Directives 97/62/EC, 2006/105/EC and Regulation (EC) 1882/2003 (Habitats Directive).

Network protection of the environment remains an important direction in the field of protection of wild flora and fauna, which requires regulation and the development of appropriate implementation mechanisms.

In Ukraine, the main forms of nature protection, which combines the protection of the territory with the preservation of wild flora and fauna, are: the Nature Reserve Fund of Ukraine; ecological network of Ukraine. And in the context of international obligations and European integration prospects of our country: the Emerald network; the Natura 2000 network.

The further development of the relevant national legislation should be aimed at ensuring the nature conservation status of various species of wild flora and fauna and their places of growth, settlement, migration routes, etc. And this,

in turn, requires a change in the model of protection, namely from «territorial protection» to «protection of habitats and species of wild flora and fauna».

Key words: *flora, fauna, biodiversity, habitat, environment, directives, standards.*

Постановка проблеми. Забезпечення сприятливого для людини довкілля неможливо досягти без збереження дикої флори та фауни. Проте, саме людська діяльність призводить до зменшення чисельності та до безповоротної втрати різних видів дикої флори і фауни та руйнування оселищ їх існування. Необхідність збереження дикої флори і фауни, на всіх рівнях – видовому, популяційному, ценотичному, екосистемному – вимагає впровадження таких механізмів, що спрямовані на охорону видів і оселищ. При цьому, охорона та захист оселищ є однією з передумов збереження дикої флори і фауни.

Охорона дикої флори та фауни, а також оселищ – важливе завдання для кожної держави та спільна справа для всього людства. Така охорона вимагає співробітництва між державами, а також сприяння такому співробітництву. Важливою складовою міжнародного механізму охорони та захисту дикої флори і фауни є міжнародні угоди до яких приєдналась і наша держава, зокрема Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі, Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення, Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів, Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин тощо. На збереження та охорону різних видів дикої флори і фауни спрямовані також і директиви ЄС у сфері охорони природи, положення яких Україна взяла на себе зобов'язання імплементувати.

Аналіз дослідження проблеми. Питання адаптації екологічного законодавства України до відповідних нормативних положень ЄС досліджували, такі науковці, як: В. Андрейцев, Г. Анісімова, А. Гетьман, І. Каракаш, В. Костицький, М. Краснова, Н. Малишева, А. Соколова та інші.

Метою статті є аналіз сучасного стану та перспектив імплементації положень Директив ЄС у сфері охорони та захисту дикої флори і фауни.

Виклад основного матеріалу. Згідно з Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (ратифікована Законом України від 16 вересня 2014 р.) [13], Україна взяла на себе зобов'язання поступово наблизити своє законодавство до законодавства ЄС у сфері охорони природи, а саме:

Директиви Європейського Парламенту і Ради № 2009/147/ЄС від 30 листопада 2009 року «Про захист диких птахів» (Пташина Директива) [7];

Директиви Європейського Парламенту і Ради № 92/43/ЄС від 21 травня 1992 року «Про збереження природного середовища існування, дикої флори та фауни, зі змінами і доповненнями, внесеними Директивами №№ 97/62/ЄС, 2006/105/ЄС та Регламентом (ЄС) № 1882/2003» (Оселищна Директива) [8].

До актів ЄС, що спрямовані на охорону та захист дикої флори і фауни належать, зокрема:

Директива Ради № 1999/22/ЕС від 29 березня 1999 року щодо утримання диких тварин у зоопарках [15], яка передбачає захист дикої фауни та збереження біорізноманіття шляхом забезпечення прийняття державами-членами заходів щодо ліцензування та інспектування зоопарків у Співтоваристві, тим самим посилюючи роль зоопарків у збереженні біорізноманіття;

Директива Європейського Парламенту і Ради № 2010/63/ЄС від 22 вересня 2010 року про захист тварин, які використовуються в наукових цілях [17], передбачає, що тварини, взяті з дикої природи, не повинні використовуватися в процедурах. Однак, є винятки на основі наукового обґрунтування того, що мета процедури не може бути досягнута шляхом використання тварини, яка була виведена для використання в процедурах. При цьому, відлов тварин у дикій природі повинен здійснюватися лише компетентними особами з використанням методів, які не завдають тваринам болю, страждань, страждань або тривалої шкоди, яких можна уникнути;

Регламент Ради (ЄС) № 338/97 від 9 грудня 1996 року про захист видів дикої флори та фауни шляхом регулювання торгівлі ними [16], має на меті охорону видів дикої флори та фауни, гарантування їх збереження шляхом регулювання торгівлею ними;

Регламент (ЄС) Європейського Парламенту та Ради № 1143/2014 від 22 жовтня 2014 року про попередження та управління інтродукцією та поширенням інвазійних чужорідних видів [18], має на меті запобігання, мінімізацію та пом'якшення негативних наслідків для біорізноманіття в результаті інтродукції та поширення в Європейському Союзі інвазійних чужорідних видів.

Правовою основою сфери охорони природи ЄС є Пташина та Оселищна Директиви.

Згідно з Додатком XXX до Угоди [13], Україна має впровадити у своє законодавство положення:

Директиви № 2009/147/ЄС про захист диких птахів, зокрема прийняття національного законодавства та визначення уповноваженого органу (органів); оцінка видів птахів, для яких необхідно запровадження спеціальних заходів збереження, та видів регулярної міграції; визначення та позначення спеціальних зон захисту різних видів птахів (ст. 4.1); запровадження зберігаючих захисних заходів для захисту мігруючих видів (ст. 4.2); встановлення загальної системи захисту всіх видів диких птахів

зі спеціальною підкатегорією птахів, на які ведеться полювання та заборони певних видів ловлі/забою птахів (статті 5, 6, 7, 8, 9(1) та 9.2);

Директиви № 92/43/ЄС про збереження природного середовища існування, дикої флори та фауни, зі змінами і доповненнями, внесеними Директивами №№ 97/62/ЄС, 2006/105/ЄС та Регламентом (ЄС) № 1882/2003, зокрема прийняття національного законодавства та визначення уповноваженого органу (органів); підготовка реєстру місць, призначення цих місць та встановлення пріоритетів управління ними (включаючи завершення реєстру потенційних територій Смарагдової мережі та впровадження захисних заходів та заходів управління ними) (ст. 4); запровадження заходів, необхідних для збереження таких місць (ст. 6); встановлення системи моніторингу природоохоронного статусу оселищ та видів (ст. 11); встановлення суворого режиму захисту видів, зазначених у Додатку IV, які стосуються України (ст. 12); встановлення механізму стимулювання освіти та надання/розповсюдження загальної інформації населенню (ст. 22).

За оцінками експертів стан національного законодавства на момент підписання Угоди мав високий ступінь відповідності вимогам Пташиної директиви, а вимогам Оселищної директиви – середній [14].

Так, вітчизняне законодавство, що містить норми спрямовані на охорону видів та оселищ утворюють різні закони та підзаконні акти. Зокрема, базовими є довкіллєві закони України «Про рослинний світ» [10], «Про тваринний світ» [11], «Про Червону книгу України» [12], «Про природно-заповідний фонд України» [9], «Про екологічну мережу України» [5] тощо.

Крім того, норми природоохоронного характеру закріплені і в інших законах, наприклад згідно з Законом України «Про захист тварин від жорстокого поводження» [6] забороняється розорювання або в інший спосіб пошкодження, ліквідація природних місць мешкання диких тварин (нір, барлогів, гнізд тощо).

Кримінальним кодексом України [2] та Кодексом України про адміністративні правопорушення [1] встановлено відповідальність за порушення правил полювання, зокрема (полювання без належного дозволу, в заборонених місцях, у заборонений час, забороненими знаряддями або способами, на заборонених для добування тварин тощо (ст. 248 ККУ «Незаконне полювання») та (ст. 85 КУпАП «Порушення правил використання об'єктів тваринного світу»).

Визначено процедуру створення охоронних зон для збереження біорізноманіття у лісах та режим ведення лісового господарства в межах таких охоронних зон у Порядку створення охоронних зон для збереження біорізноманіття у лісах [3], а також процедуру створення охоронних зон для збереження об'єктів Червоної книги України та режим охорони в межах таких охоронних зон у Порядку створення охоронних зон для збереження об'єктів Червоної книги України [4], які затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 12.05.2023 р. № 499.

Однак, попри різноманітність законодавства України у сфері охорони дикої флори і фауни, важливим напрямом, що потребує подальшого врегулювання та розробки відповідних механізмів впровадження залишається мережева охорона довкілля.

При цьому, в Україні основними формами охорони природи, яка поєднує охорону території зі збереженням дикої флори і фауни є:

природно-заповідний фонд України;

екологічна мережа України (яка включає території та об'єкти природно-заповідного фонду та інші території, які мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища і відповідно до законів та міжнародних зобов'язань України підлягають особливій охороні).

А з огляду на міжнародні зобов'язання та євроінтеграційні перспективи нашої держави:

Смарагдова мережа (в рамках Конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (Бернської конвенції);

мережа Natura 2000.

Так, ратифікувавши Бернську конвенцію, Україна зобов'язалась впровадити Смарагдову мережу, призначену для збереження видів та оселищ, які потребують охорони на загальноєвропейському рівні. Відповідно створення Смарагдової мережі є і частиною євроінтеграційного процесу нашої держави. При цьому процедура створення Смарагдової мережі вимагає належного законодавчого врегулювання. З цією метою розроблено і зареєстровано у Верховній Раді відповідний законопроєкт, що стане предметом подальших наукових досліджень.

Висновки. Таким чином, для багатьох видів дикої флори і фауни існує загроза швидкого скорочення чи втрати, що обумовлена зокрема урбанізацією, кліматичними змінами, несталим сільським та лісовим господарствами тощо. Тому важливим є забезпечення природоохоронного статусу видів дикої флори і фауни та оселищ. А розвиток відповідного вітчизняного законодавства має базуватись саме на оселищній концепції збереження біорізноманіття, адже втрата оселищ, призводить до скорочення різноманіття багатьох видів. Своєю чергою це вимагає зміни моделі охорони, а саме з «територіальної охорони»/«охорони території» на «охорону оселищ та видів дикої флори і фауни».

При цьому, створення та забезпечення належного функціонування мережі охорони місць оселення та зростання видів дикої флори і фауни, шляхів міграції неможливе зокрема без:

організації системи управління (від визначення відповідального органу з конкретними

повноваженнями до розроблення управлінських менеджмент-планів для територій з конкретними планами заходів для кожного виду дикої флори і фауни та оселища);

фінансового забезпечення (як за рахунок бюджетних коштів, так і інших джерел, не заборонених законом, наприклад за рахунок грантів, міжнародної допомоги тощо);

проведення інформаційно-просвітницьких кампаній та конструктивного діалогу, особливо із негативно налаштованими місцевим населенням, землевласниками, землекористувачами, господарюючими суб'єктами та іншими;

організації моніторингу та контролю забезпечення природоохоронного статусу оселищ та видів дикої флори і фауни.

Список використаних джерел:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text.

2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

3. Порядок створення охоронних зон для збереження біорізноманіття у лісах: постанова Кабінету Міністрів України від 12 травня 2023 року № 499. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/499-2023-п#Text.

4. Порядок створення охоронних зон для збереження об'єктів Червоної книги України: постанова Кабінету Міністрів України від 12 травня 2023 року № 499. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/499-2023-п#Text.

5. Про екологічну мережу України: закон України від 24 червня 2004 року № 1864-IV. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1864-15#Text.

6. Про захист тварин від жорстокого поводження: закон України від 21 лютого 2006 року № 3447-IV. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15#Text.

7. Про збереження диких птахів: Директива Європейського Парламенту і Ради 2009/147/ЄС від 30 листопада 2009 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-09#Text.

8. Про збереження природних оселищ та дикої фауни і флори: Директива Європейського Парламенту і Ради 92/43/ЄС від 21 травня 1992 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987_004-92#Text.

9. Про природно-заповідний фонд України: закон України від 16 червня 1992 року № 2456-XII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text.

10. Про рослинний світ: закон України від 9 квітня 1999 року № 591-XIV. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-14#Text.

11. Про тваринний світ: закон України від 13 грудня 2001 року № 2894-III. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text.

12. Про Червону книгу України: закон України від 7 лютого 2002 року № 3055-III. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3055-14#Text.

13. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : ратифіковано Законом від 16 вересня 2014 року. № 1678-VII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n2277.

14. Українське законодавство адаптують до європейських директив із захисту флори та фауни. https://ecolog-ua.com/news/ukrayinske-zakonodavstvo-adaptuyut-do-yevropeyskyh-dyrektyv-iz-zahystu-flory-ta-fauny.

15. Council Directive 1999/22/EC of 29 March 1999 relating to the keeping of wild animals in zoos. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31999L0022.

16. Council Regulation (EC) № 338/97 of 9 December 1996 on the protection of species of wild fauna and flora by regulating trade therein. https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/1997/338.

17. Directive 2010/63/EU of the European Parliament and of the Council of 22 September 2010 on the protection of animals used for scientific purposes. https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2010/63/oj.

18. Regulation (EU) № 1143/2014 of the European Parliament and of the Council of 22 October 2014 on the prevention and management of the introduction and spread of invasive alien species. https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2014/1143.

УДК 349.6
DOI https://doi.org/10.37687/2413-7189.2024.3-4.10

Паламарчук А. І.,
асистент кафедри публічного права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
ORCID: 0009-0001-6342-5175

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЕКОЛОГІЧНУ БЕЗПЕКУ

INTERNATIONAL LEGAL REGULATIONS ENSURING THE LAW OF ENVIRONMENTAL SAFETY

В статті досліджується міжнародно-правова регламентація забезпечення права екологічної безпеки, а також характер конституційного закріплення. Проаналізовано підходи щодо сутності змісту міжнародно-правового механізму захисту екологічних прав суб'єктів. Утвердження екологічної безпеки як умови реалізації її екологічної політики визначається як основа формування нової моделі держави, яку ми називаємо екологічною державою. У роботі підтримується наукова ідея про необхідність дотримання на міжнародному рівні заходи забезпечення екологічної безпеки, оскільки основними об'єктами права екологічної безпеки є навколишнє природне середовище та його стан. У науковій статті особливе ретельне закріплення знайшло своє відображення в таких документах Декларація Конференції Організації Об'єднаних Націй (1972 р.), Конвенція Монтего-Бей (від 10 грудня 1982) Декларація Ріо-де-Жанейро (1992 р.), Ріо+ 20. Майбутнє, якого ми прагнемо (2012) в якому підтверджується необхідність дотримання Йоганнесбурзької декларації (2002 р.) тощо. Екологічна складова частина прав людини на екологічно безпечне середовище є необхідною умовою забезпечення екологічних прав людини, а саме: право на чисту та безпечну питну воду, достатній життєвий рівень, на здорове, безпечне навколишнє середовище, найвищий досяжний рівень фізичного здоров'я, здорове та збалансоване харчування, право на отримання та доступ до інформації про стан навколишнього середовища та ін. Відповідне дотримання основоположних прав і свобод людини, гарантоване у положеннях міжнародних угод, як Загальна декларації прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про політичні і громадянські права (1966 р.). Відповідно до зазначеної проблематики було вироблено відповідні висновки та рекомендації.

Ключові слова: *права людини, право екологічної безпеки, екологічне право, безпека, екологія, здоров'я, міжнародне право, навколишнє середовище.*

The article explores the international legal regulation of ensuring the right to environmental security, as well as the nature of its constitutional entrenchment. The approaches to understanding the essence of the international legal mechanism for protecting environmental rights of individuals are analyzed. The establishment of environmental security as a prerequisite for the implementation of environmental policy is regarded as the foundation for forming a new state model, referred to as the environmental state. The paper supports the scientific notion of the necessity for adhering to international measures to ensure environmental security, as the primary objects of environmental security law are the natural environment and its condition. The scientific article highlights the significant role of certain documents, including the United Nations Conference Declaration (1972), the Montego Bay Convention (December 10, 1982), the Rio de Janeiro Declaration (1992), and Rio+20: The Future We Want (2012), which reaffirms the need to follow the Johannesburg Declaration (2002). The environmental component of human rights to an ecologically safe environment is deemed an essential condition for the protection of environmental human rights, including the right to clean and safe drinking water, an adequate standard of living, a healthy and safe environment, the highest attainable standard of physical health, a healthy and balanced diet, and the right to receive and access information on the state of the environment, among others. The adherence to fundamental human rights and freedoms, guaranteed by provisions of international agreements such as the Universal Declaration of Human Rights (1948) and the International Covenant on Civil and Political Rights (1966), is also emphasized. Based on this issue, corresponding conclusions and recommendations have been formulated.

Key words: *environmental safety law, environmental law, safety, ecology, health, international law, environment, human rights.*

Постановка проблеми. Міжнародно-правове регулювання екологічної безпеки стає пріоритетом у структурі управління національною безпекою країни. Забезпечення високого рівня та якості життя громадян неможливе без урахування особливостей поточного стану еколого-правового розвитку держави, а також пріоритетів збереження рівня екологічної безпеки держави. Саме національна екологічна політика та міжнародно-правовий механізм забезпечення захисту екологічних прав сприяє формуванню сприятливих умов для діяльності суспільства в цілому, що безпосередньо впливає на загальний рівень якості життя громадян та рівень людського життя зокрема.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню питання забезпечення екологічної безпеки, міжнародно-правового механізму захисту екологічної безпеки та охорони екологічних прав присвячено праці вчених, а саме: А. Грубінко, А. Дмитрієва, А. Крубінко, А. Кучер, А. Кучер, А. Місінкевіч, Л. Васельчук, В. Андрейцев, В. Геєць, В. Курзова, В. Мартинюк, В. Франчук, В.Ортинський, Г. Балюк, Г. Балюк, Г. Козаченко, Є. Рудніченко, З. Варналій, З. Живко, І. Мігус, І. Мойсеєнко, І. Ревак, М. Єрмошенко, М. Копитко, М. Медведєвої, М. Флейчук, М. Хілько, Н. Шупрудько О. Власюк, О. Голіченкова, О. Задорожнього, О. Шомпол, О. Тарнавського, С. Мельник, Ю. Турлова, Ю. Шемшученко, Я. Пушак, Я. Піцур, та інші.

Мета статті. Метою написання наукової статті є аналіз стану впровадження та практичної реалізації міжнародно-правового механізму в забезпечення екологічної безпеки та контексті стимулювання соціально-економічного розвитку держави. Для досягнення поставленої мети в процесі дослідження сформовано важливі наукові та практичні завдання, а саме:

1) проаналізувати положення міжнародно-правових актів щодо регламентації екологічної безпеки;

2) визначити механізм забезпечення права на екологічну безпеку;

3) зробити відповідні висновки та рекомендації.

Виклад основного матеріалу.« Станом на сьогодні_екологічне законодавство України приділяє особливу увагу міжнародно-правовому забезпеченню права екологічної безпеки в цілому та механізму захисту екологічних прав. Держава гарантує та забезпечує охорону навколишнього природного середовища-як важливої передумови життя та здоров'я людини шляхом охорони навколишнього природного середовища, захисту людей від негативного екологічного впливу шляхом досягнення гармонійної взаємодії особи, суспільства та природи в цілому його раціонального використання та відтворення природних ресурсів. Відносини у сфері охорони навколишнього природного середовища регулюються відповідним законодавством України та міжнародними-правовими договорами. Згідно з положеннями Конституції України держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом»[1, ст. 13].

З другої половини XX ст. міжнародне співтовариство у галузі екології визнало необхідність першочергового реагування на екологічні проблеми за допомогою методів, спрямованих на забезпечення права екологічної безпеки. Хотілось б зазначити, що у цьому контексті відбулася швидка еволюція міжнародного екологічного права, яка поділяється на два основні етапи, а саме:

1. Перший етап розпочався з Стокгольмської конференції, що передувало створенню Стокгольмської декларації, яка містить в собі 26 принципів з охорони та збереження довкілля;

2. Другий етап розпочатий Конференцією ООН з навколишнього середовища та розвитку в Ріо-де-Жанейро, що передувало створенню Декларації Ріо-де-Жанейро з проблем охорони навколишнього природного середовища, який містив в собі 27 принципів охорони довкілля.

На мою думку, Стокгольмська конференція 1972 р. стала фундаментом у відокремленні екологічних прав людини у самостійну групу правових норм, під час якої питання захисту навколишнього природного середовища було розглянуто крізь призму прав людини.«У преамбулі Стокгольмської декларації ООН, узгодженої за підсумками конференції визначено, що її прийняття було обумовлено необхідністю встановлення загального підходу та принципів, які надихнуть народи світу та будуть слугувати їм керівництвом у справі про збереження та поліпшення навколишнього середовища. В контексті Декларації керівний принцип полягає в тому, що суспільство досягло значного ступеню техногенного розвитку, який здатний змінювати навколишнє природне середовище, тим самим надаючи можливість користуватися благами екологічно правового розвитку, але водночас може завдати шкоди всьому навколишньому середовищу і тому повинен бути знайдений баланс між забезпеченням власних суб'єктивних потреб та раціональним використанням природних ресурсів й оточуючого навколишнього природного середовища»[6].«Декларація стала базисом міжнародно-правового захисту екологічних прав з спеціального закріплення власне екологічних прав, а саме права на життя у сприятливому середовищі» [4]. З тексту Декларації ООН можна зробити висновок, що саме право на життя у сприятливому навколишньому природному середовищі є основоположним правом людини, як і право на життя, свободу та рівність.

Принципи Конференції ООН знайшли своє відображення в інших міжнародно-правових актах, а саме:

1) резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Про історичну відповідальність держав за забезпечення природи Землі для теперішнього і майбутніх поколінь» (1975 р.);

2) Декларації конференції ООН по навколишньому середовищу і розвитку, яка відбулась в 1992 р. в Ріо-де-Жанейро, закріплене право громадян на здорове і плідне життя в гармонії з природою (1979 р.);

3) заключному акті наради з питань безпеки та співробітництва у Європі (1975 р.);

4) Конвенції про транскордонне забруднення на великі відстані (1979 р.);

«Принцип 21 Стокгольмської декларації, з метою пом'якшення абсолютної свободи експлуатації природних ресурсів, встановлює, що держави повинні відповідно до Статуту ООН і загального міжнародного права «дотримуватись права на експлуатацію своїх ресурсів відповідно до своєї екологічної політики» та «обов'язок забезпечити, щоб діяльність здійснювалася в межах їх юрисдикції або під їх контролем, що не завдають шкоди навколишньому природному середовищу інших держав або на територіях за межами національної юрисдикції». Декларація також визначає різну відповідальність країн, що розвиваються та порівняно розвиненими країнами, щодо захисту навколишнього природного середовища, яка буде підтверджена як Основний принцип сталого розвитку в Декларації Ріо 1992 року» [6].

«Після Стокгольмської конференції було створено перший міжнародний орган зі спеціальними повноваженнями в екологічному секторі. Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) створена у 1972 році після Стокгольмської конференції ООН з навколишнього середовища. ЮНЕП є основним органом ООН в сфері охорони навколишнього середовища, який покликаний забезпечувати керівництво і сприяти співробітництву в інтересах навколишнього середовища шляхом стимулювання діяльності, інформування та надання допомоги з метою покращення якості життя. Ця діяльність ЮНЕП набула особливого значення, сприяючи збагаченню переліку розглянутих екологічних договорів» [7].

Міжнародні організації сприяють переговорам та нормативному регулюванню на міжнародно-правовому рівні щодо укладення екологічних конвенцій в сектори їх компетенцій задля захисту екологічних прав, а саме:

1. Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ), яке відповідало за укладення двох Віденських конвенцій від 26 вересня 1986 року після аварії на Чорнобильській АЕС щодо раннього оповіщення про загрозу та допомогу у випадках ядерної або радіологічної аварії.

2. Конвенція Монтего-Бей від 10 грудня 1982 року, яка містить спеціальні правила щодо захисту морського середовища, тоді як документи щодо охоронюваних територій консолідовані, що покладає тягар на держави обов'язок встановлювати на своїх територіях заходи, що спрямовані на збереження екосистем, видів фауни і флори та біологічного різноманіття.

«Принцип 1 Декларації Ріо-де-Жанейро охоплює антропоцентричну концепцію, зазначаючи, що люди знаходяться в центрі проблем сталого розвитку та мають право на здорове та продуктивне життя в гармонії. Однак право на довкілля, як основне право людини прямо не закріплено. Це є доказом труднощів, які все ще існують на універсальному рівні у поєднанні навколишнього природного середовища з екологічними правами людини та громадянина, тоді як більш прямі прояви цього з'єднання можна отримати в регіональних системах. Декларація Ріо-де-Жанейро містить деякі принципи, що стосуються інструментів захисту екологічно-правової політики та процедурного характеру, що вже використовуються в міжнародних конвенціях та внутрішніх правилах, представниками яких виступають промислово розвинені держави. Деякі з цих принципів не обговорюються, якщо вони не відповідають дійсним звичаєвим нормам міжнародного права» [2].

Незначна кількість справ у Європейському суді з прав людини пояснюється тим, що право людини на безпечне довкілля не закріплене в Європейській конвенції про захист прав і основоположних свобод. Європейський суд з прав людини визнав, що погіршення стану навколишнього середовища може завадити людині насолоджуватися своїм домом і перешкоджати праву на приватне та сімейне життя. Що стосується, наприклад, погіршення здоров'я, то важко вирізнити вплив екологічних ризиків від впливу інших відповідних факторів, таких як вік, професія або особистий спосіб життя. «У справі «Дубецька та інші проти України» Європейський суд встановив порушення ст. 8 Конвенції в зв'язку з тим, що держава не надала належного пояснення невжиття протягом більш ніж двадцяти років заходів для переселення заявників або вирішення їх ситуації іншим чином. Посилаючись на судову практику, зазначу, що ні стаття 8, ні будь-які інші положення Конвенції не гарантують права на охорону природного екологічного середовища як такого. Також жодного питання не виникне, якщо оскаржувана шкода є незначною у порівнянні з небезпекою навколишнього середовища, притаманною життю в кожному сучасному місті. Однак, може мати місце небезпідставна скарга за статтею 8 там, де екологічна небезпека досягає такого серйозного рівня, що призводить до суттєвого перешкоджання здатності заявника користуватися своїм житлом, мати приватне чи сімейне життя. Оцінка такого мінімального рівня є відносною і залежить від усіх обставин справи, таких як інтенсивність та тривалість шкідливого впливу та його фізичний чи психологічний вплив на здоров'я або якість життя особи. «Якість життя», в свою чергу є суб'єктивною характеристикою, яка важко піддається точному визначенню» [5].«Резолюція Генеральної Асамблеї ООН наголошує на постійному погіршенні навколишнього середовища, яке ставить під загрозу самі основи життя. При цьому всі люди мають право на життя в середовищі, сприятливому для їхнього здоров'я та благополуччя» [3].

Висновки. Підсумовуючи все вищесказане, можна зробити такі висновки, отже, захист права на екологічну безпеку має пріоритетне значення для суспільства, держави і людини. Право на безпечне

для життя та здоров'я довкілля є основою захисту екологічних прав громадян, на реалізацію якого спрямовані національні та міжнародно-правові механізми захисту. Загальною метою розвитку міжнародно-правового механізму забезпечення права на екологічну безпеку має бути оцінка та сприяння ефективності цього права та сприяння інтеграції політики навколишнього середовища та захисту через ефективні міжнародні угоди та інструменти, враховуючи як універсальні принципи, так і окремі потреби. Захист навколишнього середовища повинен бути спрямований на забезпечення майбутнього існування не тільки окремих територій, а людства в цілому. Для запобігання шкоди довкіллю необхідно створити більш дієву систему міжнародно-правового механізму захисту екологічних прав.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. Верховна Рада України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

2. Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку від 14.06.1992 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_455#Text

3. Екологізація сучасного суспільного життя в контексті подолання екологічних загроз і зміцнення екологічної безпеки / І.М. Синякевич, А.А. Головко, В.Р. Ковалишин, А.М. Польовський. Наукові праці Лісівничої академії наук України. 2015. Вип. 13. С. 180–186.

4. Екологічне право України: Підруч. / За ред. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги. Харків, 2005.

5. Справа «Дубецька та інші проти України», заява № 30499/03, рішення від 10 лютого 2011 року; (Case of Dubetska And Others V. Ukraine) Електронний ресурс: https://epl.org.ua/law-posts/sprava-dubetska-ta-inshi-proty-ukrayiny-styslyi-vyklad-ostatochnoho-rishennia/

6. Стокгольмська декларація // United Nations Audiovisual Library of International Law. 2012. URL: http://legal.un.org/avl/pdf/ha/dunche/dunche_ph_r.pdf.

7. Угода між Урядом України та Організацією Об'єднаних Націй про заснування Представництва Організації Об'єднаних Націй URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c36

УДК 343:341.48:343.37:356.168
DOI https://doi.org/10.37687/2413-7189.2024.3-4.11

Телефанко Б. М.,
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри права
Львівського національного університету ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С. З. Гжицького
ORCID: 0000-0002-4682-3622

ДИВЕРСІЯ ТА ЕКОЦИД: КРИТЕРІЇ РОЗМЕЖУВАННЯ

SUBVERSION AND ECOCIDE: CRITERIA FOR DEMARCATION

Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку згруповані в окремому розділі Кримінального кодексу України (далі КК України). Особливість цих кримінальних правопорушень полягає в цьому, що вони безпосередньо пов'язані з сучасним міжнародним кримінальним правом як галуззю міжнародного публічного права. Порушення правил екологічної безпеки з умислом на спричинення загибелі людей, їх масового захворювання, екологічного забруднення значних територій або інших тяжких наслідків може утворювати злочин проти основ національної безпеки (ст. 113 КК України).

Найтяжчим з кримінальних правопорушень проти безпеки людства є ст. 441 КК України «Екоцид» – особливо тяжкий злочин. Бо це є масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, що можуть спричинити екологічну катастрофу. Це має принципове значення для відмежування цього кримінального правопорушення від кримінального правопорушення диверсія ст. 113 КК України. Запровадження воєнного стану у зв'язку з повномасштабним вторгненням російської федерації на територію України призвело до потреби внести відповідні зміни до чинного законодавства, щоб належним чином відреагувати на виклики сучасності. 03 березня 2022 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану». Частину четверту статті 86 КК України доповнено словами «визнані винними у вчиненні державної зради, диверсії». Також нова редакція ст. 113 КК України передбачає максимальне покарання за диверсію в умовах воєнного стану у виді позбавлення волі строк п'ятнадцять років або довічне позбавлення волі з обов'язковою конфіскацією всього майна. Найбільша небезпека воєнного стану полягає в неможливості належним чином забезпечувати різними державними засобами найвищі соціальні цінності від посягань: людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку.

У міжнародному праві під екоцидом розуміється використання геофізичних, метеорологічних та інших засобів з метою зміни динаміки, складу чи структури Землі, включаючи її біосферу, літосферу, гідросферу та атмосферу, а також космічного простору, що може потягнути або потягло масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери, водних ресурсів або інші тяжкі наслідки. Поняття «екоцид» є актуальним у час воєнного стану в Україні, а тому характеризується недостатньою юридичною визначеністю. Розмежування вказаних діянь з методологічних позицій здійснено з використанням положення, що воно є зворотною стороною їх кваліфікації. При розмежуванні даних кримінальних правопорушень використано такі критерії, як характер співвідношення: норм, якими передбачені ці склади; спільних ознак цих складів; ознак, зміст яких у цих складах не співпадає. Розмежування екоциду і диверсії здійснено через співставлення їх родових та безпосередніх об'єктів, предметів, об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони. При цьому розглянуто як їх найбільш близькі суміжні ознаки, так і навпаки ті з них, що свідчать про суттєву розбіжність.

Ключові слова: *розмежування кримінальних правопорушень, екологічна безпека, екоцид, диверсія, родовий об'єкт, безпосередній об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона.*

Criminal offenses against peace, human security and international legal order are grouped in a separate section of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter the Criminal Code of Ukraine). The peculiarity of these criminal offenses is that they are directly related to modern international criminal law as a branch of international public law. Violation of the rules of environmental safety with the intention of causing the death of people, their mass illness, environmental pollution of large areas or other serious consequences can constitute a crime against the foundations of national security (Article 113 of the Criminal Code of Ukraine).

The most serious of the criminal offenses against the security of humanity is Art. 441 of the Criminal Code of Ukraine «Ecocide» is a particularly serious crime. Because this is the mass destruction of flora and fauna, poisoning of the atmosphere or water resources, which can cause an ecological disaster. This is of fundamental importance for distinguishing this criminal offense from the criminal offense of sabotage under Article 113 of the Criminal Code of Ukraine. The introduction of martial law in connection with the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine led to the need to make appropriate changes to the current legislation in order to properly respond to the challenges of modern times. On March 3, 2022, the Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal Code of Ukraine on

Strengthening Liability for Crimes Against the Basics of National Security of Ukraine under Martial Law" was adopted. The fourth part of Article 86 of the Criminal Code of Ukraine was supplemented with the words "found guilty of treason, sabotage." Also, the new edition of Art. 113 of the Criminal Code of Ukraine provides for the maximum punishment for sabotage under martial law in the form of imprisonment for a term of fifteen years or life imprisonment with mandatory confiscation of all property. The greatest danger of martial law lies in the impossibility of properly securing the highest social values from encroachment by various state means: a person, his life and health, honor and dignity, inviolability and security.

In international law, ecocide is understood as the use of geophysical, meteorological and other means with the aim of changing the dynamics, composition or structure of the Earth, including its biosphere, lithosphere, hydrosphere and atmosphere, as well as outer space, which can entail or has entailed the mass destruction of plant or animal life, poisoning of the atmosphere, water resources or other serious consequences. The concept of «ecocide» is relevant during the martial law in Ukraine, and therefore is characterized by insufficient legal certainty. Delimitation of the specified actions from methodological positions is carried out using the provision that it is the reverse side of their qualification. When distinguishing these criminal offenses, the following criteria were used, such as the nature of the relationship: the norms that provide for these compounds; common features of these compounds; signs, the meaning of which does not match in these syllables. The distinction between ecocide and sabotage is made by comparing their generic and immediate objects, subjects, objective side, subject and subjective side. At the same time, both their most closely related characteristics and, conversely, those of them that indicate a significant discrepancy are considered.

Key words: *delineation of criminal offenses, environmental security, ecocide, sabotage, generic object, direct object, objective side, subject, subjective side.*

До проблем розмежування екоциду із суміжними кримінальними правопорушеннями зверталися такі вчені, як М. Куцевич, В. Клименко, В Киричко, В. Тацій, Т. Тертиченко, М. Хавронюк та інші українські вчені. Але розмежування екоциду та диверсії пов'язане з нормами воєнного стану, тому воно залишається актуальним і потребує подальших досліджень. І власне мета статті полягає в аналізі та критеріях розмежування таких кримінальних правопорушень як диверсія, злочин проти основ національної безпеки України і екоцид, як один із злочинів проти людяності. Для розмежування екоциду та диверсії, спочатку необхідно провести кримінально-правове визначення цих діянь.

Згідно з Римським Статутом, Міжнародний кримінальний суд може розглядати питання, пов'язані з чотирма категоріями злочинів: геноцид, військові злочини, злочини проти людяності й злочини агресії. Усі вони стосуються виключно добробуту людей. Екоцид завдає шкоди не тільки людству, але й навколишньому середовищу. Його визнання, як 5-го найтяжчого злочину, пропонує новий, не людиноцентричний підхід, і ставить довкілля у центрі міжнародного права [1]. Сьогодні не існує правової основи для боротьби з екоцидом на міжнародному рівні. Відповідно, немає механізму притягнення до відповідальності корпоративних і державних осіб, які приймають злочинні для довкілля рішення, що спричинили розливи нафти, зникнення лісів, забруднення світового океану тощо. Включення екоциду в міжнародне право дозволить судове переслідування екологічних злочинців.

У Кримінальному кодексі України [2] в розділі XX "Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку" міститься стаття 441 "Екоцид", відповідно до якої кримінальна відповідальність настає за масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу. На сьогодні багато науковців та практиків пропонують визначити екоцид як злочин на рівні Римського статуту Міжнародного кримінального суду [3]. Адже, відповідно до Римського статуту, Міжнародний кримінальний суд має юрисдикцію лише щодо таких злочинів, як: злочин геноциду; злочини проти людяності; воєнні злочини; злочин агресії.

Екоцид у вітчизняній правовій літературі, зокрема Т. Садовою, розглядається як один зі злочинів проти людяності, що повинен бути переданий під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) як незаконні, спрямовані на навмисне порушення прав суб'єкта міжнародного права, що направлені на руйнування навколишнього природного середовища в цілому чи окремих його елементів і мають значні й тривалі наслідки, а також безпосередньо порушують міжнародні зобов'язання щодо заподіяння шкоди життєвим інтересам теперішньому та прийдешньому поколінню. Ключовим у цьому розумінні є міжнародна значущість руйнівних протизаконних цілеспрямованих дій, що мають міжнародний, міждержавний характер [4, с. 256].

В. Рибачек виокремлює такі характерні ознаки екоциду: факт того, що це міжнародний злочин екологічної спрямованості, який вчиняється з метою руйнування або спричинення шкоди довкіллю (чи його складовим елементам); не залежить від періоду військових дій, адже може здійснюватися й у мирний час; його наслідки мають серйозний і тривалий характер; свідомість суб'єкта його вчинення щодо шкідливості наслідків його дій; шкода завдається як довкіллю, так і тим об'єктам антропогенного походження, що пов'язані з безпекою життєдіяльності; пов'язане з порушенням міжнародних екологічних зобов'язань; шкода спричиняється значному обсягу територій та має стійкий характер; екологічна

катастрофа може стати наслідком довготривалого негативного впливу на довкілля [5, с. 85]. Ці ознаки фактично називають об'єктивну та суб'єктивну сторони, об'єкт і суб'єкт цієї протиправної поведінки суб'єкта публічних міжнародних правовідносин.

Диверсія (латинський) *diversio* – відхилення, відвернення), підривні дії (підпали, руйнування і т.п.), здійснювані спеціально підготовленими агентами або групами в мирний і військовий час на території якої-небудь держави або території, зайнятій противником, в цілях ослаблення його економічної і військової потужності, а також і морального стану [6]. Відповідно до частини першої статті 113 Кримінального кодексу України диверсія – це вчинення з метою ослаблення держави вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, а також вчинення з тією самою метою дій, спрямованих на радіоактивне забруднення, масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій [2].

Розмежування складів злочинів є запорукою правильної кримінально-правової кваліфікації з дотриманням усіх принципів та правил, забезпечує вірне тлумачення кримінально-правової норми. Незважаючи на те, що норми про розмежування не визначено у законодавстві, у юридичній літературі достатньо детально викладено теоретичні правила розмежування складів злочинів [7, с. 475–485]. Розмежування кримінальних правопорушень диверсія та екоцид варто здійснювати за такими об'єктивними елементами та їх ознаками, як об'єкт та об'єктивна сторона, а також суб'єктивними – суб'єкт та суб'єктивна сторона. Водночас, порівнюючи названі кримінальні правопорушення з метою їх розмежування, доречно дотримуватися таких критеріїв, як характер співвідношення: норм, якими передбачені ці склади; спільних ознак цих складів; ознак, зміст яких у цих складах не співпадає [8, с. 269].

Необхідно сказати, що склади кримінальних правопорушень диверсія та екоцид розміщені у різних розділах, а саме у I і XX розділі КК України. Відповідно родові об'єкти у них різні. Основний безпосередній об'єкт диверсії – безпека держави в економічній, екологічній, воєнній або будь-якій іншій сфері відповідно до спрямованості конкретного акту диверсії. Крім того, для цього злочину характерним є обов'язковий додатковий об'єкт, який має різний зміст у різних формах цього злочину: це життя і здоров'я особи, власність, навколишнє середовище. Натомість, відмінність безпосереднього об'єкта екоциду є в тому, що згідно зі ст. 441 КК України – це суспільні відносини у сфері «безпеки природи як середовища проживання людини» [9]. Безпосередній об'єкт екоциду є більш конкретизований порівняно з диверсією.

Теоретичне та практичне значення при розмежуванні вказаних складів злочинів належить їх предмету. Предметом екоциду виступають рослинний світ, тваринний світ, атмосфера, водні ресурси, а також можуть виступати земля, надра, інші компоненти екосистеми і космічний простір. Предмет диверсії порівняно з екоцидом дуже широкий, а саме будівлі, споруди та інші об'єкти, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, від діяльності яких залежить життєдіяльність певних регіонів чи інших великих територій, належне функціонування певних галузей економіки, структур державного управління (електростанції, водо-, нафто-, газо-, нафтопродуктопроводи, мости, дамби, греблі, системи інформаційних комунікацій, вокзали, аеропорти, морські чи річкові порти, метрополітени, підприємства по виробництву грошових знаків України чи інші важливі підприємства, незалежно від форми власності, військові частини тощо), у тому числі підприємства, зруйнування чи пошкодження яких само по собі є фактором небезпеки (хімічні, біологічні підприємства, підприємства з виготовлення вибухових матеріалів і виробів, пожежонебезпечні виробництва чи сховища, виробництва з безперервними технологічними процесами у хімічній, мікробіологічній промисловості; стада і колекції тварин, риба, що водиться у ставках та інших водоймищах, пасіки; земельні угіддя, водойми; посіви сільськогосподарських чи інших культур, лісові масиви [6].

Наступним центральним елементом та його ознаками, що мають бути обов'язково враховані при розмежуванні диверсії та екоциду, є об'єктивна сторона. Зокрема, об'єктивна сторона диверсії проявляється у вчиненні суспільно небезпечних дій (зокрема, вибухів і підпалів), спрямованих на: 1) масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їх здоров'ю; 2) зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення; 3) радіоактивне забруднення; 4) масове отруєння; 5) поширення: епідемій; епізоотій; епіфітотій [6]. Способи здійснення цих суспільно небезпечних дій можуть бути різними: вибухи, підпали, затоплення, отруєння продуктів харчування, джерел води, зараження води, зараження збудниками заразних захворювань кормів, поширення інфекційної хвороби рослин та інші небезпечні інфекційні хвороби. Тому диверсія відноситься до усічених складів злочинів і визнання її закінченою з моменту здійснення вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на досягнення в законі небезпечних наслідків, тобто незалежно від фактичного спричинення смерті, тілесних ушкоджень, зруйнування або пошкодження об'єктів, радіоактивного забруднення та настання інших наслідків [10, с. 33].

З огляду на момент закінчення вчинення диверсія є закінченою з моменту вчинення вибуху, підпалу, затоплення, обвалу чи інших дій відповідної

спрямованості, незалежно від того, чи фактично настали ті або інші наслідки (наприклад, у результаті вибуху у зв'язку зі слабкою міцністю заряду може взагалі не настати будь-яких помітних наслідків, через дощ може не загорітися підпалене сховище або отрута чи патоген виявляться неефективними). Наявність і тяжкість фактичних наслідків у вигляді загибелі людей, заподіяння шкоди їх здоров'ю, зруйнування або пошкодження певних об'єктів, радіоактивного забруднення, масового отруєння, епідемій, епізоотій чи епіфітотій враховується судом при призначенні покарання. Тобто за конструкцією об'єктивної сторони основний склад диверсії є формальним. Крім цього, диверсія, вчинена у будь-якій із її семи форм, є закінченою з моменту вчинення вибуху, підпалу, затоплення, обвалу чи інших дій відповідної спрямованості, незалежно від того, чи фактично настали ті або інші наслідки (наприклад, в результаті вибуху у зв'язку зі слабкою міцністю заряду може взагалі не настати будь-яких помітних наслідків, через дощ може не загорітися підпалене сховище або отрута виявиться неефективною) [6].

Об'єктивна сторона екоциду є в таких формах, як: масове знищення рослинного або тваринного світу; отруєння атмосфери або водних ресурсів; вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу. «Під масовим знищенням рослинного або тваринного світу мається на увазі повне або часткове їх винищення на певній території Землі, а отруєння атмосфери чи водних ресурсів передбачає розповсюдження в повітрі, річках, озерах, морях, океанах та інших водоймищах доволі високої кількості отруйних речовин біологічного, радіоактивного або хімічного походження, які можуть спровокувати у людей тяжкі форми захворювань та навіть смерть. Не обходить цей вид дії і представників флори та фауни, оскільки це призводить до їх вимирання та загибелі» [11, с. 354].

Чинне законодавство не надає вичерпний перелік діянь, які можна віднести до екоциду. Деякі правники вважають, що така позиція законодавця є правильною, адже ми живемо в бурхливих умовах постійного розвитку, що має як відкриті нові можливості для вирішення екологічних проблем людства, так і може створити нові виклики у вигляді ще не досліджених або мало досліджених проблем забруднення навколишнього природного середовища, таких як використання геномодифікованих організмів, пестицидів та добрив нового покоління, вплив різного роду випромінювань на живі організми та довкілля, освоєння нанотехнологій у біотехнологіях, енергетиці, медицині тощо [12]. Думається, що текст закону має бути виписаний зрозуміло згідно принципу юридичної визначеності, бо це може призводити до сумнівів у тому, що саме слід вважати екоцидом. За складом, беручи до уваги перші дві форми об'єктивної сторони, злочин сформульований як матеріальний, тому є закінченим з моменту настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді спричинення екологічної катастрофи, конкретними різновидами якої є масове знищення рослинного або тваринного світу і отруєння атмосфери або водних ресурсів. Склад злочину у третій формі сформульований як формальний: злочин є закінченим з моменту вчинення будь-яких дій, якими створюється загроза спричинення екологічної катастрофи.

Суб'єкти у диверсії та екоциді різні. Суб'єктом диверсії є будь-яка осудна особа: громадянин України, іноземний громадянин, особа без громадянства якій до вчинення злочину виповнилось 14 років. Суб'єкт екоциду загальний, відповідно до ч. 1 ст. 22 Кримінального кодексу України «кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося шістнадцять років» [2].

Важливою складовою встановлення розмежування диверсії та екоциду є суб'єктивна сторона. Суб'єктивна сторона диверсії характеризується виною у виді прямого умислу і спеціальною метою. Характерною ознакою диверсії є те, що вчинення зазначених вище дій не є самоціллю, а використовується винним як засіб досягнення його головної мети – ослаблення держави. Саме за ознакою спеціальної мети (не враховуючи деяких інших ознак) диверсію треба відмежовувати від таких суміжних умисних злочинів, як, наприклад, умисне вбивство двох чи більше осіб або способом, небезпечним для життя багатьох осіб, терористичний акт, пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів, умисне знищення або пошкодження майна, забруднення моря, випуск або реалізація недоброякісної продукції, зараження венеричною хворобою, екоцид [6]. Крім цього диверсія відрізняється від екоциду ще й тим, що вона має кваліфікований склад злочину, тобто вчинення диверсії в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту.

Як висновок можна сказати, проведене розмежування свідчить, що злочини, передбачені статтями 113 та 441 КК України наділені усіма спільними конститутивними ознаками складів злочинів (об'єкт, предмет, суспільно-небезпечне діяння, суб'єкт, суб'єктивна сторона) і вони є суміжними. Спільною ознакою між диверсією і екоцидом є суб'єктивна сторона у формі прямого умислу, однак за ознакою спеціальної мети диверсія відмежовується від екоциду. Розмежувальною є також кваліфікуюча ознака складу злочину диверсія на відміну від екоциду. Розмежовуються також ці злочини за безпосередніми об'єктами та предметами. Відмінними є також форми прояву об'єктивної сторони, способи вчинення вказаних кримінальних правопорушень. Проведено розмежування особливостей їх суб'єктів, пов'язаних з віком і громадянством. Оскільки чинне законодавство не надає вичерпний перелік діянь,

які можна віднести до екоцид, то текст закону має бути виписаний зрозуміло згідно принципу юридичної визначеності. Отже, враховуючи, що за багатьма об'єктивними та суб'єктивними ознаками вищезгадані діяння є відмінними, розмежування диверсії і екоциду вимагає подальшого поглибленого дослідження та вдосконалення кримінально-правових норм, спрямованих на протидію кримінальним правопорушенням проти основ національної безпеки України та проти безпеки людства.

Список використаних джерел:

1. Злочини проти довкілля прирівняють до геноциду. URL: https://i-visti.com/news/10559-zlochini-proti-dovkllya-prirvnyayut-do-genocidu.html (дата звернення 20 травня 2024 р.)

2. Кримінальний кодекс України № 2341-III від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131.

3. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17 липня 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.

4. Садова Т. С. Щодо поняття воєнних злочинів проти довкілля в міжнародному кримінальному праві. Право і суспільство. 2021. № 4. С. 252–257.

5. Рибачек В.К. Міжнародно-правова регламентація злочину екоциду. Часопис цивілістики. 2022. Вип. 45. С. 82–87.

6. Диверсія: поняття та форми. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/(дата звернення 15 травня 2024).

7. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2006. 704 с.

8. Брич Л. Співвідношення суміжних складів злочинів і складів злочинів, передбачених конкуруючими нормами. Вісник Львівського університету. 2006. Вип. 42. С. 263–282.

9. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 3-тє вид., переробл. та доп. Київ: Атіка, 2003.

10. Кримінальне право України (особлива частина). Підручник. 3-є видання, перероблене і доповнене за редакцією професорів В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ, Юрінком Інтер, 2007. 622 с.

11. Уколова В.О., Уколова Є.О. Проблема екоциду як екологічного злочину: український та міжнародний досвід. Юридичний науковий електронний журнал. Випуск № 10/2021. С. 352–357.

12. Екоцид як злочин проти навколишнього природнього середовища. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2022/74.pdf. (дата звернення 15 травня 2024 р.).

Наукове видання

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

науково-практичний журнал

Випуск 3–4

Журнал видається за сприянням:
Національної академії правових наук України,
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
Асоціації українських правників

Формат 64x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 8,02.
Замов. № 0225/133. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Scientific publication

ENVIRONMENTAL LAW

scientific and practical journal

Issue 3–4

The journal is published under the auspices
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,
Yaroslav Mudryi National Law University,
Institute of Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Ukrainian Bar Association,
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs,
and Association of Ukrainian Lawyers

Format 64×84/8. Times New Roman Font.
Offset. Digital printing. Conventional printed sheet 8,02.
Order № 0225/133. Edition of 300 copies.

Publishing and printing – Publishing House “Helvetica”
65101, Ukraine, Odessa, 6/1 Inglizi St.
Telephone: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Certificate of publishing entity
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.